

ВОСТОЧНО ЕВРОПЕЙСКИЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ

DOI: 10.31618/ESSA.2782-1994.2022.2.77

#1(77), 2022 часть 2

#1(77), 2022 part 2

Восточно Европейский научный журнал
(Санкт-Петербург, Россия)
Журнал зарегистрирован и издается в России
В журнале публикуются статьи по всем
научным направлениям.
Журнал издается на русском, английском и
польском языках.

Eastern European Scientific Journal
(St. Petersburg, Russia)
The journal is registered and published in Russia
The journal publishes articles on all scientific
areas.
The journal is published in Russian, English
and Polish.

Статьи принимаются до 30 числа каждого
месяца.

Периодичность: 12 номеров в год.

Формат - A4, цветная печать

Все статьи рецензируются

Бесплатный доступ к электронной версии
журнала.

Редакционная коллегия

Главный редактор - Адам Барчук

Миколай Вишневецки

Шимон Анджеевский

Доминик Маковски

Павел Левандовски

Ученый совет

Адам Новицки (Варшавский университет)

Михал Адамчик (Институт
международных отношений)

Питер Коэн (Принстонский университет)

Матеуш Яблоньски (Краковский
технологический университет имени
Тадеуша Костюшко)

Петр Михалак (Варшавский университет)

Ежи Чарнецкий (Ягеллонский университет)

Колуб Френнен (Тюбингенский
университет)

Бартош Высоцкий (Институт
международных отношений)

Патрик О'Коннелл (Париж IV Сорбонна)

Мацей Качмарчик (Варшавский
университет)

Articles are accepted till the 30th day of each
month.

Periodicity: 12 issues per year.

Format - A4, color printing

All articles are reviewed

Free access to the electronic version of journal
Editorial

Editor-in-chief - Adam Barczuk

Mikolaj Wisniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Pawel Lewandowski

Scientific council

Adam Nowicki (University of Warsaw)

Michal Adamczyk (Institute of International
Relations)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jablonski (Tadeusz Kosciuszko
Cracow University of Technology)

Piotr Michalak (University of Warsaw)

Jerzy Czarnecki (Jagiellonian University)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Institute of International
Relations)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (University of Warsaw)

Давид Ковалик (Краковский технологический университет им. Тадеуша Костюшко)

Питер Кларквуд (Университетский колледж Лондона)

Игорь Дзедзич (Польская академия наук)

Александр Клиmek (Польская академия наук)

Александр Роговский (Ягеллонский университет)

Кехан Шрайнер (Еврейский университет)

Бартош Мазуркевич (Краковский технологический университет им. Тадеуша Костюшко)

Энтони Маверик (Университет Бар-Илан)

Миколай Жуковский (Варшавский университет)

Матеуш Маршалек (Ягеллонский университет)

Шимон Матысяк (Польская академия наук)

Михал Невядомский (Институт международных отношений)

Главный редактор - Адам Барчук

1000 экземпляров.

Отпечатано в ООО «Логика+»

198320, Санкт-Петербург,

Город Красное Село,

ул. Геологическая,

д. 44, к. 1, литера А

«Восточно Европейский Научный Журнал»

Электронная почта: info@eesa-journal.com,

<https://eesa-journal.com/>

Dawid Kowalik (Kracow University of Technology named Tadeusz Kościuszko)

Peter Clarkwood (University College London)

Igor Dzedzic (Polish Academy of Sciences)

Alexander Klimek (Polish Academy of Sciences)

Alexander Rogowski (Jagiellonian University)

Kehan Schreiner (Hebrew University)

Bartosz Mazurkiewicz (Tadeusz Kościuszko Cracow University of Technology)

Anthony Maverick (Bar-Ilan University)

Mikołaj Żukowski (University of Warsaw)

Mateusz Marszałek (Jagiellonian University)

Szymon Matysiak (Polish Academy of Sciences)

Michał Niewiadomski (Institute of International Relations)

Editor in chief - Adam Barczuk

1000 copies.

Printed by Logika + LLC

198320, Region: St. Petersburg,

Locality: Krasnoe Selo Town,

Geologicheskaya 44 Street,

Building 1, Litera A

"East European Scientific Journal"

Email: info@eesa-journal.com,

<https://eesa-journal.com/>

СОДЕРЖАНИЕ

ВОЕННЫЕ НАУКИ

Сурков О.О. КОМПЛЕКСНИЙ МЕТОД ВИЗНАЧЕННЯ ВИМОГ ДО СПРОМОЖНОСТЕЙ ЗБРОЙНИХ СИЛ ТА ІНШИХ СКЛАДОВИХ СИЛ ОБОРОНИ	4
--	---

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Shakhmurova G.A., Kartashova N.S. AN EDUCATION OF ECOLOGICAL CULTURE OF STUDENTS IN THE CONDITIONS OF PROFESSIONAL TRAINING ...	11
Shulhina O. PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE LEGAL CULTURE DEVELOPMENT OF EDUCATORS OF THE STATE EMPLOYMENT SERVICE	15
Соловей Н.В., Ляшенко Л.М., Летуновська І.В. АЛЬТЕРНАТИВНІ МЕТОДИ ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ	19

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Somkina N.A. THE FIRST ATTEMPT OF MAKING CHINESE CHARACTERS INTRODUCTION COURSE ONLINE COURSE – RESULT OF THREE YEARS	24
Jafarov S. A COMPREHENSIVE LINGUISTICS ANALYSIS OF INTONATION IN AMERICAN ENGLISH	29
Пілецький В. НОМІНАЦІЇ СТАТИЧНИХ ОЗНАК В УКРАЇНСЬКІЙ ФІЗИЧНІЙ	34

ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ

Ганиева А.А. КОНЦЕПЦІЯ ЭТОС В ФИЛОСОФИИ ПЛАТОНА И АРИСТОТЕЛЬ	40
--	----

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

Гаджизаде Н.Э. ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ЭФФЕКТЫ ТЕХНИЧЕСКОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ В ЭНЕРГЕТИЧЕСКОМ СЕКТОРЕ	45
Краснова І., Лавренюк А. ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ ЦИФРОВОЇ ФІНАНСОВОЇ ІНКЛЮЗІЇ	53

ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

Guuyan P.D. THE PERIOD OF VALIDITY OF A PERSON'S RIGHT TO PROTECTION OF HIS CIVIL RIGHTS. THEORETICAL ASPECTS.	59
Карепанов Н.В. ОСОБЕННОСТИ ВЕРСИОННОГО ПРОЦЕССА В ИСПОЛЬЗОВАНИИ МЕТОДОВ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОГО ПОЗНАНИЯ	63

ВОЕННЫЕ НАУКИ

Surkov Oleh

*PhD, doctoral student Center for Military and Strategic Studies
The National Defence University of Ukraine
named after Ivan Cherniakhovskiy, Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-8189-0484>*

A COMPREHENSIVE METHOD FOR DETERMINING CAPACITY REQUIREMENTS OF THE ARMED FORCES AND OTHER COMPONENTS OF THE DEFENSE FORCES

Сурков Олег Александрович

*кандидат військових наук, докторант
Центру воєнно-стратегічних досліджень,
Національний університет оборони України
імені Івана Черняхівського, м. Київ, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-8189-0484>*

КОМПЛЕКСНИЙ МЕТОД ВИЗНАЧЕННЯ ВИМОГ ДО СПРОМОЖНОСТЕЙ ЗБРОЙНИХ СИЛ ТА ІНШИХ СКЛАДОВИХ СИЛ ОБОРОНИ

DOI: 10.31618/ESSA.2782-1994.2022.2.77.243

Summary. Based on the results of the study, the author proposes a comprehensive method of determining the requirements for the Armed Forces and other components of the Defense Forces capabilities to increase the objectivity, systematicity and scientific validity of this task by the defense planners.

The research hypothesis is based on the fact that the integration of military tasks requirements, formation of organizational structures and particular means of troops (forces), their comprehensive evaluation by the criteria selected, quantitative and qualitative indicators will contribute to more effective strategic planning and rational decision-making on procurement, maintenance, development and building advanced capabilities of the Armed Forces and other components of the Defense Forces.

By using well-known formalized methods for solving multi-criteria problems, the comprehensive method allows increasing objectivity of requirements' definition and evaluation; obtaining systematic knowledge of quantitative and qualitative characteristics of the capabilities of the Armed Forces (Defense Forces).

Анотація. За результатами дослідження запропоновано комплексний метод визначення вимог до спроможностей Збройних Сил та інших складових сил оборони для підвищення об'єктивності, системності та наукової обґрунтованості виконання цього завдання суб'єктами оборонного планування.

Гіпотеза дослідження базується на тому, що інтеграція вимог до виконання військових завдань, формування організаційних структур та окремих засобів військ (сил), їх всебічне оцінювання за обраними критеріями, кількісними і якісними показниками сприятимуть ефективнішому стратегічному плануванню та раціональнішому прийняттю рішень із закупівлі, утримання, розвитку і створення перспективних спроможностей Збройних Сил та інших складових сил оборони.

Завдяки використанню загальновідомих формалізованих методів для розв'язування багатокритеріальних задач комплексний метод дав змогу підвищити об'єктивність визначення вимог та оцінювання, одержати систематизовані знання про кількісні і якісні характеристики спроможностей Збройних Сил (сил оборони).

Keywords: defense planning, capabilities, Armed Forces, Defense Forces, requirements definition.

Ключові слова: оборонне планування, спроможності, Збройні Сили, сили оборони, визначення вимог.

Постановка проблеми. Для суб'єктів стратегічного та оборонного планування однією з актуальних проблем є визначення (уточнення) вимог до спроможностей Збройних Сил України та інших складових сил оборони на коротко-, середньо- та довгострокову перспективу із дотриманням принципів об'єктивності, системності та наукової обґрунтованості [1–2]. Визначення вимог до спроможностей сил оборони є одним із завдань оборонного планування, яке виконують постійно, у тому числі під час оборонного огляду, окремого огляду спроможностей за функціональними групами та оцінювання спроможностей.

Результати визначення (уточнення) вимог до спроможностей Збройних Сил (сил оборони) використовують під час формування та коригування Каталогу спроможностей сил оборони, розроблення стратегій та інших документів оборонного планування.

Проте, щоб забезпечити об'єктивне, системне та науково обґрунтоване визначення вимог до спроможностей Збройних Сил (сил оборони), слід скористатися спеціальними методами розв'язування багатокритеріальних задач з урахуванням набутого досвіду держав – членів НАТО та України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Учені та практики приділяли значну увагу вирішенню проблем визначення вимог до спроможностей Збройних Сил (сил оборони) під час стратегічного та оборонного планування і пошуку шляхів їх вирішення.

Так, у статті [3] розглянуто зміст процесу оборонного планування НАТО (*NDPP*), особливості його організації та основні етапи, описано відповідні процедури і механізми. Як спроможність (*capability*) в НАТО мають на увазі здатність (*ability*) виконати дії для досягнення мети (ефекту) відповідно до спеціальних стандартів в умовах невизначеності.

Основним змістом процесу оборонного планування є визначення кількісних і якісних параметрів мінімальних спроможностей, необхідних для проведення усіх можливих операцій кризового реагування, а також забезпечення своєчасного і повного виділення ресурсів для формування відповідних військових спроможностей державами – членами НАТО.

Проведений аналіз показав, що для України оволодіння усіма аспектами оборонного планування на основі спроможностей можливе лише в разі отримання відповідних документів НАТО з обмеженим доступом або вдосконалення наявних вітчизняних методологічних основ, спеціальних кількісних методів, методик тощо.

У статті [4] розглянуто процедури, аналітичні інструменти і програмне забезпечення інформаційної системи управління оборонним плануванням на основі спроможностей (*J-DARTS*). Зазначено, що для забезпечення об'єктивного порівняння необхідних та наявних спроможностей і прийняття обґрунтованих рішень, спрямованих на розвиток спроможностей, типи спроможностей сил оборони у процесі одного циклу планування не змінюють. Такі обмеження істотно впливають на вимоги до формування Каталогу спроможностей сил оборони та внесення необхідних змін до нього.

У статті [5] розглянуто досвід держав – членів НАТО з питань оборонного планування на основі спроможностей, що може сприяти ефективному розвитку ЗС України та інших складових сил оборони. Зазначено, що модель оборонного планування на основі спроможностей у НАТО постійно вдосконалюють: створюють і розвивають оборонні (наступальні) спроможності, готують війська (сили) до реагування на наявні та прогнозовані виклики і воєнні загрози.

У статті [6] описано досвід стратегічного планування в Республіці Північній Македонії та наголошено на важливості, зокрема, процедури планування сил безпеки для складання оборонного бюджету. Зазначено, що планування має базуватися на раціональному розподілі ресурсів, тобто містити сукупність завдань і заходів, за допомогою яких можна прогнозувати певну майбутню структуру конкретної системи. Проте з оприлюднених результатів видно, що існують труднощі із

теоретичним обґрунтуванням вимог до майбутніх спроможностей сил безпеки.

У статті [7] проаналізовано теорію та досвід США з планування на основі спроможностей, починаючи з 2001 року, і визначено, що на сьогодні держави – члени НАТО не узгодили складових методу планування на основі спроможностей та його переваг порівняно з попереднім плануванням на основі сценарію чи на основі загроз. Наголошено на відсутності єдиного понятійного апарату, обґрунтування вимог до спроможностей сил оборони та шляхів вирішення проблем, через наявність яких система планування втрачає належну ефективність.

У праці [8] визначено структуру і зміст методології воєнно-економічного оцінювання спроможностей ЗС України, яка, на думку авторів, дає змогу окреслити загальний підхід до формування системи показників та критеріїв оцінювання спроможностей. Також визначено порядок прогнозування зміни загальних показників програм розвитку спроможностей ЗС України на середньо- та довгострокову перспективу. Проте не приділено уваги використанню спеціальних методів обґрунтування вимог до спроможностей ЗС України на довгострокову перспективу за базовими компонентами (складовими) спроможностей.

У статті [9] проаналізовано методичні та інші документи, що регламентують оборонне планування в Україні на основі спроможностей. Окреслено сучасні проблеми оборонного планування, пов'язані зі змістовою невизначеністю законодавства України, понятійного апарату, чинного Каталогу спроможностей сил оборони. Зокрема зазначено, що базові компоненти (складові) спроможностей (*DOTMLPFI*) на сьогодні не враховані для опису вимог до спроможностей ЗС України та інших складових сил оборони.

За результатами дослідження [10] розроблено методика формування та коригування Каталогу спроможностей сил оборони, який містить мінімальні вимоги до виконання типових завдань, організаційних структур і засобів (систем, комплексів). Методика була апробована під час проведення в 2020 році пасивного експерименту з аналізу чинного Каталогу спроможностей сил оборони, що дало змогу виявити ряд істотних недоліків у його структурі і змісті. Підсумовано, що якість визначення вимог до спроможностей сил оборони, які містяться у переліках типових завдань (типових організаційних структур, типових засобів) впливає на якість формування та коригування Каталогу спроможностей сил оборони.

За результатами дослідження [11] запропоновано методичний підхід стосовно визначення вимог до спроможностей ракетних військ та артилерії ЗС України з виконання завдань дальнього вогневого ураження. Методичний підхід містить етапи та заходи, зокрема з визначення базової, основних та додаткових вимог до

спроможностей для з'ясування необхідного складу угруповання військ (сил) із використанням методів імітаційного моделювання. У праці не враховано базові компоненти (складові) спроможностей (DOTMLPFI), визначальні для всебічного оцінювання та планування розвитку спроможностей військ (сил).

Виокремлення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз відомих досліджень, публікацій [3–11] та набутого досвіду з планування на основі спроможностей показує, що визначення вимог до спроможностей Збройних Сил (сил оборони) є неоднозначним, актуальним, складним і відповідальним завданням для суб'єктів оборонного планування та потребує теоретичного обґрунтування.

Мета статті. Метою дослідження є розроблення комплексного методу визначення вимог до спроможностей Збройних Сил та інших складових сил оборони для підвищення об'єктивності, системності та наукової обґрунтованості виконання цього завдання суб'єктами оборонного планування.

Гіпотеза дослідження базується на тому, що інтеграція вимог до виконання військових завдань, формування організаційних структур та окремих засобів військ (сил), їх всебічне оцінювання за обраними критеріями, кількісними і якісними показниками сприятимуть ефективнішому стратегічному плануванню та раціональнішому прийняттю рішень із закупівлі, утримання, розвитку і створення перспективних спроможностей Збройних Сил та інших складових сил оборони.

Виклад основного матеріалу. Закупівля, утримання, розвиток та створення перспективних спроможностей Збройних Сил (сил оборони) для гарантованого виконання визначених їм військових завдань є важливим пріоритетом державної політики з питань національної безпеки у воєнній сфері, сферах оборони і військового будівництва.

Як спроможність (*desired capability*) у дослідженні прийнято розуміти стандарт або вимоги досягнення необхідного результату (головні, основні, додаткові визначення вимоги/властивості), можливість (*actual capability*) – фактичне/наявне від потреби/вимоги досягнення необхідного результату (відповідність головній, основним, додатковим визначенням спроможності), здатність (*evaluated capability*) – критерій або оцінка/кінцевий стан досягнення необхідного результату (рівень досягнення головної, основних та додаткових вимог/властивостей спроможності) [12].

Вимоги (базові, основні, додаткові) до спроможностей Збройних Сил (сил оборони) мають становити згрупований опис їх кількісно-якісних характеристик за базовими компонентами (складовими) спроможностей (DOTMLPFI). Базові компоненти (складові) спроможностей (DOTMLPFI) є визначальними для всебічного аналізу (оцінювання) здатності організаційних

структур виконувати визначені військові завдання за сценаріями та ефективності окремих засобів Збройних Сил (сил оборони).

Базові, основні та додаткові вимоги містяться в окремих переліках типових завдань, необхідних, наявних, критичних та перспективних спроможностей, їх вносять у Єдиний перелік (Каталог) спроможностей Міністерства оборони України, Збройних Сил України та інших складових сил оборони (далі – Каталог спроможностей сил оборони) [2, 13]. Цей документ формують в ході оборонного огляду та використовують під час стратегічного (оборонного) планування розвитку Збройних Сил (сил оборони) на коротко-, середньо- та довгострокову перспективи, а також їх оцінювання.

Базові компоненти (складові) спроможності містять такі вимоги [2]:

доктринальна база (*doctrine – D*) – нормативно-правових та організаційно-розпорядчих актів, що визначають засади і принципи функціонування та застосування військ (сил);

організація (*organization – O*) – до військової організаційної структури або її елементів з відповідним складом сил та засобів для виконання завдань за призначенням;

підготовка (*training – T*) – до системи підготовки відповідних сил і засобів, що забезпечують, зокрема, певну спроможність;

ресурсне забезпечення (*materiel – M*) – до забезпеченості спроможності необхідним озброєнням і військовою технікою, обладнанням, запасами матеріально-технічних засобів і витратних матеріалів, фінансовими ресурсами;

якість управління та освіта (*leadership – L*) – до професійного розвитку керівного складу усіх ланок через освіту, здобуття досвіду та самовдосконалення для виховання професійно підготовлених лідерів;

персонал (*personnel – P*) – до кваліфікації, патріотичного налаштування та вмотивованості особового складу в мирний час та особливий період;

військова інфраструктура (*facilities – F*) – до об'єктів, окремих споруд і пов'язаних із ними комунікацій;

взаємосумісність (*interoperability – I*) – до спільних узгоджених, ефективних та результативних дій.

Оцінювання спроможностей ЗС України та інших складових сил оборони на цей час організовують за такими етапами: підготовчий етап, аналіз вимог, аналіз недоліків (прогалин) та аналіз рішень [2]. У ході цих етапів робочі групи виконують визначені заходи із використанням експертних методів оцінювання (опитування, застосування сценаріїв, інтерв'ю або співбесід із незалежними експертами і зацікавленими особами з питань, які стосуються об'єкта дослідження) та оформлюють підсумковий документ, який містить рекомендації військовому керівництву за результатами оцінювання.

Результати оцінювання спроможностей ЗС України (сил оборони) реалізують визначенням завдань і плануванням заходів із розвитку наявних спроможностей за методологією програмно-проектного менеджменту та внесенням необхідних змін у Каталог спроможностей сил оборони [2].

Ключовим інструментом планування на основі спроможностей (*capability-based planning – CBP*) в НАТО є аналіз спроможностей, який має ідентифікувати необхідні сили і засоби для досягнення цілей місій і визначених завдань, сформувати кількісні та якісні вимоги (наприклад, за дальністю ураження особового складу на рівні батальйону тощо) [3].

Будь-яке прикладне дослідження, яке має на меті одержання і використання знань про об'єкт дослідження для практичних цілей, у загальному уявленні має передбачати: всебічний аналіз; вибір методів, показників та критеріїв оцінювання; проведення оцінювання спроможностей за спеціальною методикою; перевірку прийнятності отриманих результатів та вироблення раціонального рішення для отримання максимального ефекту.

Необхідні, наявні та перспективні (нові) спроможності Збройних Сил (сил оборони) є сукупністю взаємопов'язаних, класифікованих і збалансованих за ресурсами сил та засобів, для яких визначають стандарти або деталізовані вимоги, необхідні, щоб гарантувати виконання покладених на них військових завдань та досягнення необхідного результату за певних умов обстановки і ресурсного забезпечення.

Функціональними спроможностями є типові завдання Збройних Сил (сил оборони), виконувани відповідно до ймовірних сценаріїв виникнення та розвитку ситуацій воєнного характеру (наприклад, ведення повітряної розвідки та спостереження за допомогою безпілотних літальних апаратів).

Носіями спроможностей є військові організаційні структури (наприклад, військові частини і підрозділи протиповітряної оборони) та окремі засоби (наприклад, безпілотні літальні апарати), які забезпечують виконання відповідних типових завдань Збройних Сил (сил оборони). Типові завдання доцільно поділяти на стратегічні, оперативні і тактичні.

Упорядкування, узгодження й об'єднання функціональних спроможностей (типових завдань) та носіїв спроможностей (сил і засобів) за цільовим призначенням в єдину систему, яка забезпечує узгоджену та цілеспрямовану їх взаємодію, дасть змогу їх інтегрувати [14].

Як інтегровану спроможність Збройних Сил (сил оборони) розумітимемо сукупність носіїв спроможностей (військових організаційних структур, окремих засобів і систем військового призначення), які забезпечують узгоджену та цілеспрямовану їх взаємодію (функціональну, організаційну, інформаційну, технічну тощо), дають змогу гарантовано виконувати визначені їм

типові завдання (наприклад, ведення повітряної розвідки та спостереження за допомогою безпілотних літальних апаратів) і досягати максимального ефекту.

Отже, вимоги до функціональних спроможностей Збройних Сил (сил оборони) та їх носіїв пропонуємо визначати комплексно за єдиним алгоритмом, щоб забезпечити досягнення максимального ефекту завдяки використанню системи показників і критеріїв їх оцінювання.

Визначати вимоги до спроможностей Збройних Сил та інших складових сил оборони пропонуємо за такими кроками.

Крок 1 – аналіз чинників (негативних, позитивних, зовнішніх, внутрішніх та ін.), які характеризують спроможність і впливають на неї через кількісне та якісне оцінювання (від 0 до 1,0) рівня їх впливу (тенденцій), для виявлення наявних невідповідностей і майбутніх проблем.

Крок 2 – визначення вимог до нової спроможності або аналіз вимог до наявної спроможності за базовими компонентами (*DOTMLPFI*) із застосуванням розмірних величин (часу, відстані, швидкості тощо) для порівняння наявних та необхідних параметрів на довгострокову перспективу через співвідношення значень і використання спеціальних шкал вимірювання.

Крок 3 – вибір сукупності показників та критеріїв оцінювання спроможності (для характеристики створення необхідної, утримання та розвитку наявної або критичної спроможності). Показники та критерії необхідно обирати за результатами кластерного аналізу даних у ході кроків 1–2, при цьому дотримуватися загальних вимог системного аналізу до результативних показників:

- відповідності показників та критеріїв меті операції;
- повноти;
- вимірності;
- зрозумілості фізичного сенсу;
- ненадмірності;
- чутливості.

Вибір критеріїв ефективності, як і визначення базової вимоги до спроможності, є значною мірою творчим процесом, що потребує індивідуального підходу та порівняння із Каталогом спроможностей НАТО [16].

Крок 4 – оцінювання спроможності із використанням математичного апарату. Для оцінювання спроможностей Збройних Сил (сил оборони) слід застосовувати спеціальні методи, які ґрунтуються на принципах об'єктивності оцінювання, узгодженості й ефективності. Це дасть змогу підвищити раціональність прийняття стратегічних рішень у процесі визначення стратегії розвитку спроможностей Збройних Сил (сил оборони) на довгострокову перспективу. При цьому необхідно враховувати параметри життєвого циклу озброєння і військової техніки (дослідження,

розроблення, випробування й оцінювання, закупівлі, експлуатації та обслуговування).

Крок 5 – перевірка прийнятності отриманих результатів, що передбачає дотримання критеріальних обмежень (рівнів варіювання параметрів) і прийняття раціональних рішень.

Крок 6 – уточнення (визначення) вимог до спроможностей за результатами оцінювання, якщо отримані результати не відповідають

критеріальним обмеженням, а саме уточнення (збільшення) необхідних кількісних та якісних параметрів за результатами оцінювання.

Це даватиме змогу здійснювати декомпозицію, аналіз і синтез вимог (базових, основних, додаткових) та базових компонентів (складових) спроможностей (*DOTMLPFI*) за якісними і кількісними показниками (рис. 1).

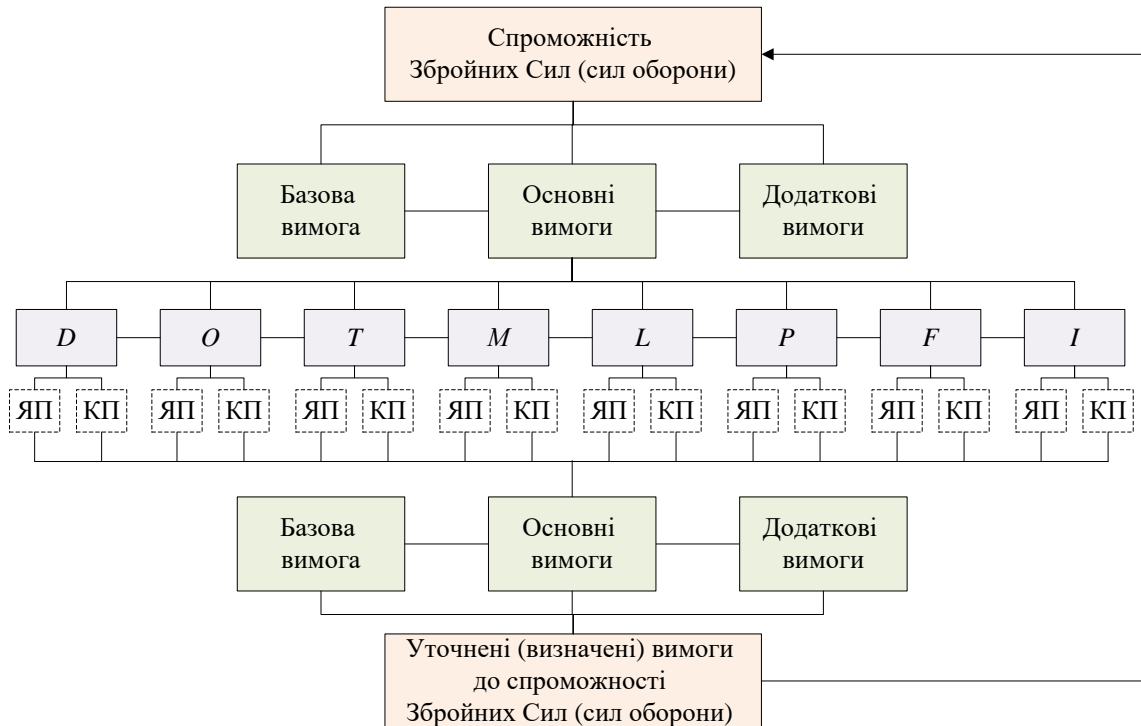

Рисунок 1 – Структурна схема визначення вимог до спроможностей Збройних Сил та інших складових сил оборони: ЯП – якісні показники, КП – кількісні показники

За результатами попередніх досліджень визначено специфічні закономірності та принципи стратегічного планування розвитку Збройних Сил, які дадуть змогу підвищити рівень обґрунтованості прийняття стратегічних рішень, зокрема визначити вимоги до спроможностей Збройних Сил та інших складових сил оборони на довгострокову перспективу [17].

Закономірність щодо взаємозалежності типових завдань (функціональних спроможностей), типових військових організаційних структур і типових засобів (носіїв спроможностей) військ (сил) означає таке:

нові військові організаційні структури, до яких належать з'єднання, військові частини, підрозділи тощо, доцільно створювати лише для виконання визначених нових завдань, які не можуть належно виконати наявні військові організаційні структури, на підставі конкретних вимог до них за ймовірними сценаріями та варіантами застосування;

нові засоби (озброєння, військова та спеціальна техніка, технічні засоби, комплекси, системи) слід розробляти на основі перспективних вимог до них з урахуванням належності до

військової організаційної структури, а також залежно від нових завдань;

нові завдання (за ймовірними сценаріями та варіантами застосування) мають бути детально описані за кількісними і якісними характеристиками, які даватимуть змогу визначити можливі військові організаційні структури та основні засоби для їх виконання, а також розподіляти відповідальність (частку участі) між складовими сил оборони.

Із виникненням нових завдань на довго-, середньо- та короткострокову перспективу, а також необхідністю створення нових військових організаційних структур з'являється потреба в розробленні перспективних засобів (озброєння, військової та спеціальної техніки, технічних засобів, комплексів, систем).

Визначити вимоги до перспективних (нових) засобів необхідно за допомогою методик з оцінювання технічних параметрів наявних військових засобів, що сприятиме прийняттю раціональних рішень. Для цього пропонуємо скористатися розробленим методичним підходом до оцінювання технічних параметрів однотипних

військових засобів у ході планування на основі спроможностей [18].

Крок 7 – обґрунтування рішення із закупівлі, утримання, розвитку та створення перспективної спроможності Збройних Сил (сил оборони) для

досягнення максимального ефекту на основі результатів оцінювання.

Алгоритм прийняття рішення із закупівлі, утримання, розвитку та створення перспективної спроможності Збройних Сил (сил оборони) наведено на рис. 2.

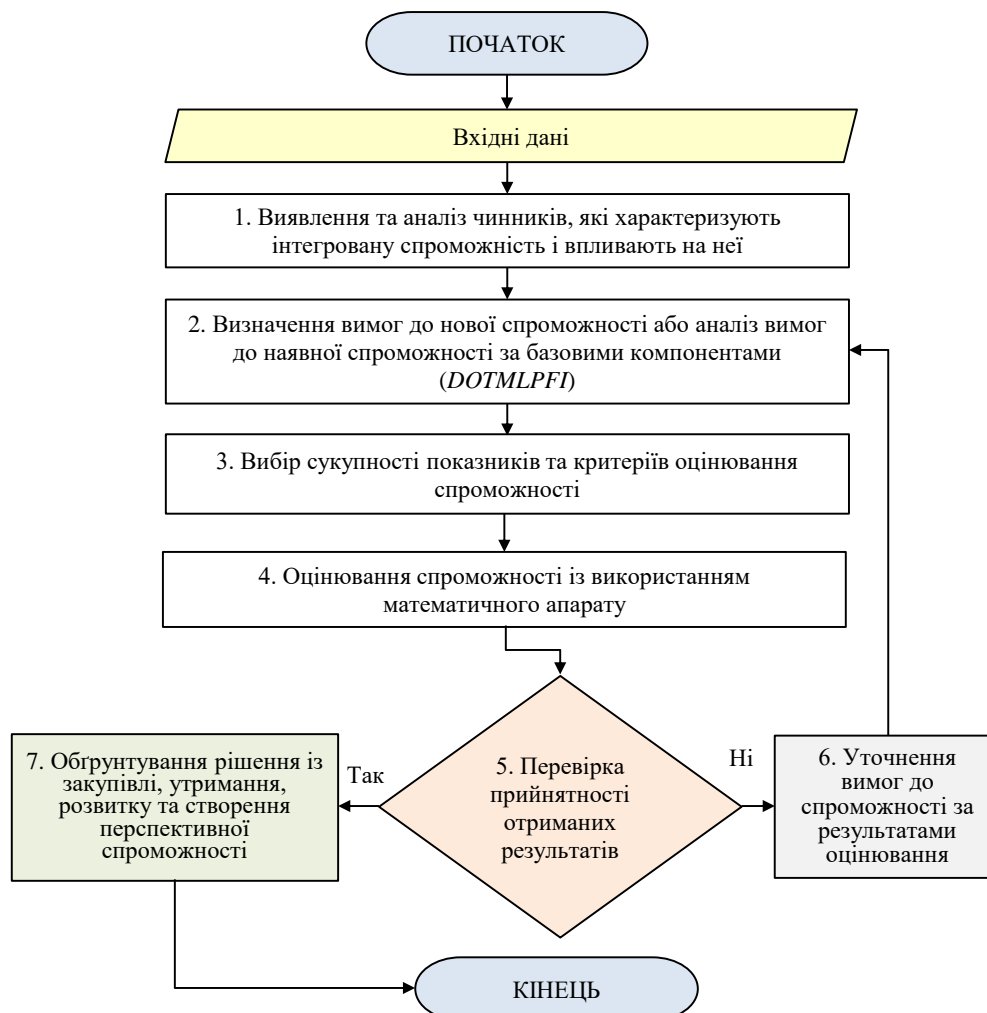

Рисунок 2 – Алгоритм прийняття рішення із закупівлі, утримання, розвитку та створення перспективних спроможностей Збройних Сил (сил оборони)

Перевірку прийнятності отриманих результатів (див. рис. 2) пропонуємо визначати з використанням критеріїв Гурвіца, Лапласа, Вальда та Севіджа, методів системного аналізу і шкальних порівнянь у детермінованих умовах [15].

Запропонований комплексний метод може бути використано для розроблення математичного апарату, який ґрунтуватиметься на принципах об'єктивності оцінювання, узгодженості й ефективності, що дасть змогу підвищити раціональність прийняття стратегічних рішень із закупівлі, утримання, розвитку і створення перспективних спроможностей Збройних Сил та інших складових сил оборони.

У запропонованому комплексному методі дотримано загальні вимоги системного підходу до дослідження об'єкта і його оцінювання, що підвищує об'єктивність, системність та наукову обґрунтованість виконання завдання з визначення

вимог до спроможностей сил оборони суб'єктами оборонного планування.

Висновки. За результатами дослідження запропоновано комплексний метод визначення вимог до спроможностей Збройних Сил та інших складових сил оборони для підвищення об'єктивності, системності та наукової обґрунтованості виконання цього завдання суб'єктами оборонного планування. Доведено гіпотезу дослідження, яка базується на тому, що інтеграція вимог до виконання військових завдань, формування організаційних структур та окремих засобів військ (сил), їх всебічне оцінювання за обраними критеріями, кількісними і якісними показниками сприятимуть ефективнішому стратегічному плануванню та раціональнішому прийняттю рішень із закупівлі, утримання, розвитку і створення перспективних

спроможностей Збройних Сил та інших складових сил оборони.

Перспективними напрямками подальших досліджень є розроблення та удосконалення математичних моделей і методик для підвищення об'єктивності оцінювання, узгодженості й ефективності виконання завдань оборонного огляду та оборонних реформ у цілому.

Список літератури

1. Порядок проведення оборонного огляду Міністерством оборони: затв. постановою КМ України від 31.10.2018 № 941 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/941-2018-%D0%BF>.

2. Наказ Міністерства оборони України “Порядок організації та здійснення оборонного планування в Міністерстві оборони України, Збройних Силах України та інших складових сил оборони” від 22.12.2020 № 484 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0196-21#Text>.

3. Слюсар В.І. Особливості процесу оборонного планування НАТО / В.І. Слюсар, К.К. Кулагін // Наука і техніка Повітряних Сил Збройних Сил України. – 2019. – № 3 (36). – С. 47–59. DOI: 10.30748/nitps.2019.36.06.

4. Сиротенко А.М. Інформаційна система управління оборонним плануванням на основі спроможностей J-DARTS і можливості її впровадження у Збройних Силах України / А.М. Сиротенко, А.М. Іващенко, М.Ю. Степанюк // Наука і оборона. – 2018. – № 4. – С. 29–34. DOI: 10.33099/2618-1614-2018-5-4-29-34.

5. Досвід оборонного планування в НАТО, заснованого на спроможності військ (сил) / В.С. Фролов та ін. // Зб. наук. праць ЦВСД НУОУ імені Івана Черняхівського. – Київ, 2020. – № 1 (68). – С. 40–43. DOI: 10.33099/2304-2745/2020-0/40-43.

6. Bakreski O. Planning and budgeting process in the security sector of the Republic of North Macedonia / O. Bakreski, S. Cvetkovski, LB. Miovska // Proceedings of the 15th Economics & Finance Conferences (Prague, 21 June 2021). – Prague, 2021. – P. 10–23. DOI: 10.20472/EFC.2021.015.002.

7. Young TD. Capabilities-Based “Confusion”: Why Capabilities-Based Planning Systems Struggle / TD. Young // The Korean Journal of Defense Analysis. – 2021. – Vol. 33, № 1. – P. 95–118. DOI: 10.22883/kjda.2021.33.1.005.

8. Основні методологічні аспекти воєнно-економічного оцінювання наявних та перспективних спроможностей Збройних Сил України / О. Семененко та ін. // Journal of Scientific Papers “Social Development and Security”. – 2019. – Vol. 9, No. 6. – P. 38–55. DOI: 10.33445/sds.2019.9.6.4.

9. Оборонне планування на основі спроможностей в Україні: поточний стан і перспективи / О.В. Малишев та ін. // Зб. наук. праць

ЦВСД НУОУ імені Івана Черняхівського. – Київ, 2020. – № 3 (70). – С. 54–61. DOI: 10.33099/2304-2745/2020-3-70/54-61.

10. Surkov O. Development of a methodology for the formation and adjustment of the catalog of defense forces capabilities / O. Surkov // Eastern-European Journal of Enterprise Technologies. – 2021. – Vol. 1, No. 3 (109). – P. 72–84. DOI: 10.15587/1729-4061.2021.224506.

11. Хімченко О.С. Методичний підхід щодо визначення вимог до спроможностей РВіА ЗС України з виконання завдань з дальнього вогневого ураження / О.С. Хімченко // Зб. матеріалів наук.-практ. конф. “Державна політика у сфері оборони. Зміст, пріоритети, перспективи” (Київ, 24 лют. 2021 р.). – Київ: НУОУ імені Івана Черняхівського, 2021. – С. 109–111 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://nuou.org.ua/assets/documents/prcderzh-pol-u-sferi-oborony-2.pdf>.

12. Сурков О.О. Підхід до визначення сутності понять “спроможність”, “можливість”, “здатність” сил оборони для вдосконалення основ стратегічного планування / О.О. Сурков // Зб. наук. праць ЦВСД НУОУ імені Івана Черняхівського. – Київ, 2017. – № 1 (59). – С. 35–40. DOI: 10.33099/2304-2745/2017-1-59/35-40.

13. Єдиний перелік (Каталог) спроможностей Міністерства оборони України, Збройних Сил України та інших складових сил оборони: затв. Міністром оборони України 31.12.2021. 825 с.

14. Сучасний тлумачний словник української мови: 100 000 слів / за заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В. В. Дубічинського. – Харків: ВД “Школа”, 2011. – 1008 с.

15. Волошин О.Ф. Моделі та методи прийняття рішень: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / О.Ф. Волошин, С.О. Машенко. – [2-ге вид., перероб. та доп.]. – Київ: ВПЦ “Київський університет”, 2010. – 336 с.

16. Bi-SC Agreed Capability Codes and Capability Statements, 26 January 2016 and SHAPE/PLANS/JCAP/FCP/16-311533 5000/FPR-0460/TTE-151451/Ser: NU0083 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.scribd.com/document/382349178/Capability-Codes-and-Capability-Statements-2016-Bi-sc-Nu0083>.

17. Сурков О.О. Закономірності та принципи стратегічного планування розвитку Збройних Сил / О.О. Сурков // Актуальні проблеми захисту національних інтересів України від загроз: тези наук.-практ. конф. (Київ, 26 черв. 2020 р.). – Київ: ін-т УДО КНУ імені Тараса Шевченка, 2020. – С. 225–227.

18. Сурков О.О. Методичний підхід до оцінювання технічних параметрів однотипних військових засобів у ході планування на основі спроможностей // Зб. наук. праць ЦВСД НУОУ імені Івана Черняхівського. – Київ, 2017. – № 3 (61). – С. 43–49. DOI: 10.33099/2304-2745/2017-3-61/43-49.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

UDK372.857

Shakhmurova Gulnara Abdullaeyvna¹ and Kartashova Natalia Sergeevna²

¹ Professor, doctor of biological sciences, head of the department of “Zoology and anatomy”,
Tashkent State Pedagogical University named after Nizami,

² Associate Professor at the Department of Biology and Ecology
Federal State Budgetary Educational Institution of Higher Education,
Tula State Pedagogical University named after L.N. Tolstoy

AN EDUCATION OF ECOLOGICAL CULTURE OF STUDENTS IN THE CONDITIONS OF PROFESSIONAL TRAINING

Abstract. Currently, the development of ecological education of youth is a topical issue. Organization of appropriate conditions for the formation of environmental culture among students is in the first place. A high level of environmental education should become a significant criterion for a future specialist in biology. The process of ecological education of a student-biologist is considered. The content of “ecological culture” is revealed, as well as the conditions, contributing to its improvement.

Key words: ecological culture, education, factors, specialist, environment, methods, conditions, improvement, criteria, field practice.

A current society is in dire need of improving knowledge and proper preparation for future professional activities, as well as motivational readiness for independent actions to protect the natural environment. The ecological culture of students in pedagogical universities implies a set of ecological knowledge, personal meanings of attitudes towards living organisms as values, and an orientation towards a constructive transformation of reality from the standpoint of nature conservation. The components of the ecological culture of students are ecological education, ecological awareness, ecological activity and professional training, which ensure the professional position of the future specialist.

The main aspects of the formation of environmental education of students is the process aimed at deepening theoretical knowledge about the relationship between professional and environmental activities, the development of environmental concepts, responsibility, as well as understanding of the inextricable connection between human and nature.

Getting environmental education in the right direction is one of the important issues of the education system. As mandatory components of environmental education, we highlight not only the acquisition of knowledge, skills and abilities in ecology, but also the formation of responsibility, an environmentally competent person, and the adoption of environmentally competent decisions in the process of human life, which should be closely intertwined with another component of ecological culture – professional training of students.

Environmental culture is a part of a general culture that manifested in the sphere of human interaction with nature. It based on a special system of environmental values, leading of which is the harmony of man and nature, allowing in the aspect of the harmonious development of society and the biosphere, to carry out

interrelated activities for the use, preservation and reproduction of the vital forces of nature [5].

The level of environmental knowledge, the level of environmental thinking, the level of culture of feelings and emotions, the culture of environmentally conscious behavior, in which environmental knowledge, thinking, feelings and emotions are transformed into habitual norms of behavior, moral principles and moral convictions [6]. The humanistic approach presupposes a humane attitude towards nature, which can be most productively realized through environmental education and upbringing [1].

Full life self-realization of a person is possible, if a person has a life goal, realizes his abilities and interests, possesses knowledge, skills, experiences and creative abilities that allow him to fully realize himself in activities and social relations, he is capable of purposeful volitional efforts, feels like a part of the human community and a part of nature [4].

“Ecological culture is a generalized characteristic of personal qualities, which reflects the process and result of the formation of the ecological consciousness of an individual. Moreover, it presupposes an indissoluble unity between the totality of knowledge, ideas about nature, emotional-sensual and value attitudes towards it and the corresponding skills, experience, needs of interaction with it, based on the harmonization of relationships in the “nature-man” system [2].

Students in universities are gradually becoming involved in research activities, in creative solutions to many problems in the field of ecology. It is research work that it gives rise to the formation of ecological culture. One of the main pedagogical conditions for improving environmental education is the maintenance of research activities.

A high level of environmental education should become an important qualification criterion for a

university teacher in the future. Every professional must have an environmental ethic. Formation of a respectful attitude to nature, a correct understanding of it and the ability to choose an appropriate strategy of action are the main tasks of teachers [3]. The role of the teacher is also changing radically, which it should turn for a student from a passive participant into an active in the upbringing process, and we can see the original and creative teacher with a highly developed ecological culture. As a result, we can observe a change in the role of education in the world. It will take an important place in the socio-economic development of the country. Environmental awareness provides a real opportunity to develop and transform both our present and future.

Natural sciences play an important role in formation of environmental awareness. We cognize nature through the system of sciences, since physics, biology, chemistry, geography. The educational and upbringing potential of natural disciplines is considered as the main means of fostering ecological culture and training a professional specialist.

Field practice in the field of botany, zoology, genetics contributes to the improvement of environmental education. Involvement of students in fieldwork makes it possible to study more deeply the vital activity of living organisms, their characteristics of reproduction and behavior, as well as to realize the close relationship with them.

The environmental situation in the country, the needs of students in the environmental field, the level of environmental culture of society, the attitude of students to environmental education are the main factors influencing the formation of environmental competence in the university.

In what cases can we consider that there is an ineffective environmental training in universities? Firstly, the low level of school environmental education, as well as the lack of teaching aids and technical teaching aids. Secondly, the discrepancy between theoretical, practical and motivational criteria.

Let us separate the criteria of the ecological culture of students:

- availability of fundamental ecological knowledge and ideas, as well as skills of interaction with natural objects;
- the formation of a system of beliefs and values that characterize the attitude of an individual to nature;
- carrying out scientific research on environmental issues;
- understanding the responsibility of a future specialist for the results of his professional activity in connection with the preservation of harmonious relations in the system nature - human - society;
- Constant need for communication with nature [7].

At present, there is a critical situation, which everyone should think about what he could do to improve and perfect the state of the environment.

Because of the growing ecological crisis, it becomes expedient to include in the structure of the components of the professional competence of each specialist of the ecological component.

The main reasons for the formation of ecological culture are the threat of an ecological catastrophe, the formation of a new system of human values, as well as an irresponsible and rude attitude towards the environment.

The main forms of environmental education:

- Environmentally oriented, these include psychological trainings, environmental events, discussions, various games;
- Nature protection (ecological actions, planting);
- Projecting-research forms (ecological Olympiads, summer workshops, the creation of ecological projects);
- Educational forms (information hours, issue of an ecological leaflet, theatrical events);
- Ecological and local history forms (excursions, travel, school ecological museum, and living corner) [8].

To develop students' value attitude to the living world, we need certain conditions that will contribute to the further improvement of the personality.

Let us name a few of them: the ability to combine methods and techniques in the upbringing process, raising the level of ecological upbringing among parents and teachers themselves, the obligatory implementation of practical measures for environmental protection, systematic and continuous ecological education.

In the future, ecological culture will allow the student to make the right decisions in his professional activities, soberly see the situation and find an appropriate way to improve the results.

In the classroom, the student should not only receive the necessary information in the field of ecology, but also have a meaningful attitude to environmental problems. For this, teachers must explain the importance of environmental education in an accessible scientific language using appropriate methods and techniques.

Plants and animals are important components of wildlife. The formation of oxygen is a process of vital activity of plants, without which life would not exist; therefore, everyone should have information about all rare and endangered species of plants and animals at least in their region, as well as measures to protect the environment from pollution. As a result, students will have a general idea of plants and animals listed in the Red Book of Uzbekistan, the reasons for their decline and disappearance, environmental problems and, in the future, they will help to reduce the negative impact of factors on the environment.

We consider several methods of consolidating the material in ecology classes in Tables 1, 2 and 3:

Table 1

Give the name of the plants included in the Red Book of Uzbekistan

		
<p>1.</p>	<p>2.</p>	<p>3.</p>
		
<p>4.</p>	<p>5.</p>	<p>6.</p>

Table 2

Give the name of the animals included in the Red Book of Uzbekistan

		
<p>1.</p>	<p>2.</p>	<p>3.</p>
		
<p>4.</p>	<p>5.</p>	<p>6.</p>

Table 3

Fill the table	
Ecological problem	Ways to solve the problem
1. Global warming	
2. Destruction of the ozone layer	
3. Air pollution	
4. Reducing biodiversity	
5. Depletion of natural resources	
6. Lack of drinking water	
7. Pollution of the World Ocean	

Each of us knows very well the role of anthropogenic factors. Knowledge and correct interpretation of these factors in the future will help students to correctly assess the current situation and determine the causes of the problem.

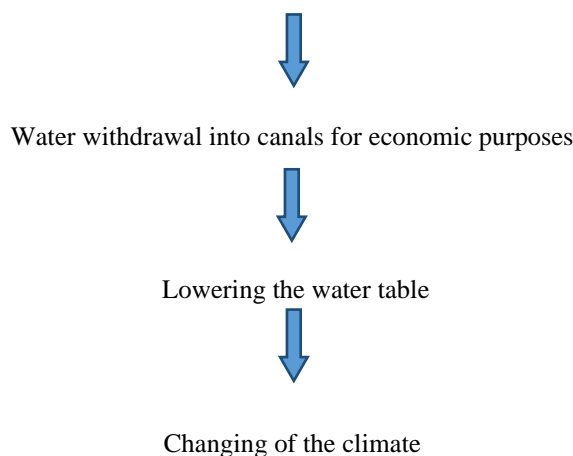
In ecology classes, the teacher must be able to correctly characterize each of these factors, so that students can use knowledge in this area in their specialty. We consider anthropogenic factors affecting the environment in Table 4 and Figure 1:

Table 4

Anthropogenic factors	
Factors	Description
1. Chemical	a) the use of mineral fertilizers and toxic chemicals, air smoke from industry and transport
2. Biological	b) food products; man can be the main host for many organisms
3. Physical	c) noise and vibration, use of atomic energy
4. Social	d) Human relationships and social life

Figure 1

The problem of the drying up of the Aral Sea

Environmental education had been introduced purposefully into the program in the natural direction at the pedagogical university. It is necessary for future teachers, because they will instill in students a humane and rational attitude to the environment around us.

Thus, we must not forget that human is an integral part of nature. Ecological culture should be present in each of us, because this will help develop and move forward, and take appropriate action to address global environmental problems.

REFERENCES

1. Andreev V.I. Pedagogy: a training course for creative self-development. – Kazan: Center for Innovative Technologies, 2003. – 608 p. [Андреев В.И. Педагогика: учебный курс для творческого саморазвития. - Казань: Центр инновационных технологий, 2003. - 608с. (In Russ).]

2. Asafova E.V. Education and diagnostics of the development of ecological culture of students // Priority strategies for monitoring the quality of education of students // Edition by V.I.Andreev – Kazan: Center for Innovative Technologies, 2003. – Pp. 157-176. [Асафова Е.В. Воспитание и диагностика развития экологической культуры студентов// Приоритетные стратегии мониторинга качества воспитания студентов/ Под ред. В.И.Андреева-Казань: Центр инновац.технологий, 2003. - С.157-176. (In Russ).]

3. Batukaev, N.S. Formation of ecological culture and competence of students // N.S. Batukaev, M.A Irazova. – Text: direct // Pedagogy of higher education. – 2015. – No. 3 (3). – Pp.4-7. [Батукаев, Н. С. Формирование экологической культуры и компетентности студентов / Н. С. Батукаев, М. А.

Иразова. — Текст: непосредственный // Педагогика высшей школы. — 2015. — № 3 (3). С.4-7. (In Russ).]

4. Tulaganov D.D. Shakhmurova G.A. Educating an ecological worldview through computer and mobile gaming technologies // Scientific journal "Bulletin of the NUUZ". 2021, 1/4. Pp. 180-182. [Саитжанова У.Ш., Шахмурова Г.А. Решение заданий и задач по биологии - как один из методов развития логического мышления у студентов. Вестник НУУз. 2020, 1(2). С.111-114. (In Russ).]

5. Saitzhanova U.Sh., Shakhmurova G.A. Solving tasks and tasks in biology is one of the methods of developing logical thinking in students. // Scientific journal "Bulletin of the NUUZ". 2020, 1 (2). Pp. 111-

114. [Тулаганов Д.Д. Шахмурова Г.А. Воспитание экологического мировоззрения посредством компьютерных и мобильных игровых технологий // Вестник НУУз. 2021, 1/4. С. 180-182. (In Russ).]

6. <https://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-ekologicheskoy-kultury-studentov-pedagogicheskikh-vuzov-sredstvami-vneklassnoy-raboty>.

7. https://studbooks.net/1042420/kulturologiya/vo-spitanie_ekologicheskoy_kultury_studentov

8. https://studopedia.ru/14_54587_ekologicheskaya-kultura-lichnosti-sushchnost-struktura-puti-formirovaniya-ekologicheskoy-kulturi-lichnosti-obuchayushchih-sya.

Shulhina Olena,

Leading Legal Adviser

Department of Regulatory and Legal Support, State Employment Center Legal Department;

PhD student, Department of Public Administration and Project Management

Educational and Scientific Institute of Management and Psychology SIHE

«University of Educational Management». Kyiv, Ukraine.

<https://orcid.org/0000-0002-4640-273X>

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE LEGAL CULTURE DEVELOPMENT OF EDUCATORS OF THE STATE EMPLOYMENT SERVICE

[DOI: 10.31618/ESSA.2782-1994.2022.2.77.240](https://doi.org/10.31618/ESSA.2782-1994.2022.2.77.240)

Annotation. In the article the state of illumination of problem of development of legal culture of pedagogical workers of centers of vocational formation of Government service of employment is analysed in pedagogical literature. On the basis of analysis of pedagogical and legal literature drawn conclusion that legal education and legal education can be examined as basic factors of forming of legal responsibility of teachers. It is set that professionally-legal culture of teacher – this thorough and all-round knowledge of laws and normative acts, sources of right, on that he must lean, creation of educational environment, understanding of principles of right by the participants of pedagogical process and methods of the legal adjusting of the relations, professional attitude toward a right and practical worker of his application in an educational process in severe accordance with legal or administrative principles of legality, id est a high degree of property of law is on concrete professional pedagogical practice. It is wellproven that pedagogical terms influence on the level of the legal breeding of pedagogical workers, on forming for them of legal culture. Certainly, that the pedagogical terms of development of legal culture of pedagogical workers of centers of vocational formation of Government service of employment show a soba the complex of the components (legal, social, personal et al) aimed at forming of legal responsibility of teacher. Certainly and the structural components of legal culture are reasonable, namely: legal knowledge, legal options, legal behavior, attitude toward a right, not desire to bear the legal responsibility, legal confidence.

Keywords: pedagogical workers, center of vocational formation of government service of employment, pedagogical terms, legal culture.

The Constitution of Ukraine regulates as a priority the legal support of the processes that accompany state formation. Also, it is emphasized on “protection of rights and freedoms of every person, and their guarantees determine the basic content and state orientation” [2]. However, it is well known that any state is created and strengthened by the activities of its citizens. Therefore, the development level of Ukraine as a state governed by the rule of law depends on the formation of legal culture and legal consciousness of each society member.

Some international documents on human rights protection, and the implementation of the Laws of Ukraine “On Education”, “On Higher Education”, “On General Secondary Education”, and many other regulations were adopted in Ukraine. This legislation requires from both heads of educational institutions and each educator the ability and willingness to perform

their professional duties taking into account the legal requirements and responsibilities of all participants in the educational process.

Thus, the legal culture of the citizen becomes relevant and an integral part of the content and technology of professional activity for all society members and educators in particular. In regards to the above-mentioned problem special attention is paid to educators from the Vocational Education Centers (hereinafter - VEC) of the State Employment Service. Namely, there is a need to justify the pedagogical conditions for the legal culture development of educators from the Vocational Education Centers of the State Employment Service.

The legal culture of the individual has always been researched by many scientists, in particular: theoretical and methodological aspects of legal culture as a specific socially determined phenomenon are presented

in the researches of S. S. Aleksieiev, S. Komarov, V. Malakhov, V. Lazarev, V. Salnykov, A. Semytko, and others; scientific and methodological principles of legal culture formation are revealed by T. Budylyna, N. Verbytskyi, V. Holovchenko; pedagogical conditions of formation and development of legal culture are covered in researches of V. Bondurovskyi, S. Nuzhnov, V. Parshyn, etc.; the formation of legal culture and legal consciousness of the future teacher is presented in the studies of H. Vasianovych, M. Horodyskyi, I. Darmanska, M. Podberezkyi, I. Romanov, M. Shevtsov, N. Yakovlev, etc.; the human resources development in the system of professional-pedagogical education is revealed in the studies of V. Suprun, V. Oliinyk, L. Petrenko and others.

Thus, this topic has always been researched by many scientists.

Based on the analysis of pedagogical and legal literature, we concluded that legal education and legal nurturing should be considered as the main factors in the formation of legal responsibility of educators. It can both slow down and accelerate legal progress. This is a purposeful process of obtaining by educators systematized legal knowledge, the skill formation and abilities to apply them in practice, the development of moral and intellectual sphere, ensuring a certain legal knowledge of the individual. However, training is not enough for the legal development of the individual. A person, who has good legal knowledge and skills, can show up a high level of good training. At the same time, there is no complete certainty if an individual, who has become educated in law, will not commit illegal acts. An individual may not have a proper legal nurturing that should be understood as a high level of legal awareness is expressed in law-obedience and legal activity, in the full and effective use of legal means in practice, an effort always to follow the legal foundation as the highest values of civilization. The system of measures aimed at integrating into human conscience political and legal ideas, norms, principles that represent the world and national legal culture values, acts as legal nurturing. The content of legal nurturing is to obtain knowledge on the state and law, legitimacy, individual rights, and freedoms, to develop a sustainable orientation to law-abiding behaviour of citizens.

According to I. Bezklubyi, the level of legal responsibility "should be considered at the level of a legal principle that ensures the proper realization of subjective human rights and responsibilities, and warns both internal and external social conflicts" [1].

In our opinion, legal responsibility is a qualitative and quantitative characteristic that includes not only information about the set of legal knowledge, skills, and abilities, the number of mastered (or not mastered) its elements, or types of relevant cultural values. It also includes information about its content, the nature of spiritual values (or "anti-values"), the social orientation of legal ideals, ideas, norms accepted by the individual, legal thinking culture, legal feelings culture, and legal behavior culture.

The philosophical dictionary provides the following definition: "legal culture of the individual is a component of basic human culture. It characterizes the quality and depth of legal knowledge, the degree of understanding of the moral and legal content of legal norms, the quality of legal beliefs, which express in domestic, labor, social life through observance of legal norms, defense own rights and freedoms, and lawful behavior".

In that context, we understand that it is necessary to organize preventive work, to realize targeted legal education, to create pedagogical conditions for an effective process of legal awareness forming among educators for the legal culture formation.

The philosophical category "conditions" expresses the relation of the object to its surrounding phenomena, which is necessary for its existence. Conditions constitute the environment where they arise, exist, and develop. The structure of the conditions set must be flexible, dynamic, corresponding to the current state of the system. It should develop depending on the educators' facing objectives.

Dictionary-reference book on professional pedagogy edited by A. Semenov [6] defines pedagogical conditions as circumstances that influence the holistic productive process of professional training, mediated by the activity of the individual, a group of people. According to N. Ippolitova, N. Sterhova [3], pedagogical conditions are one of the components of the pedagogical system that reflect the set of possibilities of the educational and material environment, and influence the personal and procedural aspects of the system and ensure its effective functioning and development.

Thus, the analysis of scientific studies shows that pedagogical conditions have an impact on the level of the legal nurturing of educators, their legal culture formation.

The developing process of the legal culture of educators is related to the environment, interaction with the means of nurturing, activities, namely, external and internal factors.

We have found out that "professional and legal culture of the educator is deep and comprehensive knowledge on laws and regulations, basic sources of law, creating an educational environment, understanding of the principles of law by participants in the pedagogical process and ways of legal regulation of their relations, professional attitude to the law and practice of its application in the educational process in strict accordance with the legal or administrative principles of legitimacy, namely, a high degree of law impact on a particular professional pedagogical practice" [4].

The analysis of the above-mentioned scientific achievements gives us a reason to say that the pedagogical conditions for the legal culture development of educators of the State Employment Service are a set of components (i. e. legal, social, personal, etc.) aimed at forming legal responsibility of educator (Fig. 1).

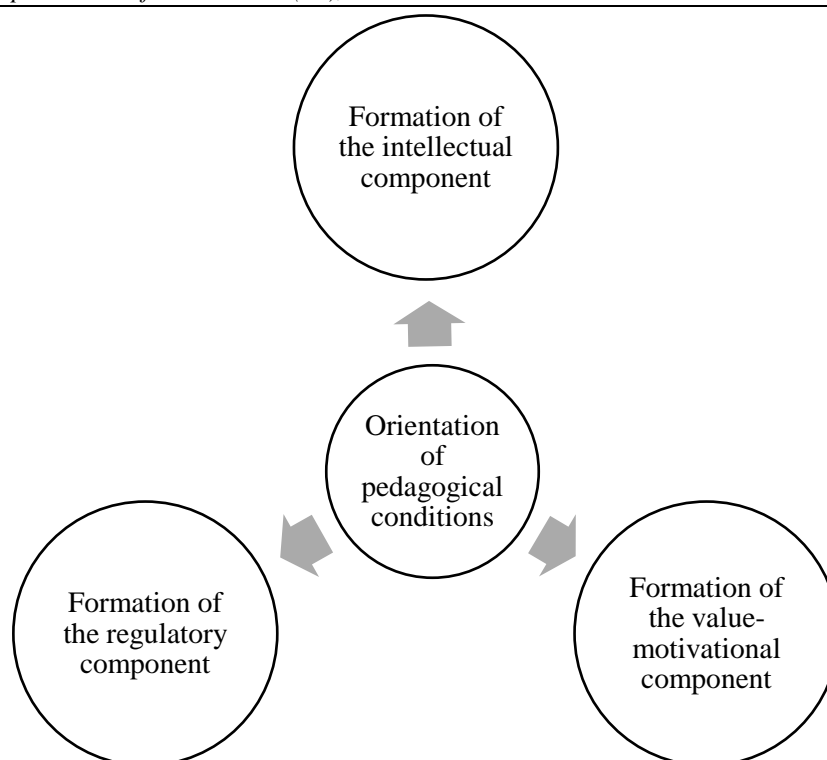

Fig. 1. Orientation of pedagogical conditions for the legal culture development

Analyzing Fig.1, we define the following:

- 1) the formation of the cognitive (intellectual) component of the educator's legal responsibility. As a result, educators have to obtain legal knowledge, skills, develop abilities to apply knowledge in practice (through solving practical situations of a legal nature);
- 2) the formation of a value-motivational component of legal responsibility of educators. This component's indicators can be a respectful attitude to law, the formation of moral qualities that determine the general culture of the individual, a high level of legal ideology (legal awareness), and legal psychology (legal thinking);
- 3) formation of the regulatory (behavioral) component of legal responsibility. As a result, educators have to learn how to defend their legal rights, freedoms, and interests, show initiative, to develop a socio-legal activity.

Also, the structural components of legal culture are important for our study. Most researchers include the following to these components: *legal knowledge, legal beliefs, legal behavior, attitude to law, unwillingness to bear legal responsibility, legal confidence*. The pedagogical conditions for the development of legal culture should cover each of the above-mentioned components, which can be implemented only through the development and implementation of an appropriate model.

Therefore, we have concluded as follows:

- the development process of educators' legal responsibility is a complex, continuous process;
- the content of the development process of educators' legal responsibility includes the formation of cognitive, value-motivational, and regulatory components.

A brief analysis of each component is presented below.

The cognitive (intellectual) component is expressed in the following indicators:

- obtaining the necessary minimum of legal knowledge, skills, and abilities, namely orientation in the special literature, the ability to use reference legal systems;
- obtaining the necessary techniques and skills of legal activity;
- the ability to use the knowledge in practice, to apply them to constantly changing life situations and in their professional activities, based on the recognition of the social value of law [5].

The formation of the value-motivational component is determined based on the following indicators:

- understanding the moral content of the law;
- development of legal awareness and legal thinking skills;
- attitude to the law as a value that is out of competition in a democratic society;
- proactive negative attitude concerning legal offenses and people who commit the legal offenses.

General indicators of the regulatory (behavioral) component formation are the following:

- skills and abilities to apply the law adequately in a real-life situation and future professional activity;
- ability and skills to defend their rights and freedoms, as well as the interests of others and whole society;
- the ability to prove their opinion;
- the desire for self-realization in legal activities, responsibility for the results and consequences of their activities;

- developed habit of complying with legal norms;
- lawful behavior;
- socio-legal activity.

Particularities of components formation for legal culture development of the VEC educators of the State employment service are shown in figure 2.

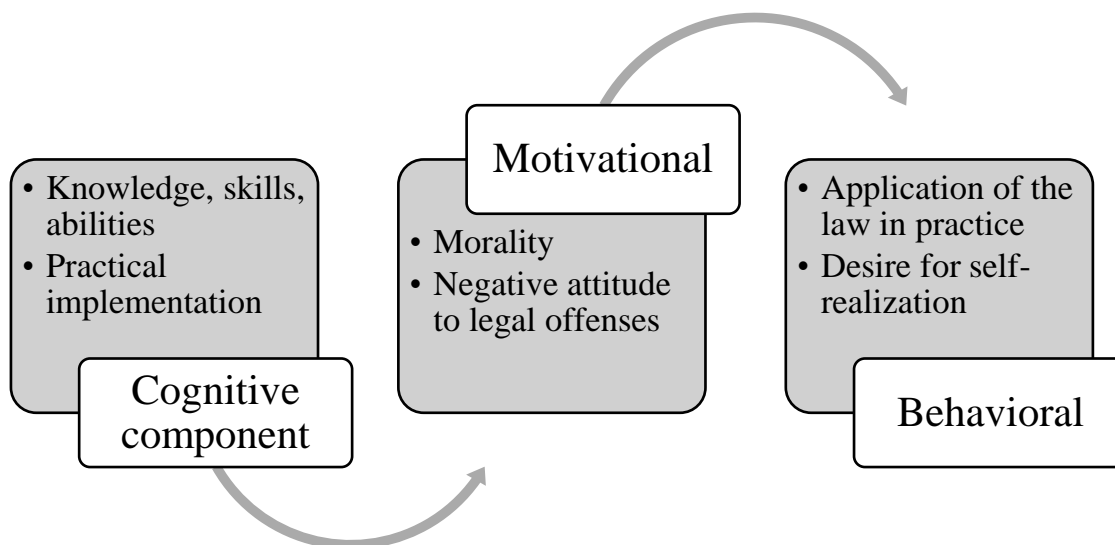

Fig. 2. Particularities of components formation for legal culture development of the VEC educators of the State employment service

Thus, the analysis of legal responsibility development of educators of the State Employment Service shows that a high level of their legal culture is achieved by implementing a set of pedagogical conditions. They are an integral part of the legal culture model for educators of the State Employment Service.

Given the foregoing, a perspective direction of our study is the development and theoretical justification of the legal culture development model of the State Employment Service educators.

References:

1. Bezklubyi, I. Legal Responsibility. <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/39590/02-Bezklubiy.pdf?sequence=1>
2. Constitution of Ukraine (1996, Jun. 28). Verkhovna Rada of Ukraine.

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

3. Ippolitova, N. (2012) Analysis of the notion of “pedagogical conditions”: essence, classification. *General and Professional Education*, (1), 8–14.

4. Shulhina, O. (2021) Legal culture development of educators of the Vocational Education Centers of the State Employment Service as a pedagogical problem. *Bulletin of postgraduate education: Collection of scientific papers. Issue 17(46) (Educational Sciences Series)*. [https://doi.org/10.32405/2218-7650-2021-17\(46\)-176-192](https://doi.org/10.32405/2218-7650-2021-17(46)-176-192)

5. Honcharenko, S. (1997) *Ukrainian pedagogical dictionary*. Kyiv: Ukraina (p. 376)

6. Semenov, A. (Ed.) (2006) *Dictionary-reference book on professional pedagogy*. Odesa: Palmira (p. 364)

УДК: 378.046.2

Соловей Н.В.*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Україна, 01033, м.Київ, вул. Володимирська, 60***Ляшенко Л.М.***Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Україна, 01033, м.Київ, вул. Володимирська, 60***Летуновська І.В.***Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Україна, 01033, м.Київ, вул. Володимирська, 60*

АЛЬТЕРНАТИВНІ МЕТОДИ ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

N.V.Solovey*Taras Shevchenko National University of Kyiv,
60 Volodymirska St, Kyiv, 01033, Ukraine***L.M.Lyashenko***Taras Shevchenko National University of Kyiv,
60 Volodymirska St, Kyiv, 01033, Ukraine***I.V.Letunovska***Taras Shevchenko National University of Kyiv,
60 Volodymirska St, Kyiv, 01033, Ukraine*

ALTERNATIVE METHODS OF FOREIGN LANGUAGE TEACHING

DOI: [10.31618/ESSA.2782-1994.2022.2.77.244](https://doi.org/10.31618/ESSA.2782-1994.2022.2.77.244)

Анотація. У зв'язку із перспективами входження України до Європейських та світових процесів, необхідність модернізації вищої освіти виникає повсякчас. Одним із шляхів входження є використання новітніх технологій. Стаття актуалізує питання дистанційної форми навчання, висвітлює основні зміни дистанційної освіти, які сталися в останні роки під час пандемії та містить огляд основних проблем оновленого підходу до електронного навчання. Підсумовуючи, дистанційні форми потребуватимуть перекваліфікації викладачів через зростання впровадження технологій та використання сучасних електронних підручників, матеріал яких укладений з урахуванням принципів програмованого управління процесу засвоєння знань.

Abstract. In connection with integration in the European and World educational concord higher education of Ukraine needs substantial modernization. One of its constituents is introduction of the newest educational technologies in the educational process. The article focuses on the issues of distance learning, highlights the major changes in distance education that have occurred in recent years during the pandemic and overviews the main problems of the new approach to e-learning. The authors come to the conclusion that distance learning will require qualified teachers who will introduce new methods and technologies into modern electronic textbooks, the material of which is based on the principles of programmable control of knowledge acquisition.

Ключові слова: дистанційне навчання, платформа, мовна підготовка, аудіювання, цифрові навички, локдаун.

Keywords: distance learning, platform, language training, listening, digital skills, lockdown.

Вступ Локдаун змінив всі сфери суспільного життя у світі. Одним із важливих аспектів суспільного життя кожної країни є освіта, яка зазнала суттєвих змін у зв'язку із запровадженням карантинних заходів і, як наслідок, переходом на дистанційне навчання. Для вищих навчальних закладів у світі 2020 та 2021 роки розпочалися в умовах, які стали результатом спалаху епідемії коронавірусу та глобальних змін через введення обмежувальних карантинних заходів. За короткий проміжок часу університетам довелося здійснити перехід від традиційного до дистанційного навчання, що допомогло виявити проблеми у сфері освіти та знайти нові форми та впровадити їх для підтримки високого рівня професійних знань. Усі вищі навчальні заклади змушені були розробляти спеціальні робочі програми з урахуванням нових умов навчання та проводити дослідження

готовності студентів до переходу на новий формат навчання. Традиційні аудиторні заняття під керівництвом викладача, як і раніше, як і завжди, є кращим методом навчання, однак, такий підхід в умовах пандемії перестає бути домінуючим.

Мета цього дослідження дослідити особливості дистанційної освіти під час пандемії, порівняти традиційне дистанційне навчання з дистанційним навчанням. Протягом останніх років навчання через Internet розглядається не просто як зручна форма підвищення кваліфікації, а як цілком серйозна альтернатива традиційній освіті, що дозволяє студенту отримати глибокі і якісні знання.

Дистанційне навчання – це не нове явище, це лише одна з форм навчання, яка дає змогу будувати гнучку індивідуальну освітню траєкторію. Вона була створена у 80-х роках в США спочатку для людей з інвалідністю. Також в Австралії, з

величезною територією і, відповідно, великими відстанями і незручністю добиратися до навчального закладу почали використовувати дистанційні форми, що влаштувало і викладачів і студентів, учнів шкіл і коледжів. Тобто ці формати навчання були і раніше, але не носили такого масового характеру.

Виклад основного матеріалу. Основною відмінною рисою дистанційної освіти від інших типів освіти є широке використання сучасних технологій в навчальному процесі.

Серед звичних телекомунікаційних технологій, що давно використовуються для дистанційної освіти, можна назвати: E-mail, on-line конференції, дошки оголошень (використовуються для розсилки матеріалів, документів, тощо), on-line комп'ютерних мереж (для обміну письмовими повідомленнями), телевізійні передачі, у тому числі кабельного телебачення, радіотрансляція, факсимільний зв'язок (для пересилки документів), телефонний зв'язок (для обміну звуковими повідомленнями), відео конференції із зворотним зв'язком по телефону та традиційні і більш сучасні платформи: Viber, Telegram, What's Up, Instagram, Skype, Zoom, Google Meet та інше.

Найбільш розвинутий ринок електронної освіти давно існує в США, де знаходиться велика кількість компаній-виробників систем дистанційного навчання, учбових центрів. Протягом років активно впроваджується така система в Західній Європі, особливо в Великобританії, Нідерландах, Норвегії, Швеції, Німеччині. Також такі системи широко впроваджені у Канаді, Австралії, Японії та звісно в Китаї.

За прогнозами аналітичної компанії ІДС, ще в далекому 2005 році об'єми європейського ринку дистанційного навчання складали 6 млрд. доларів, а в США – 18 млрд. доларів. Об'єм ринку, на той час, не варто було порівнювати з іноземними країнами, хоча попит на подібні послуги був досить високий. Наразі, у зв'язку з пандемією, ситуація вкрай змінилася, оскільки усі навчальні заклади України перейшли на дистанційне навчання з березня 2020.

Ще на початку нульових система освіти в Україні в питаннях інформаційної грамотності залишалась надто відсталою і мова тоді ще не йшла про її розвиток. Причина була в тому, що інформація розглядалась як нарощування матеріально-технічної бази, а не як створення інтелектуального продукту, інтелектуальної бази. По цій причині ми мали неналежне обладнання установ (у тому числі навчальних закладів, включаючи університети) і персонал навчальних закладів, який використовував таке обладнання щонайменше на 10%.

Основною причиною слабого розвитку цієї форми навчання в нашій країні була дорожнеча запуску системи електронної освіти, технологічні проблеми, а також консерватизм освітянського середовища.

Першою і головною перепоною на шляху розвитку дистанційного навчання в Україні залишалися погано розвинені комунікаційні технології, зокрема Internet. Так, лише 2-3% населення України регулярно користувалося послугами Internet, і це лише 15-16 років тому. Але, навіть на тому етапі, якість зв'язку повною мірою задовольняла вимогам дистанційного навчання на той час сучасних цифрових АТС (при комутуваному зв'язку), або при наявності виділеної лінії, але це було надто дорого для більшості користувачів Internet того часу. Ось тому, виходом з цієї ситуації могло бути лише масове впровадження сучасних технологій (як приклад, ширококутовий Internet по наявним телефонним лініям, а також в українських умовах того часу технологія xDSL).

Однак, уже в той час, незважаючи на всі труднощі, дистанційне навчання в Україні почало розвиватися та вдосконалюватися. У процес включилися майже усі національні вузи, зокрема: КНУ Тараса Шевченка, КПУ, Києво-Могилянська академія, Харківський національний університет радіоелектроніки, Національний аграрний університет, Львівська політехніка та інші.

Реальність вимагала і продовжує вимагати розширення міжнародних зв'язків України та її інтеграції до світової спільноти. За таких умов з кожним роком все більше уваги приділяється вивченню іноземних мов, причому це стосується усіх сфер життя, де іноземні мови є ключем для розвитку міжнародних відносин, проведення наукових заходів (конференцій тощо), культурного обміну між представниками різних країн та обміну інформації. Багатомовність та полікультурність вважаються необхідними для громадян Європи, США і відповідно – України. Потреба сучасного суспільства у спеціалістах, які вільно володіють іноземною мовою у побуті та у професійній діяльності, весь час зумовлює пошук нових конструктивних ідей для вирішення проблем оптимізації та інтенсифікації навчання іноземним мовам, удосконалення рівня мовної підготовки.

Уже не один рік об'єктивною тенденцією у вищих закладах освіти, і зокрема в університеті імені Тараса Шевченка на нефілологічних факультетах, є скорочення кількості аудиторних годин та збільшення годин, що відводяться на самостійну роботу студентів. Трансформується роль викладача у навчальному процесі: поступово втрачає актуальність функція викладача як основного джерела інформації, він перетворюється на організатора, консультанта, керівника та експерта самостійної роботи студентів. Усе це потребує пошуку більш ефективних засобів навчання. Таким вимогам, уже майже десятиліття, відповідають новітні комп'ютерні засоби навчання, до яких належать електронні посібники, мультимедійні курси та інше. У процесі становлення дистанційної освіти, як і будь-якому складному процесі, виникає безліч різноманітних проблем організаційного та технічного характеру.

Однією з таких проблем є підготовка та розробка навчальних матеріалів, які є основою курсу дистанційного навчання. Однією з перших таких розробок був, наприклад: *Getting On in English* “Спілкуємось англійською мовою” – існує в електронному та друкованому вигляді. Автор – проф. Шуневич Б.І. (Національний університет «Львівська політехніка»).

Необхідно зазначити, що розробка підручників є одним з провідних напрямків діяльності вузів, що підтримують і всіляко сприяють втіленню і практичному використанню дистанційного навчання.

Виготовлення електронних підручників, посібників, тестових завдань тощо, потребує неабияких зусиль та затрат часу авторів у співробітництві з програмістами. Прискорити наповнення університетів сучасними навчальними матеріалами завжди намагалися за допомогою придбання комп'ютерної техніки. На початку нового тисячоліття за допомогою придбання електронних навчальних машин (ЕНМ), котрі вироблялися спеціалізованими фірмами. У Київському національному університеті імені Тараса Шевченка у той час при виконанні проекту придбали і втілили в навчальний процес повний мультимедійний курс навчання англійської мови: *English Discoveries Network*, розроблений компанією *Edu Soft Ltd* (Ізраїль). Це цікавий і досі актуальний досвід і зразок, який варто застосовувати і в сучасних реаліях, особливо при розробці і написанні нових навчальних курсів.

Навчальний курс *English Discoveries* являв собою серію з 12 навчальних модулів, розрахованих на вивчення англійської мови, починаючи зі старшого шкільного віку і з будь-яким рівнем мовленнєвої підготовки від нульової до більш високого рівня. Курс охоплював усі чотири аспекти володіння мовою (читання, письмо, мовлення та аудіювання) з використанням істинно англійської мови та реальних, актуальних на той час, життєвих ситуацій. В курсі розрахованому на 1200 академічних годин роботи були охоплені усі граматичні конструкції англійської мови і представлені більш ніж 3500 лексичних одиниць.

Особливістю *English Discoveries* було пристосування до різних стилів навчання, оскільки він включав різні методи викладання. Студентам пропонувалися три способи роботи з курсом:

1) “Демократичний” (відкритий) метод – студенти вибирають тему, по якій планують працювати, а також спосіб, який вони застосують при роботі. (Передбачалися різноманітні заняття).

2) Структурний підхід – запрограмовані заняття, розраховані на інтенсивний навчальний процес. Студенти мали пройти заданий шлях проходження курсу.

3) Рішення задач – студенти розвивають свої здібності у вирішенні задач за допомогою цікавих, пригодницьких ігор.

В навчальному курсі *English Discoveries* відслідковувались такі розділи як читання різних текстів, мова у формі діалогу, складання типових документів за допомогою спрощеного текстового процесору, сприйняття усної мови (прослуховування текстів, перегляд відео, прослуховування телефонної розмови тощо), тематичний словник, граматики і граматичний довідник. Кожен студент міг оперувати різними інструментами навчання, наприклад:

1. Словник та довідка – з будь-якого розділу курсу студенту доступний вбудований двомовний словник та довідка.

2. Відомість – доступні дані, які дозволяють студентам слідкувати за успіхом свого навчання.

3. Запис та відтворення – студенти можуть записувати своє мовлення і порівнювати свою вимову з носієм мови (мовою оригіналу).

English Discoveries – це можливість викладача повністю контролювати роботу студентів за допомогою спеціальної програми управління *Teachers Management Systems*. У даному випадку у викладача є можливість спостерігати за успіхом студентів, планувати заняття, семінари для груп та окремих студентів та отримувати друковані звіти, які містять в собі середні показники, результати тестів, контрольних робіт та час витрачений на той чи інший вид заняття.

Навчальний курс *English Discoveries* – це кольорова графіка високого гатунку, відео високої якості, анімація, цифрова мова та музика. Використовуючи інтерактивні мультимедійні засоби, студенти можуть практикуватися у сприйнятті на слух (аудіювання), вимові, читанні та письмі, а також вивчати культуру будь-якої англійської країни. Особлива увага тут приділялась і зверталась на мистецтво спілкування – через сотні діалогів, які відображали реальні життєві ситуації.

Англійську мову на початку нульових за допомогою курсу *English Discoveries* вивчали студенти ряду факультетів у Київському національному університеті Тараса Шевченка: радіофізичному, економічному, філософському тощо. Основної мотивацією впровадження найсучасніших новітніх інформаційних технологій в початковий процес на той час – це безумовно, насамперед, була можливість за їх допомогою підвищити якість освіти.

У ті часи, на початку нового тисячоліття аналіз отриманих соціологічних даних давав можливість стверджувати про досить критичне і обережне ставлення викладачів вищих навчальних закладів до впровадження в навчально-виховний процес інформаційних технологій.

Респонденти відзначали досить велику кількість чинників, що могли негативно вплинути як на якість освіти в цілому, так і на становище викладачів у вузі.

Так вважалось і підкреслювалось, що впровадження інформаційних технологій було здатне знизити якість освіти внаслідок:

- 1) отримання великої кількості інформації без достатнього її осмислення;
- 2) послаблення впливу викладача на студента в процесі їх безпосереднього спілкування;
- 3) зниження ролі виховання в навчальному процесі;
- 4) звуження можливостей для живого спілкування в колективі;
- 5) неможливість здійснення контролю знань завдяки традиційній формі.

Однак як і будь-яка з форм навчання електронна освіта має свої як недоліки, так і переваги. До переваг варто віднести:

1) ціна такого навчання у порівнянні з традиційною формою у 3-4 рази дешевша. Слід також урахувати скорочення витрат під час навчання за рахунок поїздок, проживання, відряджень тощо. Але це потребувало великі початкові грошові внески на створення перших онлайн навчальних курсів.

2) Студенту не потрібно їздити в навчальний заклад, що було і є актуальним для тих студентів, хто проживає в різних містах України та за кордоном, при наявності, звісно, техніки (комп'ютерів, ноутбуків тощо і інтернету). Важливо було і є це для людей, які не можуть обрати традиційну форму навчання (наприклад: проблеми зі здоров'ям) і таке інше.

Також, дистанційне навчання надає можливість постійного онлайн зв'язку студента та викладача, а також студентів між собою, при цьому ініціатива такого спілкування може походити від будь-кого із зазначених суб'єктів навчального процесу. Саме ця особливість дозволяє зробити дистанційне навчання іноземним мовам з допомогою інтернету суттєво відмінною за формою від заочного навчання і наблизити його до очного. Важливою відмінністю дистанційної освіти від заочної є той самий факт, що студент сам вибирає послідовність вивчення предметів і темп роботи. Наприклад, за один семестр пройти курс (засвоїти матеріал), що при формі офлайн вивчають цілий рік. Чи, навпаки, розтягнути його на кілька років.

Слід зазначити, що поширення віртуальних форм навчання – це природний етап еволюції системи освіти від класичного університету до віртуального, тобто від дошки с крейдою до комп'ютерних навчальних програм, від звичайної бібліотеки до електронної тощо. Процеси, що відбуваються в сфері освіти, не носять антагоністичного характеру, і тому віртуальні і традиційні форми навчання не слід сприймати як взаємовиключні.

Сучасна освіта – це синтез самих різних форм отримання знань і сучасних технологій, оптимальне сполучення яких може визначити для себе тільки сам студент.

Отже, дистанційне навчання на сьогодні є однією з передових форм організації навчального процесу і воно має значні перспективи. Самі українські викладачі та студенти уже давно запроваджують передовий світовий досвід. Давно

відмовились від анахронізмів у вигляді писаних від руки конспектів лекцій, перевірки наявності таких конспектів тощо.

Наразі усі навчальні матеріали викладача, як і прийнято в усьому світі, існують в електронному вигляді і їх завжди з легкістю можна застосувати для створення дистанційних курсів, підручників чи інших необхідних для викладання матеріалів.

Дистанційна або онлайн освіта характеризується, окрім усього іншого, своєю зручністю та актуальністю насамперед у період, коли відвідування навчального закладу є неможливим, такі процеси відбуваються у світі, починаючи з весни 2020 через пандемію Ковід-19. Саме з цього періоду регулярне відвідування занять студентами стало неможливим. Здебільшого викладачі на початку карантину не мали достатнього рівня цифрових навичок, інструментів і методик викладання адаптованих до дистанційного навчання, не було матеріалів, програм і системи оцінювання. У дуже короткий термін викладацькому складу вишів були запропоновані усілякі курси, семінари для підготовки та уміння проводити саме онлайн заняття на різних онлайн платформах. Дистанційне навчання наразі триває, по закінченню семестру проводяться заліки та іспити. Для викладачів кафедр проводяться засідання та збори онлайн, Вчені ради та збори трудових колективів тощо.

Тобто ми спостерігаємо за новою роллю викладача, яка характеризується оновленням, новими перспективами, якістю наданих педагогічних послуг, яка не поступається якості денної (офлайн) освіти при залученні до навчального процесу спеціалістів з високою кваліфікацією, це професорсько-викладацькі склади кафедр з високим рівнем підготовки. Це використання сучасних електронних підручників, матеріал яких укладений з урахуванням принципів програмованого управління процесу засвоєння знань. Такий підручник повинен забезпечувати втілення провідних дидактичних принципів, а саме систематичності, послідовності, доступності засвоєння знань, а також відповідати вимогам особистісно-орієнтованого підходу, враховуючи методики навчання іноземним мовам [1, с.589-592], навчально-методичних посібників, тестових завдань і способи контролю якості навчання, тим не менш про її важливість і перспективність свідчить розробка широкої нормативно-правової бази [3].

Висновки з дослідження та перспективи подальших пошуків у цьому напрямку. Можна сказати, що система дистанційного навчання в Україні все ще перебуває на стадії становлення про що свідчить велика кількість публікацій на цю тему. І беззаперечно, за термін карантину цифрові навички викладачів значно покращуються. Викладачі в основному опанували ZOOM, Google Classroom, Microsoft Teams тощо. З'явилося вміння проводити заняття як в аудиторії за допомогою

гаджетів і це називають режимом дистанційного навчання.

Окрім позитивних моментів, звичайно доречно назвати і недоліки онлайн навчання: це, перш за все, недостатність соціальної взаємодії, яка є прямим наслідком віртуальної форми проведення занять, а також високі початкові інвестиції без яких неможливо розробити і запровадити таке навчання; технологічні питання, а саме наявність технічного забезпечення навчальних закладів і спроможність студентів мати таку техніку; відсутність необхідного культурного прийняття - тобто неготовність в цілому до переходу на дистанційну форму [4, с.172-174].

Наразі існує побоювання, що дистанційне навчання – це надовго, що локдаун кардинально змінив систему освіти, що вона ніколи не повернеться до звичного формату. З великою швидкістю світ стає все більш цифровим і освіта не стоїть осторонь. Існує можливість того, що до 2025 50% усіх працівників потребуватимуть перекваліфікації через зростання впровадження технологій. Тут важливо знати як вчити і чого досягти, щоб молода людина після закінчення університету влилася в суспільство успішним, кваліфікованим спеціалістом. І все ж наразі рано говорити про успішну трансформацію освітніх систем і про позитивні результати. Можна лише проговорювати плани і нові тренди розвитку.

Таким чином, впровадження дистанційного навчання для всіх університетів світу як єдиної форми навчання стало новим досвідом із застосуванням новітніх технологій та повною зміною структури навчання. освіти на всіх рівнях. Але цей процес потребує суттєвих удосконалень, удосконалення техніко-методичної бази навчального процесу для створення високого рівня

як передачі, так і засвоєння знань, які є основоположними для вищої освіти в усіх країнах.

Список літератури:

1. Вишнева Г.В. Внедрение дистанционных технологий в процесс обучения иностранному языку студентов-заочников неязыковых вузов / Г.В.Вишнева//Известия Пензенского гос.университета. 2011. №24. с.: 589-592.
2. Кухаренко В.М., Бондаренко В.В. Екстремне дистанційне навчання в Україні. Харків: Міська друкарня, 2020. 409с.
3. Дацюк В.Б. Перспективи дистанційної освіти та віртуальних університетів в Україні [Електронний ресурс] URL: <http://mediacener.uz.ua/data/daciuk.pdf>
4. Романюк С.М. «Дистанційне навчання англійської мови у процесі професійної підготовки майбутніх юристів: стан та перспективи» / Вісник Дніпропетровського університету // Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки. 2015. с. 172-174.
5. Andersen, S. C., & Nielsen, H. S. (2020). Learning from performance information. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 30(3). [Електронний ресурс] URL: <https://doi.org/10.1093/jopart/muz036>
6. Barbour, M. K., & Reeves, T. C. (2009). The reality of virtual schools: A review of the literature. *Computers & Education*, 52(2). [Електронний ресурс] URL: <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2008.09.009>
7. Taylor, L., & Parsons, J. (2011). Improving student engagement. *Current Issues in Education*, 14(1). [Електронний ресурс] URL: <https://cie.asu.edu/ojs/index.php/cieatasu/article/view/745>

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

UDC 811.581.11

Somkina N.A.

Associate Professor

Department of Chinese Philology

Saint-Petersburg State University

St. Petersburg, Russia

THE FIRST ATTEMPT OF MAKING CHINESE CHARACTERS INTRODUCTION COURSE ONLINE COURSE – RESULT OF THREE YEARS

DOI: 10.31618/ESSA.2782-1994.2022.2.77.242

Abstract. The article deals with the way of solution to the main problems in making of Chinese Characters Introduction online course, which are the extent of theoretical part, teaching Chinese radicals, the necessity of pronunciation of radicals, Mastering the practical part, Testing the acquired knowledge, as well as some technical issues such as encoding problems, etc.

Key words: online course, online education, Chinese writing, Chinese language

The online “Chinese Characters Introduction Course” (CCIC) was created and developed by Professor of St. Petersburg State University, Head of the Department of Chinese Philology Alexander Storozhuk; assignments for the course were compiled by Associate Professor of the Department of Chinese Philology Nadezhda Somkina, technical support was provided by Natalia Vlasova. The course was based on the Open Education platform (www.openedu.ru) in October 2018, the total number of first-run students was 7084 people, second launch in March 2019 was carried out with a total number of listeners 1500, and up to the moment (December 2021) total amount of listeners, from 2018 to 2021, is 20 860, with 7 launch sessions all in all. In April 2019, English edition of the course was registered on the international platform “Coursera” (www.coursera.org), up to now total amount of listeners is 4130.

The idea was to create easy yet informative basic character learning course for those who study, primarily, Chinese language, though later it became obvious that with slight modifications it may be useful for students who learn Japanese.

Introductory lessons introduce the types of Chinese characters, basic principles of writing strokes and arrangement character’s components, etc. Further lessons are based on other tasks and goals.

Since Chinese writing is inextricably linked with the whole cult of calligraphy, unprecedented in other cultures, the development of writing can and should take place in the context of acquaintance with the history and aesthetics of the Chinese written text as a whole. This prompted the creation of two thematically similar, but separated in the order of presentation, blocks: one is devoted to the history and artistic features and styles of the great calligraphers who determined the appearance of modern characters, the second is the tools for writing and calligraphy. The block on history of calligraphy and calligraphers is assigned to the first half of the training units, the block on writing materials is given in the second.

It should be noted that the latest research shows that activating motor memory results in higher rate of

memorizing characters [7, p.81]. Having this in mind, we included stroke orders in the Course. Each unit contains videos with animated stroke order of each radical, as presenting characters dynamically may expose the student's attention to stroke compositions without explicit motor involvement [7, p.82]. However, it’s still necessary to make students write in their copybooks as homework.

The stroke order is usually based on modern recommendations given to students in the PRC. If there is another way or writing, the student is invited to get more information in the literature for the course, but most often only one variant of the stroke order is given (except for the radicals with both variants of stroke order equal and in wide use). The stroke order is animated, each stroke is voiced; the combination of these two methods makes learning easier and more complete. The widespread font ST Kaiti, which is included in the basic versions of MS Windows, was used as the main font for animation.

Also, stroke order is important for using digital dictionaries with the option of handwriting input, since most of the algorithms for character recognition are based exactly on it, therefore, if written in wrong order, it is likely that the system will not identify the character. In addition, stroke order is crucial to read and understand cursive handwriting, because the vast majority of Chinese write in cursive that is difficult, if not impossible, to decipher without knowing stroke order.

The course consists of 12 units, each unit includes videos, radicals writing demonstration, worksheets, and test. For example:

Unit 3

The history of Calligraphy 3.1 (*video*)

Radicals 3.1. (*video*)

Worksheets 3.1 (*.pdf*)

History of Calligraphy 3.2 (*video*)

Radicals 3.2 (*video*)

Worksheets 3.2 (*.pdf*)

Check yourself (*test on website*)

Additional literature (in Chinese) (*URL*)

The main questions that arose when creating the course were as follows:

1. The extent of theoretical part

As practice of three years shows, the students of the course vary greatly in the level of academic acquirements and training: the range starts with university teachers of Chinese and Japanese and ends with those who beforehand did not study Chinese or Japanese at all. In this regard, it was necessary to determine the target audience, and at the same time to provide additional opportunities to those who are under or over its range.

So, for less prepared students, the course instruction must be completed with a text introduction with the explanation of very basics of the Chinese writing system. The biggest problem at the moment is confusion with the concepts of radical (ключ) (部首), grapheme (графема) (mist. 偏旁) and part/component (часть / составной элемент) (部分), where there are certain discrepancies.

The Chinese themselves consider radical as semantic dominant of the character, so this is what's sometimes called "radical in a narrow sense". In Western tradition of learning Chinese it is a common mistake to call everything that is listed among standard 214 radicals as "radicals", i.e. 桔 is often said as "composed of radicals 木, 士, 口", while the proper definition would be "composed of radical 木 and graphemes 士 and 口". So, this leads to a common mistake – when asked to define radical in a given character, student often is guided by the principle "if there's a grapheme that looks like one of 214 radicals, it is radical".

Moreover, 偏旁 in Chinese is a side variation of 部首, but in many dictionaries it is translated as "grapheme", creating even more confusion.

In Chinese character dictionaries each character is divided in two parts: the radical and the rest, where "the rest" is measured in strokes amount.

For example, for a Chinese native speaker 提 ("raise") is composed of radical (部首) "手" in the side form "扌", and the rest is considered as "part" (部分) and is characterized only by the number of strokes (i.e., in a Chinese dictionary, it looks like "提: 总笔画: 12画, 部首: 手 + 9画 (提: the total number of the strokes 12, radical 手 + 9 strokes)").

But for Russian and some other foreign students 提 is often understood as "a combination of radicals 扌, 日 и 疋".

At the same time, 才 ("talent", "just now") formally goes under 扌 radical, but in paper dictionaries published in China it is put in the 一 ("one") section, solely for reasons of easier search.

Solution: The Course needs an additional text explanation defining the terms in Chinese, Russian, and English, as well as peculiarities of radical division in Chinese dictionaries. Besides, it is necessary to give text annotation to tests at the end of each unit,

reminding students of the difference between radical and grapheme.

2. Dividing radicals

As part of the course, students must learn 214 radicals, including writing, stroke order, and meaning of each. The radicals are divided into 23 groups of 8-10 units based on the main stroke (for example, group 12 (刀力巳巾弓彡羽隹隹) is formed based on the main stroke 冫 (horizon zag) and 冫 (horizon zag with a hook)). Each unit of CCIC includes two groups of radicals, except for unit 1, where there is only one group.

3. Pronunciation of radicals

We deliberately refused to specify the pronunciation, given that the course can be useful for students studying not only Chinese, but also Japanese, as well as Korean and Vietnamese, since up to the first half of the XX century, the Chinese writing was also used in Korea and Vietnam (Chinese characters are still used, though to a very limited extent, in the Republic of Korea). Instead each radical is provided with its number (used in Japanese dictionaries, also more common for students studying Japanese language) and meaning (more useful for students studying Chinese, also making easier to learn characters, since radical is a semantic dominant component, and thus it's easier to learn character's meaning).

4. Number of strokes

There are 8 basic stokes (horizontal 横 *heng*, vertical 竖 *shu*, dot 点 *dian*, throw 撇 *pie*, press 捺 *na*, hook 钩 *gou*, zag 折 *zhe*, upward horizontal 提 *ti*) and more than 20 combined (different sources give from 23 to 40) strokes. Finding the optimal number of strokes necessary to explain the writing of the character also makes a certain methodological difficulty.

Solution: The course presents the first set of basic features on the example of the character 永. Later in the progress the rest of the strokes, as well as combined ones, (for example, "horizontal zag with a hook", "extended dot", etc.) are introduced in order of appearance.

5. Mastering the practical part

The format of online course does not imply the possibility to personally control each student, so the practice, technically, remains within their own responsibility.

Each unit has four-squared character worksheet attached, so students can print it out and practice in handwriting. At this stage each practicing item is one radical with all of its modifications that can be copied, but not inked over. Since the theoretical part presents a video with the stroke order, we decided not to put in into worksheet, although in the future, perhaps, the worksheets will be improved with stroke order and possibility to ink over the outlines.

Solution: The Open Education platform provides a forum where students can ask questions and leave comments. We created a topic (named "Show-off room") to let students share their worksheets and receive further instructions or adjustments as necessary.

6. Testing the acquired knowledge

Except for the first unit, testing part includes only assignments on radical recognition.

The tasks are usually in the form of a test of single choice type, sometimes students enter number or letter, but never a character, since not all of them have IME

tools on their PC or phones, or cannot use them properly.

Testing section includes the following types of tasks:

I. Specify stroke order

Example:

(III.1)

Answer: 421563

In the case when there is more than one variant of the stroke order, student can enter any of them, since all variants are included in the database.

II. Name the given radical

Example: What is the meaning of radical 比

1. Color
2. Spoon
3. Ritual wine
4. Compare
5. Old
6. Tiger
7. Salt marsh
8. Spirit
9. Deer

Answer: 4

III. Choose the correct radical

Example: Choose radical “enter”

1. 大
2. 人
3. 入
4. 八
5. 父
6. 爻

Answer: 3

IV. Choose characters with the given radical.

Example: Choose characters with the radical 贝

1. 观 2. 贲 3. 颇 4. 赈 5. 贲 6. 觚 7. 貳 8. 贺 9. 览

Answer: 234578

In some cases, the task does not specify the Chinese spelling of the radical, but rather its Russian/English meaning. For example:

Name the characters with the radical “eye”:

1. 眚 2. 罗 3. 睥 4. 罪 5. 眾 6. 百 7. 奭 8. 罽 9. 早

Answer: 13578

Since in the characters 罗 and 罪, the radical 罽 is an alternate form of radical 网 (net), they are not among the correct answers.

Also, this type of task allows to include both traditional and simplified forms (for example, 马/馬、页/頁 etc.).

V. Name a radical in a group of characters / name a group of characters with a given radical

Example: Name a group of characters with the radical 乙

1. 习 忆 凡 乞 既
2. 买 也 九 乞 乱
3. 儿 乱 吃 匕 巴
4. 乳 允 党 巳 瓦
5. 乾 巳 化 礼 荒

Answer: 2

Simplified version of the task:

Example: Name the radical for the following characters:

买 也 九 乞 乱

1. 一 2. 丶 3. 丿 4. | 5. 乙

Answer: 5

VI. Match characters with their radicals

Example:

1.	盒	a.	爻
2.	兰	b.	人
3.	臭	c.	大
4.	头	d.	自
5.	爹	e.	父
6.	爾	f.	八
7.	內	g.	入
8.	罪	h.	网
9.	皇	i.	白

(III.2)

Answer:

- 1) B
- 2) F
- 3) D
- 4) C
- 5) E
- 6) A
- 7) G
- 8) H
- 9) I

7. Fonts and encoding

7.1. Many users install Chinese fonts with a minimum set of characters. This leads to the fact that 1) in tasks, some characters are displayed as an “empty box” (⊞) and 2) such users cannot enter a character directly into the answer field.

Solution 1: Tasks were duplicated with an image in JPEG or BMP format, and tasks of type VI, due to the volume, were presented only in graphic format.

Solution 2: When developing tasks, we excluded those where student is asked to enter a character; all tasks are presented in two types: 1) tasks with a single choice of answer, where you need to click on the corresponding answer option presented on the website, 2) a test where you need to enter a letter of the Latin alphabet as the answer.

7.2. The same radical is sometimes depicted differently depending on font, for example, 兑 and 兌, 青 and 靑, etc.

Solution: Under the video with a demonstration of the stroke order there is a text explanation for each individual case. In the future, it is planned to include an extended text introduction to the course with a detailed explanation of such nuances.

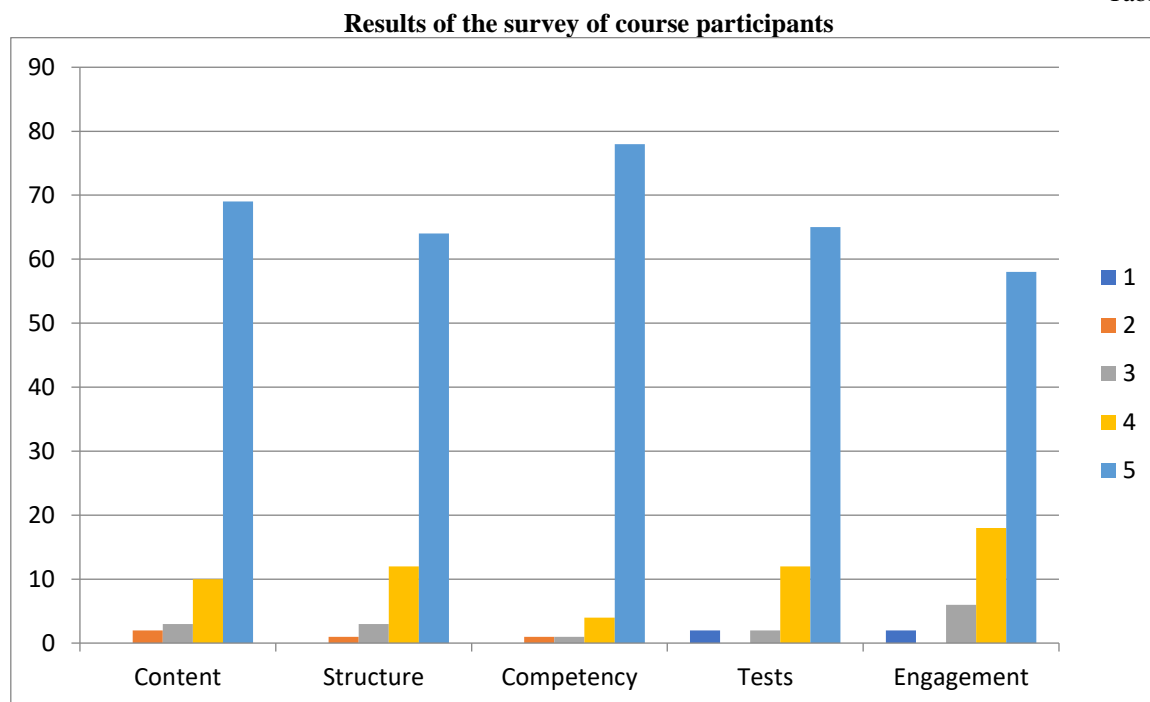
7.3. In some fonts, different strokes can be depicted in the same way, for example, brush-written radical 匚 has vertical zag as the second stroke, while radical 匚 has vertical counterclockwise curve, but in the main fonts used by modern systems – SimSun (匚匚) and KaiTi (匚匚), both strokes are written the same way.

Solution: As in the case of 3.2, a text explanation for specific cases was given under the video with the radicals.

7. Approbation, launch and feedback

On the Open Education platform there was 7 launch sessions with about 20 860 students in total. At the end of the Course students were asked to fill a feedback form to estimate the Course on five-grade scale, where 5 is “excellent” and 1 is “awful”, with the results as follows:

Table 1.

To the question “Would you recommend SPbSU CCIC to your friends” the answer “Yes” was 98.8%.

Conclusions

1. This course aims to close the existing gap in teaching Chinese characters; it's intended for the maximum audience and does not require special language training. At the same time, it can be useful for both professional Sinologists and specialists in other Chinese-based writing system (Japanese, old Korean, classical Vietnamese, Zhuang).

2. The course can be used as an additional material in Chinese language classes of any format.

3. Controversial points and terminological inconsistencies are currently outside the scope of the course, however, if necessary, they can be modified at the level of units or their components.

References:

1. Belozerova V.G. *Iskusstvo kitaiskoi kalligrafii* (The Art of Chinese Calligraphy). M., 2007.
2. Zadoenko T.P., Huang Shuying. *Nachalnik*

kurs kitaiskogo yazyka. Propisi (Elementary Chinese. Worksheets). Part 1,2,3. M., 2007.

3. *Kitaiskiye ieroglify v kartochkah* (Chinese characters in cards) / transl. N.A. Speshnev. St.Petersburg, 2009.

4. Storozhuk A.G. *vvedenie v kitaiskuyu ieroglifiku* (Introduction to Chinese Characters) St.Petersburg, 2017. 592 pp.

5. Tajima Sanada. *Zhongguo shufa shi* (The History of Chinese Calligraphy). Vol. 1,2. Beijing, 1998. 586 pp.

6. *Shufa zhishi qianti* (A Thousand Questions on Calligraphy) / ed. Zhou Junjie. Zhengzhou, 1991. 990 pp.

7. Chang LY, Stafura JZ, Rickles B, Chen HC, Perfetti CA. Incremental learning of Chinese orthography: ERP indicators of animated and static stroke displays on character form and meaning acquisition. *Journal of Neurolinguistics* 33: 78-95, 2015. DOI: 10.1016/j.jneuroling.2014.09.001

Jafarov Sarkhan

PhD, Khazar University

Senior lecturer, Azerbaijan State Pedagogical University,

Azerbaijan

Phone: +994 55 799 43 99

ORCID iD: 0000-0002-1835-0709

A COMPREHENSIVE LINGUISTICS ANALYSIS OF INTONATION IN AMERICAN ENGLISHDOI: [10.31618/ESSA.2782-1994.2022.2.77.236](https://doi.org/10.31618/ESSA.2782-1994.2022.2.77.236)

Abstract. This article presents a comprehensive linguistic analysis of intonation with a systematic identification of the most important functions and features of the phonetic design of this phenomenon based on the American film "Clueless". Due to the fact that the action of the film takes place at school and touches upon the problem of social groups among young people, the characters' speech is filled with jargon and speech phenomena accompanying intonation (in particular, Vocal Fry, a discursive marker like), and demonstrates the use of this intonation.

It is important to note that the index or personal-social function of intonation is of the greatest value in this study, i.e. "The ability of intonation to identify the speaker's personality".

Keywords: Intonation; American English; comparative linguistics, intonics, intonation system, intonation units, prosodic means, intonation construction, tone, timbre, intensity, duration, height, ascending and descending tone, rhythm, emotional coloring, syntactic constructions.

Introduction

The outline description of the melody of the English language is the only theory recognized by the intonologists of the phonetic school. Before illuminating the list of intonation patterns that exist in the English language, it is necessary to familiarize in more detail with the constituent elements of the basic unit of the theory (syntagma) and their classification.

The system of pre- and postscales in English is the simplest and does not cause difficulties for intonologists. There are two types of prescales in English: low and high. Postscales are also subdivided into low and upscales. Both classifications are based on the pronunciation register of the corresponding syntagma segment (low and high, respectively).

There has not yet been a consensus on the number of scales in English. So, in particular, A. Cruttenden distinguishes 8 types of scales: gradually descending stepwise, gradually ascending stepwise, high even, low smooth, gradually ascending sliding, gradually descending sliding and gradually descending scandalous (having sharp changes in altitude characteristics in shock and unstressed syllables). At the same time, she speaks of the possibility of isolating up to several dozen different scales, but calls into question the feasibility of isolating them due to their low significance (Cruttenden, 1986).

Bradford B. identifies 6 scales in English. In particular, in the gradually descending stepwise variety, they distinguish two subtypes: in the first, unstressed syllables are pronounced at the same level as the previous stressed syllable, and in the second subtype they continue the downward trend, i.e. pronounced slightly lower than the previous stressed syllable, but slightly higher than the next stressed syllable. Due to the pronounced practical orientation of her manual, he does not distinguish sliding scales, including them in a variety of stepped (Bradford, 1997).

The greatest difficulty is the compilation of a classification of the nuclear tones of the English language. If the number of scales, depending on

different points of view on the question, varies from 5 to 10, then the number of nuclear tones by intonologists-Englishists ranges from several tones to several tens of tones. The problem of differentiating nuclear tones is of particular importance for the reason that the number of intonation patterns in the English language directly depends on the derived number of melodic tones.

Thus, Bradford B. demonstrates a simplified classification. She carries out her classification, guided by the following factors: the register in which the nuclear syllable begins, the register in which it ends, and the nature of the altitudinal changes within the nuclear syllable. Thus, it has 6 nuclear tones in English: descending narrow tone, ascending narrow tone, descending wide, ascending narrow, ascending descending tone and complex ascending-descending tone. The last type of nuclear syllable has a rather low frequency of use in speech (Bradford, 1997).

Materials and methods

According to the point of view of D. Brazil, 20 types of nuclear tones can be distinguished in the everyday speech of native English speakers, regardless of its territorial variation. The basic division of tones in her theory is the division of tones into simple and complex nuclear tones. The criterion for this division is the nature of the high-altitude modifications within the tone, first of all, their number (Brazil, 1997). Thus, simple tones contain one pitch modification within themselves and can be classified into flat, ascending and descending nuclear tones. Complex nuclear tones contain two or more high-altitude modifications and are represented by three subclasses: descending-ascending, ascending-descending and ascending-descending-ascending nuclear tones. In addition, the above six subtypes are subdivided according to the starting pitch register (low, medium and high). So, in particular, the subclass of complex tones consists of 7 tones in general: the descending-ascending and ascending-descending nuclear tones are represented by three subtypes, referring to three registers,

respectively; ascending-descending ascending nuclear tone does not undergo more frequent fission. Within the class of simple nuclear tones, in addition to a finer subdivision relative to the initial register, there is also a division depending on the range of the nuclear tone (i.e., into narrow and wide nuclear tones). Thus, in the English language, according to D. Brazil, 13 tones can be distinguished (she does not distinguish low wide ascending and medium wide ascending tones).

Also noteworthy is the classification compiled by D. Crystal. This classification is based on the principle of the location of the starting point of the nuclear tone in relation to the previous stressed syllable. Proceeding from this principle, D. Crystal distinguishes only four positions of the beginning of the nuclear syllable: slightly above the previous syllable, significantly above the previous syllable, below the previous syllable and on the same level with the previous syllable. He further subdivides the resulting nuclear tones depending on their range: narrow ('n - from English Narrow narrow), medium (') and wide ('w - from English Wide wide).

The above twelve varieties are found in both the descending and ascending tone. Thus, D. Crystal has 24 nuclear tones in English (Crystal, 1972).

In contrast to the classifications discussed above, there are a number of classifications that have a simpler internal organization. So, D. Brazil divided the nuclear tones of the English language, based on the nature of the transmitted information. It contrasts the communicating tone with the connecting tone. The reporting tone is designated in his scheme as p (from the English. Proclaiming), and the connecting tone appears as r (from the English referring). These tones, in turn, are subdivided according to the number of pitch modifications within the tone. Thus, the reporting tone can be divided into a descending tone (p) and an ascending tone (p +), and a connecting tone into an ascending tone (r) and a descending tone (r +). According to D. Brazil, the use of a descending tone in the utterance indicates the communication of information unknown to the listener. The use of a descending-ascending tone in a phrase, on the contrary, means referring to already known information, part of the consciousness of the producer of speech and its addressee (Brazil, 1997).

Having completed a detailed examination of the elements of the syntagma, it is worth moving on to the question of the number of melodic configurations in the language as a whole. Their number will differ depending on what theory will be used to divide the melody of the language into melodic models. The number of configurations will coincide with the number of allocated nuclear tones in the language. So, relying on the data of W. Labov, in the American language one can count 20 melodic samples (Labov, 2012), according to D. Crystal - 24, according to D. Brazil - 4. Within each sample with a certain nuclear tone, its own variations can be observed; in particular, variability in the use of scales and prescales may be allowed.

The picture of melodic models by M. Halliday (1967), in view of the greatest practical orientation,

deserves a more detailed consideration. M. Halliday identifies 6 models in English, which corresponds to the number of nuclear syllables he singled out.

The difficulty in differentiating the types of stress (in particular, verbal and phrasal) lies in the coincidence of the place of realization of verbal and phrasal stress.

Phrasal stress has a number of functions:

- 1) organizing (meaning the ordering of the components of the phrase into a single whole);
- 2) rhythm-forming;
- 3) selection of words according to the level of their semantic weight.

It is customary to distinguish between four degrees of phrasal stress. The most pronounced stress is achieved by changing the tone movement that occurs in the core of the intonation group. The next (second) degree of expression of phrasal stress involves a change in the level of reproduction of the selected element in relation to other elements of the utterance. The third degree of expressiveness of phrasal stress is characterized by an increase in the duration and loudness indicators on the selected syllable. Under the fourth degree, it is customary to understand the absence of selection. In other words, the fourth degree denotes an unstressed position. Emphatic stress occurs when the producer of the utterance increases the prosodic parameters of his speech. Emphatic stress is usually used to emphasize the contrast contained in the utterance. It is suggested to compare the following offers: 1) He likes' rain. 2) He likes "rain. In sentence 2), the noun rain, which takes the position of the direct object, has an emphatic stress that creates a contrast (for example, he loves rain, not snow).

The issue of the distribution of phrasal stress in a phrase remains controversial to this day. R. Lakoff was one of the first linguists to propose an algorithm for determining the phrase stress in a sentence (Lakoff, 1973). His theory is based on taking into account the lexical-semantic division of words into meaningful (significant) words and service words. Significant words, which in English include nouns, numbers, adjectives, verbs and adverbs, should be emphasized. Service words, including prepositions, articles, pronouns, auxiliary, modal and linking verbs, are in an unstressed position. This approach, however, does not provide information about the position of the main stress of the utterance. Thus, the key task is rather to analyze the structure of the phrase in relation to the information contained in it. This is how the theory of information structure arose.

Among its most prominent representatives are M. A. K. Halliday, V. Mathesius, F. Danesh, J. Firbas. Based on the data of the theory they proposed, in the phrase, one can single out a topic (i.e. known information) and a bump (new information), for example: 1) I saw a little girl. 2) The little girl was wearing a blue raincoat. In sentence 1) the part little girl is a remy, it is the semantic core of the statement. In sentence 2) the information center is shifted to blue raincoat; thus, the segment the little girl in this case

becomes the topic of a new statement based on the previous one (Lakoff, 1973).

Note that a clearinghouse does not necessarily focus on one word; it can also be represented by a phrase or a whole phrase (semantic group).

Dividing the information presented into topic and bump has proven to be a very productive method, but along with the new approach, a number of new difficulties have arisen. In particular, linguists cannot always find the correspondence between the rheme of the utterance and its information center. One has to face a similar problem in cases of the presence of opposition in the statement, for example: 'I found the film, boring | but he found it interesting. In the sentence, the personal pronouns I and he, which represent the subject of the message, are emphasized, because carry information to which the producer of the statement wants to draw the attention of the addressee. A similar discrepancy can be observed in sentences like 'John is sick, where new information is concentrated in the whole sentence, and only the subject is singled out intonationally.

Thus, modern linguists are trying to gradually move away from operating with the concepts of theme and rheme. It is much more appropriate to define the information center not only taking into account the information structure of the statement, but also taking into account such categories as argument and predicate, which have much more stable matches in the phrase. If the whole phrase carries new information and consists of an argument (A) and a predicate (P), then the nuclear stress will fall on the argument, for example: Our 'teacher (A) has been fired (P). In cases where new information is concentrated in the predicate, nuclear stress will be implemented on it: - Why is he looking so pail? - He (A) is' sick (P) (Labov, 2012).

The first sample (IC 1) is based on a low fall, has a descending stepped scale, a low postscale, and allows both types of prescale (high or low). The first sample allows one variation (IC 1a), suggesting a low or no flat scale.

The second intonation pattern (IC 2) is based on a narrow ascending tone (low rise), accompanied by a descending step scale, descending to the middle register postscale; this contour allows the use of both high and low prescale. There is also a variation (IC 2a) containing a low even scale or used without a scale. The nature of the remaining elements, if present, remains unchanged.

The basis for the formation of the third intonation pattern (IC 3) is a wide descending tone (high fall). Typically, a given sample consists of a descending stepped scale, a low postscale, and allows a high or low prescale to be used. A variation of this model (IC 3a) allows the use of a low scale or its absence; the characteristics of other elements, if any, remain unchanged.

The fourth intonation configuration (IC 4) is based on a narrow high rise and does not imply variations in the use of different scale types. Thus, this configuration has a fixed structure: a low prescale, a descending stepped scale, and an ascending postscale.

The fifth intonation contour (IC 5) is built on the basis of an ascending-descending-ascending tone (fall-rise). Often this contour is used within the framework of one word, therefore it contains only the nuclear syllable; this variation is called undivided. An expanded view of this configuration (IC 5 a) assumes the presence of a descending stepped or descending scandal scale and an ascending postscale (if any).

The last intonation configuration (IC 6) is based on a rise-fall. It is presented in a single form and has the following structure: a low prescale, a descending stepped scale, and a low postscale.

It is worth pointing out that in emotional uncolored speech, unstressed syllables are pronounced in a low register, thus forming a low pre- and / or postscale. The scale in non-emphatic speech is usually descending. The universal type is a descending step scale. Emotional (emphatic) speech involves the use of a high register, i.e. high pre- and / or postscale and high flat or descending scandalous scale.

The opposition of the descending and ascending nuclear tones has the goal of expressing completeness, decisiveness through the use of a descending tone and, conversely, doubt, incompleteness using an ascending tone. Opposing tones according to the pitch of the starting pitch also serves specific purposes. Thus, a broad descending tone gives the expression a touch of personal interest in the situation, and a narrow ascending tone indicates the addressee's desire for additional information (therefore, it is used in (repeated) questions).

Consideration of the semantic meaning of complex nuclear tones requires special attention. Their use is characteristic of emphatic speech. In particular, the presence of an ascending-descending-ascending tone in the phrase indicates that some of the information was deliberately hidden by the producers for some reason. This nuclear syllable allows the addressee of the message to think about the presence of some hidden, additional meaning of the phrase. An upward-downward-upward tone is also found in statements expressing doubt, uncertainty, awkwardness. Rising-falling tone, on the other hand, signals absolute confidence, purposefulness and full awareness of the message being played.

Taking into account the above semantic meanings of the constituent parts of the melodic contour, the semantics of intonation patterns according to E. Antipova can be presented in the form of the following table:

Among the linguists who have developed the fundamental monographs on this approach, it is worth mentioning: at the initial stage J. Goldsmith, W. Leben, A. Prince, M. Lieberman (1970s), at a later stage - J. Pierhumbert, R. Ladda, K. Gussenhoven (1980-2000).

American melody is considered an attempt by linguists to combine previous approaches (i.e. methods of contour and level description of intonation), borrowing from them the positive aspects and eliminating any shortcomings or shortcomings.

Autosegment-metric theory is based on the bitonal model of intonation. This means that the fundamental

in it is the opposition of two tones: a low tone (L, from the English. Low - low) and a high tone (H, from the English. High - high). Thus, the lower and upper portions of the vocal range, or the high and low registers, are used as base targets. Phonologically significant tonal elements, which include accented syllables (*), phrasal edge tones (-) and boundary tones (%), and a number of tonal combinations, serve as building blocks for a specific intonation structure. Regarding the arsenal of tonal elements, the auto-segment-metric theory includes: two simple tonal elements (L * and H *) and four complex ones, which are based on various combinations of simple elements and a variation in the localization of the accent syllable (L + H *, L * + H, H * + L, H + L *). Thus, the intonation structure (sometimes the term "intonation phrase" is found) is a linear sequence of the three above-mentioned elements. The segment of an intonation phrase that consists of a pitch accent and a boundary tone is called an intermediate phrase.

The variation of possible combinations of intonation structures together with their constituent parts is reflected in the scheme of intonational generative grammar.

Speaking about the size of the intonation structure in English and American, it is worth pointing out that the number of accents in a phrase usually varies from 1 to 3; in especially lengths of phrases, the number of accented syllables can be up to 5. The number of tonal accents as a rule determines the number of intonation structures within a phrase.

Thus, in the course of the analysis of American intonation on the basis of auto-segment-metric theory, 24 different configurations, or intonation structures can be distinguished. The division of the melody of the American version of the English language is carried out taking into account the type, firstly, the tonal accent and, secondly, the post-accent combination, consisting of an edge tone and a border tone. The inventory of tonal accents coincides with the set of tonal elements, i.e. represented by two simple tonal accents (high (H *) and low (L *)) and two complex tonal accents:

- 1) two ascending (L + H * and L * + H);
- 1) two descending ones (H * + L and H + L *).

The post-accent segments of the intonation phrase are represented by four types: stable low (L - L%), stable high (H - H%), descending ascending (L - H%) and ascending-descending (H - L%).

The semantics of an utterance, depending on the use of a particular intonation structure, is determined by the type of tonal accent of the intonation phrase, i.e. its main part, containing an accented syllable (*).

Thus, the tonal accent H * is used by native speakers to convey new information and signals that the message producer seeks to focus on it during his speech. Information spoken in the tonal accent L * is also of some importance for the participants in the conversation, but the degree of its reliability is somewhat lower than that of the information spoken in the high register. Both descending-ascending tones, regardless of the location of the accented syllable in them (L * + H, L + H *), convey information selected

from a certain set of (usually small) alternatives. In this case, the first model indicates the incompleteness of the message, and the second model, on the contrary, indicates the logical completeness of the transmitted utterance. Ascending-descending tonal accents (H + L *, H * + L) do not present much semantic difference; both examples of segments are used to transfer information already known to the participants in a communication act, or to transfer new information based on a link to some old information.

Results

Referring to analyze speech situations using intonation selected on the film material of the American «Clueless» («Clueless», 1995). Admittedly, this film is not contemporary. Meanwhile, it reflects the classic variation of intonation, as it describes the life of American teenagers living in California in the 90s and using the youth jargon Valspeak, an important element of which is intonation.

Analyzing speech situations, we relied on works on theoretical and practical phonetics, in particular, J. Wells's textbook "English Intonation. An Introduction" (Wells 2006). When selecting speech contexts, we excluded all general questions, narrative questions (i.e., questions grammatically constructed as affirmative sentences, but which can be recognized by the interlocutor only by ascending intonation or a certain speech situation), as well as speech situations using Fall- Rise (falling - rising tone).

After excluding the above phenomena from the primary list of selected situations, we obtained a corpus of 22 contexts containing phrases (affirmative sentences) spoken in an ascending tone. Selecting material for analysis, we considered the following factors: the speaker's age (adolescents / older people), the speaker's gender (male / female), the speech situation (formal / informal), the function of intonation in this context (the function of emotional connection / implicative / affective).

The specified speech context is formal, since it is part of Cher's oral presentation at one of the lessons. It should be noted that even in a formal situation, wishing to show her social belonging, a girl uses intonation in her affective function.

I swear I'll concentrate! I drive really good usually. Isn't there somebody else I can talk to? A supervisor or something? You can't be the absolute and final word in drivers ' ' licenses "(1:13:26 - 1:12:28).

In this context, a formal situation is described: Cher once again did not pass the license and now she begs the instructor to give her a second chance. Meanwhile, she is not sure of the success of her actions, therefore she uses intonation in the implicative function.

I can't believe I failed. I failed something I couldn't talk my way ' out of (1:13:55 - 1:13:56).

The context mentioned is Cher's thoughts about yet another failure in a driving test. The girl does not understand the reasons for what happened, so in this informal situation, intonation performs an implicative function.

Well, actually he is a smart 'guy and, you know he's one of those do-gooder 'types, and now I feel like all my after-school commitments are just not 'good enough "(1:21:07 - 1: 21:16)).

Informal situation: Cher shares with her father her feelings about her relationship with a young man. The girl needs support, so she uses intonation in the specified context as an emotive connection.

Thus, in 90 minutes (the length of the film without initial and final subtitles), the study revealed 22 speech patterns containing high ascending completion in affirmative sentences, which is 1.07% of all sounding speech (58 seconds from 90 minutes) without context, as well as the frequency of use of words accompanying the ascending tone: like (85 times), whatever (6 times), you know (32 times), right? (6 times) OK? (12 times). It is noteworthy that 17 out of 22 situations took place in an informal setting (school, home, parties); in 21 out of 22 cases a young girl used intonation in her speech and only in 1 out of 22 cases a man over 40 used intonation. The latter factor allowed us, along with the functions proposed by such linguists as B. Bradford, R. Lakoff, D. Britan (affective, implicative, emotive), to offer our own function of linguistic mimicry.

The use of oral speech discourse in the field of adolescent culture made it possible to identify stable trends in modern English pronunciation, due to the specifics of communication in this area. Research has shown that intonation in the flow of speech plays a special role in the creation and approval of social status in the youth group.

Discussion

In the past few decades, modern linguistic science has shown great interest in the problem of Americanization of different variants of the English language, in particular, British, but until now, some of the phenomena associated with the Americanization of everyday speech have not been systematically studied. One of these linguistic phenomena is intonation, which in recent years has attracted more and more attention from not only linguists, but also journalists and native speakers of English.

It should be admitted that, despite the keen interest in this phenomenon (Bradford 1997; Brazil 1997; Crystal 1975; Lakoff 2004; Liberman 2006; Swan 2005; Warren 2005; Wells 2006) , in theoretical terms, many aspects of intonation remain insufficiently studied , in particular, the question of terminology, the problem of the origin of intonation and the definition of its functions, the socio-communicative role of intonation in everyday speech and a number of other issues.

In this article, we rely on the classification of J. Wells, in which the linguist identifies six functions of intonation: emotional-evaluative, grammatical, accent, discursive, psychological, and index (Wells 2006: 11). According to D. Crystal, lawyers, preachers, announcers, sports commentators, army sergeants and representatives of other professions can be easily identified due to the presence of certain prosodic features in speech (Crystal 2000: 364). Modern studies of spoken speech show that the prosodic design of

speech is a marker of the speaker's social group, gender, cultural, territorial and professional affiliation (Cruttenden 1986, etc.).

Let's move on to analyzing intonation. It should be noted that there are terminological discrepancies in the name of this intonation. Despite the fact that this term is quite widespread, at least in British and American English, in the scientific literature there are also the terms high rising intonation, valley girl speech, Valspeak, talking in questions, rising intonation, upward inflection, interrogatory statement, Australian Question Intonation (AQI) and finally high rising terminal (HRT). Admittedly, this is all an interpretation of the same concept, a speech pattern in which phrases and sentences tend to end in a raised tone, giving the affirmative the intonation of a question.

The dominant factor in this study was sociolinguistic parametrization, since when studying the phonetic aspect of the flow of speech, it is important to pay attention not only to the context of the utterance, but also to gender, age, and social belonging of the speaker. Linguists who study certain aspects of intonation (R. Lakoff, D. Britain, B. Bradford, M. Swan) interpret this phenomenon as a marker of positive politeness in relation to the addressee (function of emotive communication), as an identifier of gender, age, social belonging of the speaker (affective function), as well as a feature of speech, indicating the speaker's uncertainty in his own words (implicative function).

It should be noted that there is a wide range of situational factors that can induce a speaker to use intonation. For this reason, the age of the speaker should not be considered the only factor governing his use. In addition to the age and gender of the speaker, one should always take into account the social conditions of a particular situation in which it is used, as well as speech phenomena accompanying this phenomenon (Vocal Fry, the use of a discourse like, as well as lexemes totally, whatever , etc.) (Wolf 2015).

When analyzing intonation, it is necessary to take into account the reaction caused by the use of this intonation in the minds of native speakers. It is important to take into account not only the work of the above-mentioned researchers dealing with this issue, but also the numerous discussions of native speakers in the press and on the Internet. Thus, the analysis of meta linguistic comments allows us to conclude that the predominantly negative assessment of intonation in the naive meta language reflection of native speakers.

Conclusion

Each language is characterized by a certain rhythmic and melodic speech design. The intonation bases of the American and English languages (in particular the American version of the English language) will have a number of fundamental differences.

It is noted that the average American speech is louder and faster than English. American speakers take fewer pauses; at the same time, they are observed to be long in comparison with pauses in English speech. In addition, the American language differs from the

English language in the inventory of melodic configurations. In particular, the characteristic of nuclear tones in languages differs.

Thus, English descending tones have a more pronounced steepness and cover a wider pitch range. English ascending tones are pronounced at a lower level and suggest a smooth movement of the voice, while American ascending tones are characterized by a high register and a sharper increase in pitch.

References

1. Bolinger DL Intonation and Analysis, Word. - Ottawa-Monreal, 1970.254 p.
2. Bradford B. Upspeak in British English // English Today. - 1997. - No. 51. - P. 29-36.
3. Brazil D. The Communicative Value of Intonation in English. - Cambridge: Cambridge University Press, 1997. -- 204 p.
4. Cruttenden A. Intonation. - Cambridge: Cambridge University Press, 1986. - 201 p.
5. Crystal D. Prosodie systems and intonation in English. Cambridge, 1972.381 p.
6. Halliday M. Intonation and Grammar in British English. The Hague. Paris, 1967.118 p.
7. Labov W. Dialect Diversity in America: the Politics of Language Change. Charlottesville : University of Virginia Press, 2012. 173 p.
8. Lakoff R. Language and Women's Place // Language in Society. - 1973. - Vol. 2, No. 1. - P. 45-80.
9. Norquist R. Uptalk (high-rising terminal) // Glossary of Grammatical and Rhetorical Terms (electronic resource) - Mode of access: <http://grammar.about.com/od/tz/g/uptalkterm.html>
10. Pike K. The Intonation of American English. Michigan, 1945.19p.
11. Peck Ch. An Acoustic Investigation of the Intonation of American English. Michigan, 1969.156 p.
12. Roach P. Phonetics. - Oxford: Oxford University Press, 2001. -- 116 p. Swan M. Practical English Usage. - Oxford: Oxford University Press, 2005. -- 3rd Edition. - 688 p.
13. Warren P. Patterns of late rising in New Zealand English: Intonational variation or intonational change? // Language Variation and Change. - 2005. - N 17. - P. 209-230.
14. Wells JC English Intonation: an Introduction. - Cambridge: Cambridge University Press, 2006. -- 276 p.
15. Wolf N. Young Women, give up the vocal fry and reclaim your strong female voice // The Guardian. - 2015. - ?? (electronic resource) . - Mode of access: <http://www.theguardian.com/commentisfree/2015/jul/24/vocal-fry-strong-female-voice>.

УДК 811.161.2'373.46:62

ГРНТИ 16.41

Пилецкий Владимир Иванович

Львовский национальный университет им. И. Франко

Кафедра украинского языка

Университетская 1/234, Львов 79001, Украина

НОМИНАЦИИ СТАТИЧЕСКИХ ПРИЗНАКОВ В УКРАИНСКОЙ ФИЗИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

UDC 811.161.2'373.46:62

GRNTI 16.41

Volodymyr Piletskyi

Ivan Franko National University of Lviv

The department of Ukrainian Language,

1/234, Universytets'ka Str., 79602 Lviv, Ukraine

NOMINATIONS OF STATIC FEATURES IN UKRAINIAN PHYSICAL TERMINOLOGY

УДК 811.161.2'373.46:62

ГРНТИ 16.41

Пілецький Володимир

Львівський національний університет імені Івана Франка,

кафедра української мови імені професора Ковалика,

вул. Університетська, 1/234, 79001 Львів, Україна

тел. (0 322) 239 47 17

НОМІНАЦІЇ СТАТИЧНИХ ОЗНАК В УКРАЇНСЬКІЙ ФІЗИЧНІЙ

DOI: 10.31618/ESSA.2782-1994.2022.2.77.235

В статтю проаналізовані українські фізичні терміни – названі статических об'єктів. Виявлені частинні словообразовательні значення производних в рамках фізической термінології. Проаналізовані також структурні типи словообразовательних основ собственно українських і заимствованих производних. Розглянуто характер взаємодії різних словообразовательних

типов в пределах исследуемой словообразовательной категории. Проведенное исследование позволяет сделать следующие выводы.

Образование украинских физических терминов – названий статических признаков осуществляется так же, как и в общезыковых словообразовательных процессах. Этот процесс характеризуется следующими закономерностями: тенденция к концентрации, обобщение основных словообразовательных типов, ограничение их количества в исследуемой словообразовательной категории (только два типа собственно украинских отагдъективных терминов: с суффиксом -ість и один тип заимствованных терминов с суффиксом -изм/-ізм- продуктивным в физической терминологии).

Ukrainian physical terms – names of static features have been analyzed in the article. Partial word-forming meanings of derivatives within physical terminology have been discovered. Structural types of word-forming bases of proper Ukrainian and loan derivatives have been analyzed. Nature of interaction among different word-forming types within researched word-forming category has been considered. The conducted research leads to the following conclusions.

The formation of Ukrainian physical terms – names of static features is carried out in the same way as in common language word - forming processes. This process is characterized by such regularities: tendency to concentration, generalization of main derivative types, limitation of their number in the researched derivative category (only two types of proper Ukrainian adjective terms: with suffix -ість and one type of loan terms with suffix -изм/-ізм- are productive in physical terminology).

У статті проаналізовано українські фізичні терміни – назви статичних ознак. Виявлено часткові словотворчі значення похідних в рамках фізичної термінології. Проаналізовано також структурні типи словотворчих основ власне українських і запозичених похідних. Розглянутий характер взаємодії різних словотворчих типів в межах досліджуваної словотвірної категорії. Проведене дослідження дозволяє зробити такі висновки: у творення українських фізичних термінів – назв статичних ознак здійснюється так само, як і в загальномовних словотворчих процесах. Цей процес характеризується такими закономірностями: тенденція до концентрації, узагальнення основних словотворчих типів, обмеження їх кількості в досліджуваній словотвірній категорії (лише два типи власне українських відадад'єктивних термінів: з суфіксом -ість і один тип запозичених термінів з суфіксом -изм/-ізм-).

Ключевые слова: физический термин, физическая терминология, статический признак, собственно украинский термин, заимствованный термин, структурный тип словообразовательной основы, словообразовательное значение, словообразовательное средство, словообразовательный тип, словообразовательная категория.

Key words: physical term, physical terminology, static feature, proper Ukrainian term, loan term, structural type of derivative basis, derivative meaning, derivative means, derivative type, derivative category.

Ключові слова: український фізичний термін, статична ознака, фізична термінологія, питомих термін, позичений термін, твірна основа, словотвірне значення, словотвірний засіб, словотвірний тип, словотвірна категорія.

Постановка проблеми. Мовна специфіка сучасного українського терміна, що функціонує в межах спільної словотвірної категорії, ще не стала предметом спеціального наукового дослідження. Вітчизняні термінологи розглядають український термін як особливий знак серед лексики національної мови або використовують його як об'єкт для ілюстрації теоретичних засад загального термінознавства. Тому основну увагу вони звертають на семантику терміна й особливості прояву парадигматичних відношень (синонімічних, омонімічних, паронімічних і родо-видових) в термінній лексиці, а також на пошуки доказової бази, що ілюструє таку фундаментальну властивість терміна, як тенденція до однозначності. Лінгвісти також активно досліджують способи і засоби творення найменувань фізичних понять у період від кінця XIX до початку XXI століття.

Упродовж трьох останніх десятиліть точаться дискусії з приводу відбору найбільш прийнятних назв спеціальних понять з ряду однотипних найменувань, серед яких чільне місце займають критерії використання різноструктурних твірних прикметників та дієприкметників в межах тих самих словотвірних категорій. Дослідженню

українських суфіксальних термінів, що формують одну із таких словотвірних категорій, а саме назвам опредметнених ознак і присвячено цю статтю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Чимало місця в різноманітних дослідженнях займає етимологія термінів, що належать до різноманітних терміносистем, а також історія формування найменувань спеціальних понять. Тематичні обрії українського термінознавства розширюють монографічні дослідження, де внутрішньомовні чинники розвитку терміносистем пов'язано з теорією мовного планування [2], детально проаналізовано роль і місце греко-латинських коренів у різноманітних терміносистемах [4] чи розвиток термінології пов'язано з лінгвоцидом української мови в XX ст. [5,6].

Дискусії в різноманітних термінознавчих студіях відбуваються саме із приводу найбільш прийнятних назв спеціальних понять з низки однотипних утворень, в тому числі й тих, які є назвами опредметнених ознак. Українські фізичні терміни-назви опредметнених ознак творяться від питомих і позичених твірних основ. Спочатку розглянемо засоби творення питомих найменувань спеціальних фізичних понять, а потім перейдемо до

розгляду позичених фізичних термінів – відприкметникових та віддіеприкметникових похідників.

Питомі терміни

Українські фізичні терміни із загальним словотвірним значенням "статична ознака" (639 дериватів) утворені від прикметникових та діеприкметникових основ за допомогою суфіксів – **ість**, **-от-**, **-ин-**, **-изн-**. Основним засобом творення досліджуваної групи термінів, як і загальноновживаних слів [1, 3], є суфікс **-ість**. Напр.: *варіантність*, *в'язкість*, *газопроникність*, *гідрофільність*, *добротність*, *жорсткість*, *індуктивність*, *кіральність*, *когерентність*, *крихкість*, *мультиплетність*, *намагніченість*, *населеність*, *освітленість*, *пластичність*, *поляризованість*, *потужність*, *провідність*, *прозорість*, *радіоактивність*, *стисливість*, *спіральність*, *тепловорність*, *температуропровідність*, *турбулентність*, *пружність*, *чутливість*, *яскравість* та ін.

Суфікси **-от-**, **-ин-**, **-изн-** вичленовуємо в поодиноких традиційних фізичних термінах-найменуваннях статичних ознак (**-от-** – 8 похідників, **-ин-** – 6, **-изн-** – 2).

Основну словотвірну базу деад'єктивів на **-ість** становлять прикметники, що належать до одного з п'яти структурних типів:

1. Безсуфіксні якісні прикметники: *жорсткий* – *жорсткість*, *крутий* – *крутість*, *малий* – *малість*, *м'який* – *м'якість*, *прозорий* – *прозорість*, *твердий* – *твердість*, *шорсткий* – *шорсткість*, *яскравий* – *яскравість*.

2. Суфіксальні якісні й відносні прикметники:

4. а) десубстантивні із суфіксами:

-н- (**-ичн-**, **-ивн-**, **-альн-**, **-арн-**): *адсорбційний* – *адсорбційність*, *блочний* – *блочність*, *волосний* – *волосність*, *гігроскопічний* – *гігроскопічність*, *дивний* – *дивність*, *дисперсний* – *дисперсність*, *дифузний* – *дифузність*, *добротний* – *добротність*, *домінантний* – *домінантність*, *дуальний* – *дуальність*, *еквівалентний* – *еквівалентність*, *еліптичний* – *еліптичність*, *інерційний* – *інерційність*, *індуктивний* – *індуктивність*, *іонний* – *іонність*, *колірний* – *колірність*, *контрастний* – *контрастність*, *кратний* – *кратність*, *лінійний* – *лінійність*, *міцний* – *міцність*, *молярний* – *молярність*, *молекулярний* – *молекулярність*, *мультипольний* – *мультипольність*, *мозаїчний* – *мозаїчність*, *полярний* – *полярність*, *потужний* – *потужність*, *пучний* – *пучність*, *реактивний* – *реактивність*, *розмір* – *розмірність*, *точний* – *точність*, *хроматичний* – *хроматичність*, *чарівний* – *чарівність*;

-ист- : *зернистий* – *зернистість*, *пінистий* – *пінистість*, *пористий* – *пористість*, *променистий* – *променистість*;

-аст- : *дірчастий* – *дірчастість*, *хвилястий* – *хвилястість*;

б) девербативні із суфіксами:

-н-, -льн- : *вбирний* – *вбірність*, *вимірний* – *вимірність*, *випромінювальний* – *випромінювальність*, *залежний* – *залежність*, *поглинальний* – *поглинальність*, *провідний* – *провідність*, *проникний* – *проникність*, *протяжний* – *протяжність*, *розбіжний* – *розбіжність*, *розчинний* – *розчинність*, *світний* – *світність*, *чутний* – *чутність*;

-к- : *в'язкий* – *в'язкість*, *гнучкий* – *гнучкість*, *клейкий* – *клейкість*, *крихкий* – *крихкість*, *ламкий* – *ламкість*, *леткий* – *леткість*, *місткий* – *місткість*, *різкий* – *різкість*, *стійкий* – *стійкість*;

-лив- : *мінливий* – *мінливість*, *сприйнятливий* – *сприйнятливість*, *стисливий* – *стисливість*, *чутливий* – *чутливість*;

уч- : *бігучий* – *бігучість*, *горючий* – *горючість*, *плавучий* – *плавучість*, *текучий* – *текучість*, *тягучий* – *тягучість*;

-л- : *випуклий* – *випуклість*, *витривалий* – *витривалість*, *опуклий* – *опуклість*, *набряклий* – *набряклість*;

част- : *розпливчастий* – *розпливчастість*.

3. Префіксальні прикметники: *аполярний* – *аполярність*, *ахроматичний* – *ахроматичність*, *інваріантний* – *інваріантність*, *коваріантний* – *коваріантність*, *надкритичний* – *надкритичність*, *надпровідний* – *надпровідність*, *надтекучий* – *надтекучість*, *неадитивний* – *неадитивність*, *невизначений* – *невизначеність*, *некогерентний* – *некогерентність*, *непрозорий* – *непрозорість*, *нерозривний* – *нерозривність*, *непружний* – *непружність*, *нестабільний* – *нестабільність*, *нестійкий* – *нестійкість*, *парамагнітний* – *парамагнітність*, *підкритичний* – *підкритичність*.

4. Композити: *біполярний* – *біполярність*, *вологоємний* – *вологоємність*, *в'язкопружний* – *в'язкопружність*, *газоподібний* – *газоподібність*, *газопроникний* – *газопроникність*, *гідрофільний* – *гідрофільність*, *гідрофобний* – *гідрофобність*, *гетерополярний* – *гетерополярність*, *двовалентний* – *двовалентність*, *дихроїчний* – *дихроїчність*, *жароміцний* – *жароміцність*, *зносостійкий* – *зносостійкість*, *квазінейтральний* – *квазінейтральність*, *кислототривкий* – *кислототривкість*, *кислототривкий* – *кислототривкість*, *криволінійний* – *криволінійність*, *магнітопружний* – *магнітопружність*, *магнітопружний* – *магнітопружність*, *монохроматичний* – *монохроматичність*, *однорідний* – *однорідність*, *полідисперсний* – *полідисперсність*, *псевдоморфний* – *псевдоморфність*, *радіоактивний* – *радіоактивність*, *радіоактивний* – *радіоактивність*, *радіоактивний* – *радіоактивність*, *самозаймистий* – *самозаймистість*, *світлочутливий* – *світлочутливість*, *теплопроникний* – *теплопроникність*, *термонеутральний* – *термонеутральність*, *термонеутральний* – *термонеутральність*, *фотопровідний* – *фотопровідність*, *фотопружний* – *фотопружність*, *холодноламкий* – *холодноламкість*.

5. Пасивні діеприкметники минулого часу із суфіксами **-н-**, **-ен-**, **-т-**: *вигнутий* – *вигнутість*, *вкраплений* – *вкрапленість*, *дозований* – *дозованість*, *заселений* – *заселеність*, *зламаний* –

зламаний, змочуваний – змочуваність, зрівноважений – зрівноваженість, намагнічений – намагніченість, насичений – насиченість, натягнутий – натягнутість, неупорядкований – неупорядкованість, освітлений – освітленість, поляризований – поляризованість, розмазаний – розмазаність, розмитий – розмитість, розупорядкований – розупорядкованість, розщеплений – розщепленість, сплюснутий – сплюснутість, ущільнюваний – ущільнюваність, .

Найбільш активними в ролі твірних є десубстантивні прикметники із суфіксом **-н-**, прикметники з префіксом **не-**, складні прикметники і пасивні дієприкметники із суфіксами **-ен-** і **-н-**. Особливо інтенсивно поповнюється словотвірна база для термінів із суфіксом **-ість** через широкого вжитку у фізичній термінології іншомовних прикметників, що їх оформлено в сучасній українській мові за допомогою гібридних суфіксів **-ичн-**, **-ивн-**, **-альн-**, **-арн-**, напр.: *концентричний – концентричність, кристалічний – кристалічність, мозаїчний – мозаїчність, параболічний – параболічність; комутативний – комутативність, редукований – редукованість, резистивний – резистивність, рекурсивний – рекурсивність, селективний – селективність; дуальний – дуальність, хіральний – хіральність; лакунарний – лакунарність, молярний – молярність.*

Прикметною рисою сучасної української літературної мови є відсутність у ній пасивних дієприкметників теперішнього часу. У зв'язку з цим виникає проблема називання таких фізичних властивостей, які потребують у ролі твірного пасивного дієприкметника теперішнього часу. У сучасній фізичній термінології засвідчено тільки два деривати, утворені від колишніх дієприкметників теперішнього часу з суфіксом **-ом-**: *відомий – відомість, питомий – питомість.* Зараз дериватологи такі похідники на **-ість** кваліфікують як відприкметникові. У ролі твірних для фізичних термінів, що вказують на опредметнену пасивну ознаку, здебільшого використовують відприкметникові основи та основи пасивних дієприкметників минулого часу, напр. : *відтворний – відтворність, всмоктуваний – всмоктуваність, газопровідний – газопровідність, змочуваний – змочуваність, звукопровідний – звукопровідність, намагнічуваний – намагнічуваність, непровідний – непровідність, провідний – провідність, спотворний – спотворність, фотопровідний – фотопровідність.* Рідше подибуємо деривати, мотивовані віддієслівними прикметниковими з іншими суфіксами: **-лив-**: *збудливий – збудливість, спікливий – спікливість, стисливий – стисливість; -к-*: *місткий – місткість; -ист-*: *займистий – займистість.*

Пошуки структурних типів твірних слів призвели деяких дослідників до твердження, що в ролі твірних для похідників з іншомовним коренем і питомим суфіксом **-ува-** можуть виступати віддієслівні прикметники на **-овн-**: *абсорбувати –*

абсорбований – абсорбованість, адсорбувати – адсорбований – адсорбованість, апроксимувати – апроксимований – апроксимованість, гідратувати – гідратований – гідратованість, емульгувати – емульгований – емульгованість, кристалізуватися – кристалізований – кристалізованість, модулювати – модульований – модульованість, поляризувати – поляризований – поляризованість та ін. Більш поширеним проміжним етапом у наукових виданнях та відповідних галузевих словниках є ужиток у ролі твірних пасивних дієприкметників минулого часу: *абсорбувати – абсорбований – абсорбованість, адсорбувати – адсорбований – абсорбованість, апроксимувати – апроксимований – апроксимованість, гідратувати – гідратований – гідратованість, емульгувати – емульгований – емульгованість, кристалізувати – кристалізований – кристалізованість, модулювати – модульований – модульованість, поляризувати – поляризований – поляризованість*

Фізиці як науці переважно про кількісні прояви різноманітних властивостей предметів і хвиль притаманна певна своєрідність у виборі мотивувальних прикметників для ад'єктивів на **-ість** і в словотвірній семантиці таких похідників. Найбільшу кількість становлять при цьому терміни на **-ість**, мотивовані так званими "якісно-оцінними" прикметниками, тобто такими, які визначаємо на основі антонімного зіставлення слів, що виражають ознаку (*високий – низький, твердий – м'який*) і вказують на відносну властивість. Суфікс **-ість**, поєднуючись з основами таких прикметників, перетворює значення прикметникової основи, розширюючи її обсяг. Тому утворені таким чином фізичні терміни означають не те, що назване твірною основою, не дорівнюють її значенню, як це здебільшого спостерігаємо в загальнолітературній мові. У фізичній термінології твірні прикметники означають позитивний вияв певної ознаки, а іменники не вказують, чи значний цей прояв. Так, *швидкість* мають і нешвидкі предмети, *яскравість* – неяскраві і т.д.

Утворений на основі прикметника, що означає позитивну якість, термін стає виразником будь-якого ступеня якості, тобто всієї шкали явища, що відповідає співвідношенню похідника-іменника не тільки із співвідносним прикметником, а з усією семантичною шкалою – від твірного прикметника до його антоніма. Напр.: *в'язкий – в'язкість, гідрофільний – гідрофільність, гідрофобний – гідрофобність, гучний – гучність, індуктивний – індуктивність, точний – точність, чутливий – чутливість.* Прикметники *в'язкий, гідрофільний, гідрофобний, гучний, індуктивний, точний, чутливий* вказують на позитивну ознаку, а утворені від них фізичні терміни із суфіксом **-ість** можуть означати будь-який ступінь ознаки (*в'язкість* може збільшуватися або зменшуватися, бути високою чи нульовою і т.д.). Проаналізовані вище терміни становлять коло 70 відсотків деад'єктивів на **-ість**.

Багато із них є найменуваннями фізичних величин: *добротність, індуктивність, опроміненість, освітленість, потужність, провідність, променистість, світність, яскравість* та ін. Словотвірне термінове значення такого типу іменників можна визначити як "властивість, що здатна проявлятися більшою або меншою мірою і підлягає обчисленню". Порівняно недавно система фізичних термінів-деад'єктивів на -ість поповнилась низкою похідників зі словотвірним значенням "кідькість того, що назване семантично мотивувальним прикметником": *блочність, ватність, варіантність, дисперсність, діапазонність, добротність, голосність, зонарність, ефузивність, калорійність, капілярність, каскадність, конусність, колірність, лакунарність, молекулярність, молярність, молярність, мультилетність, омічність, параболічність, парність, пористість, променистість, пустотність, пучність, розмірність.*

Розмаїття фізичних властивостей предметів, багатство словотвірних основ, відсутність продуктивних синонімних засобів – усі ці чинники сприяють активності суфікса -ість у процесі творення найменувань узагальнених предметних ознак і відповідних величин у сучасній українській фізичній термінології. Деякою мірою знижує словотвірні потенції названого суфікса синонімний суфікс -ізм/-ізм, що приєднується до іншомовних твірних основ: *актинічність – актинізм, ангармонійність – ангармонізм, ахроматичність – ахроматизм, диморфність – диморфізм, дихроматичність – дихроматизм, дихроїчність – дихроїзм, діамантність – діамантизм, ізоморфність – ізоморфізм, консервативність – консерватизм, стигматичність – стигматизм, хроматичність – хроматизм.*

Відмова від використання у термінних словосполученнях активних дієприкметників теперішнього часу з кінемами **-уючий/-аючий** призвела до пошуків інших твірних основ. У зв'язку з цим замість згаданих дієприкметників активізувалися в ролі твірних відприкметникові похідники із суфіксами **-льн-** та **-н(-івн-)**: *блукаючий – блудний, всмоктуючий – всмоктувальний, запираючий – закривний, заломлюючий – заломлювальний, згасаючий – згасний, зміцнюючий – зміцнювальний, знебарвлюючий – знебарвний, знезаражуючий – знезаражувальний, знемагнічуючий – знемагнічувальний, зникаючий – зникний, зрівноважуючий – зрівноважувальний, знезаражуючий – знезаражувальний, гальмуючий – гальмівний, йонізуючий – йонізівний, проникаючий – проникний, розсіюючий – розсівний, інтегруючий – інтегрувальний, та ін. Новоутворені і знані раніше прикметники і стали твірними для найменувань статичних ознак зі суфіксом **-ість**: *проникний – проникність, знезаражувальний – знезаражувальність* та ін.*

Деякі традиційні фізичні терміни, що є назвами величин, утворені додаванням до безсуфіксних прикметникових основ суфіксів **-от-, -ин-, -изн-: висота, густина, довгота світлота, теплота, частота, чистота, чорнота; величина, глибина, густина, довжина, товщина, ширина; кривизна, крутизна.**

Позичені терміни

Фізичні терміни зі словотвірним значенням "статична ознака" репрезентована майже цілком дериватами із суфіксом -ізм/-ізм: *актинізм, аморфізм, астигматизм, астатизм, атомізм, ахроматизм, гальванізм, консерватизм (системи), магнетизм, паралелелізм синхроїзм формалізм, паралелелізм* (про паралельність низки таких похідників з дериватами із питомим суфіксом **-ість** див. вище). Значно більшу кількість становлять композити із суфіксом **-ізм/-ізм**, утворені додаванням стандартного початкового терміноелемента до опорного міжнародного терміна з названим суфіксом. Перелік таких початкових коренів досить-таки обширний: *ало-, гео-, гомео-, гомо-, ди-, діа-, електро-, енантіо-, моно-, палео-, пара-, н'езо-, псевдо, термо-, феро-, фото-* та ін.. Терміни з іншомовними коренями та кінцевим суфіксом **-ість** разом із похідниками інших структурних типів часто є назвами цілого ряду взаємопов'язаних фізичних понять, напр: *гомогенність та гомогенератор, гомогенізація, гомогенізувати, гомогенний, гомологічний, гомоперехід, гомоцентричний; електровалентність та електрет, електризація, електризований, електризувальний, електризувати, електрика, електрифікація, електрифікований, електрифікувати, електричний, електроабсорбція, електроавтоматика, електроакустика, електроаналіз, електроаналогія, електровідбивання та ін.*

Поодинокі назви фізичних величин утворено додаванням до прикметникової основи суфікса **-анс**: *індуктивний – індуктанс, реактивний – реактанс, резистивний – резистанс.*

Висновки. Отже, творення українських фізичних термінів-назв опрідметнених ознак перебуває в руслі загальнономовних словотвірних процесів і характеризується такими закономірностями:

а) тенденцією до концентрації, узагальнення основних словотвірних типів, обмеження їх кількості у складі розглядуваної словотвірної категорії (продуктивними є тільки два типи віддієслівних похідників: терміни з питомим суфіксом **-ість** та деривати з іншомовним афіксом **-ізм/-ізм**);

б) безпосередньою залежністю продуктивності словотвірних типів від семантичного і структурного розмаїття твірних основ;

в) неухильним збільшенням кількості мотиваторів з похідними основами та утворення словотвірних ланцюгів, що відображають взаємодію різноманітних понять;

г) набуванням багатьма деад'єктивними із суфіксом **-ість** словотвірного значення "кількість статичної ознаки";

г) ширше, ніж у літературній мові у літературній мові, вживання у ролі мотивувальних для ад'єктивів із суфіксом **-ість** віддієслівних прикметників, дієприкметників минулого часу, композитів з початковими і кінцевими грецькими й латинськими коренями.

Список літератури

1. Грещук В.В. Дери́ваційна здатність прикметникових основ в утворенні іменників на **-ість** / Грещук В.В. – Питання словотвору. – К.: Вища школа, 1979. – С. 124 – 131.

2.. Д'яков А.С. та ін. Основи термінотворення: Семантичні та соціолінгвістичні аспекти / Д'яков А. С., Кияк. Т. Р., Куделько З. Б. – К. : Вид. дім «КМ Academia». – 2000. – 218 с

3. Ковалик І.І. Словотворча категорія назв абстрактних понять у східнослов'янських мовах у порівнянні з іншими слов'янськими мовами/ Ковалик І.І. – Питання слов'янського мовознавства, кн. 7-8, - Львів, вид-во Львівського університету, 1963. – С.42–64.

4. Кочан І. М. Динаміка і кодифікація термінів з міжнародними компонентами у сучасній українській мові / М. Кочан : Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Л. : ВЦ ЛНУ ім. І.Франка, 2004. - 520 с.

5. Кубайчук Віктор. Хронологія мовних подій в Україні: зовнішня історія української мови / Кубайчук В. – К. : К.І.С., 2004. – 176 с.

6. Українська мова у ХХ сторіччі : історія лінгвоциду : Документи і матеріали / Упорядн. Л. Масенко та ін. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська акад.», 2005. – 399 с.

ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ

УДК 14

Афаг Абдул кызы Ганиева
доктор философии по искусствоведению, старший преподаватель
Сумгаитский государственный университет

КОНЦЕПЦИЯ ЭТОС В ФИЛОСОФИИ ПЛАТОНА И АРИСТОТЕЛЯ

Afag Abdul Ganieva
Ph.D. in art history, senior lecturer
Sumgait State University

CONCEPTION OF ETHOS IN THE PHILOSOPHY OF PLATO AND ARISTOTLE

[DOI: 10.31618/ESSA.2782-1994.2022.2.77.237](https://doi.org/10.31618/ESSA.2782-1994.2022.2.77.237)

Аннотация. В статье этос рассматривается как одно из самых интересных применений древнегреческой философии как музыкально-этического термина. Древнегреческие философы постоянно использовали музыку как инструмент этики не только в философии, но и всей исторической музыки и можно назвать это феноменом развития. Этос - это событие в истории цивилизации, и в этом контексте сочетание музыки и этики в человеческой деятельности дает его суть. Понимание этики Платоном, как и большинство греческих философов, направлено на благородство, свободных граждан, которые не являются рабами. А в основе концепции музыкальной эстетики Аристотеля лежит четкая взаимосвязь эстетики и этики (мировоззрения), теории и практики.

Summary. The article discusses the Ethos as one of the most interesting applications of ancient Greek philosophy as a musical-ethical term. Ancient Greek philosophers constantly used music as a tool of ethics not only in philosophy, but also in all historical music, and this can be called a developmental phenomenon. Ethos is an event in the history of civilization, and in this context, the combination of music and ethics in human activity gives its essence. The understanding of ethics by Plato, like most Greek philosophers, is aimed at nobility, free citizens who are not slaves. And the concept of Aristotle's musical esthetics is based on a clear relationship between esthetics and ethics (worldview), theory and practice.

Ключевые слова: античность, древняя музыка, философия, этос, Платон, Аристотель, музыкальное образование.

Key words: antiquity, ancient music, philosophy, ethos, Plato, Aristotle, music education.

Постановка проблемы. Несмотря на историческую удаленность, обучение этоса будет оставаться актуальной для любого общества, цивилизации и любой эпохи, поскольку в ней используются универсальные этические и моральные категории. У древних греков понятие этоса имеет широкий диапазон значений, таких как традиция, привычка, посредственность, духовность, человеческий характер. Этос обладает способностью меняться, поэтому человеческая природа, неизменная и неподвластная человеку, противостоит физике. Слово этос является источником слова этика (IV век до н.э.). Греки также использовали понятие пафоса. Этос выражает моральный облик и разумное поведение, а пафос, напротив, описывает возбужденное, аморальное, нелогичное поведение (3.с.310). Этическая сила музыки всегда будет с интересом изучаться такими формами общественного сознания, как религия, наука и искусство, на протяжении всей жизни человечества. Древнегреческая философия и сам Платон скрупулезно посвятили себя созданию правил музыкальной этики. Философия, признавая огромную силу музыки, предлагала регулировать все связанные с музыкой вопросы на уровне закона. Вообще, по мнению специалистов, Деймон,

который очень хорошо знал музыкальные практики Пифагора, был первым философом, который попытался доказать важность и эффективность Этоса, который в то время все еще был секретным учением, на уровне государства с множеством практик. Позже Платон и Аристотель в своих произведениях использовали любой лад, инструмент и ритм по классу общества. Они исследовали влияние этих идей и объяснили их с разных точек зрения (5. с.124).

Изложение основного материала.

Музыка - это общественная деятельность в Древней Греции при жизни Платона. Музыка и поэзия должны быть включены во все торжества. Следовательно, нельзя исключать музыку при философских комментариях к обществу, и ее роль в обществе должна быть четко выражена.

В то время как Платон занимается музыкой, он рассматривает все религиозные, магические, мифические и духовные эффекты музыки, и вопрос о том, как музыка влияет на общество во всех его аспектах, является его основным вопросом. Кроме того, у музыки есть технический и научный аспект. И, наконец, важна роль инструментов. Платон считает, что древнегреческая музыка находилась под влиянием цивилизаций Египта, Китая и Месопотамии, и он также уделяет внимание этой

проблеме. Он утверждает, что это влияние было во многом благодаря Пифагору, который путешествовал в Египет.

Некоторые идеи Пифагора об искусстве музыки в древности представляют большой интерес для учения об этосе, которое позднее было уточнено Аристотелем. Следует отметить, что сочетание таких вопросов, как политика, искусство, этика, музыка, связано с именем Дамона Афинского, который был учителем Сократа в древней традиции. Платон (427–347 до н.э.) считал, что его музыка благотворно влияет на образование достойных граждан. Позднее Платон развил эти идеи в своей книге «Государство» и «Законы». В своих произведениях Платона пытался создать идеи идеального государства и идеального человека. В этих произведениях центр его эстетической концепции - центр художественного воспитания. В книге «Государстве» Платон обсуждает возникновение общества как жизненную необходимость, но со временем ситуация ухудшается. Чтобы этого не произошло, необходимо подготовить проект спасения. Это утопическая теория идеального государства трех типов людей, посвятивших себя этому проекту.

Платон делит людей и их дух на три типа - умных, аффективных (эмоциональных) и послушных (чувствующих). Интеллектуалы стремятся к высшему благу, и Платон назвал их мудрецами или философами. Люди с сильным чувством аффекта обладают хорошими чувствами, такими как храбрость и храбрость, и такие качества характерны для солдат, обеспечивающих безопасность. Людей с духом 3 типа хвалят за физический труд, в том числе ремесленников и крестьян.

В своих произведениях Платон использовал аморальные мифы, легенды и мифы о богах и героях, изгнал поэтов и драматургов, которые восхваляли тиранов и возносили их из своего идеального состояния. Вся жизнь, как и искусство, возрождена из идеального состояния. Удовольствие от искусства должно быть на высоком нравственном уровне и определено законом. Обучение должно быть адаптировано к игре. В его эстетике и теории художественного воспитания важно представить жизнь как кукольную игру.

В этическом учении философа Платона человеческая природа занимает большое место. Как учитель Платон считал мужественного, мудрого, доброго и сдержанного человека идеальным человеком. Отмечается, что музыка, наряду с другими видами искусства, сыграла первостепенную роль в формировании такого человека. Музыка, наряду с гимнастикой и движениями тела для достижения физического совершенства, а также мелодия и ритм, прежде всего завораживает душу. Таким образом, людям предлагается подражать красоте музыки.

Философия Платона, как и его эстетика, основана на его учении об идеях, которые

неразрывно связаны с его космологическими идеями. Концепция его идеи неоднозначна. Во-первых, сущность любой, казалось бы, разумной вещи - это ее внутреннее лицо, во-вторых, сущность вещи - ее внутренняя определяющая сила, и в-третьих, смысл, цель и назначение вещи - ее целесообразность (6. с. 180).

Главный эстетический принцип философии гениального философа - дуализм, единство внутреннего и внешнего сущностей смысла, субъекта и объекта, знания и чувства, разума и удовольствия, целого и частей, идеального и материального, общего и особенного, наблюдателя и приложения. и другие вопросы. Во всей своей эстетике основные принципы состоят из модификаций, основанных на таких конструктивных категориях, как фигура, критерий, «гармония», «ритм».

Платоновская концепция измерения имеет два значения. Первый - это простое измерение внешне-физического объема объекта, а второй - идеальное измерение цели, сущности и соответствия объекта. Размерность - это диалектический синтез границы и бесконечности. Самое безграничное удовольствие и безумие - это радость, а самое неизмеримое - это интеллект и знания.

Платон разделил все виды искусства на производство и прибыль, отдав предпочтение производству. Музыка - одна из них, и он выдвинул два тезиса о музыке. Во-первых, консультантом может быть самый опытный человек в каждой профессии, а во-вторых, никакое безобидное искусство не нуждается в исправлении и совершенствовании. Искусство - это также сельское хозяйство, судоходство и так далее. По Платону, это обычная профессия. Кроме того, управление государством - настоящее искусство воспитания хороших граждан. Важнейшим вопросом его учения об искусстве является теория воплощения идей в пространстве идеальным, божественным и диалектическим способом. Хотя он отождествляет искусство, природу, профессию и науку, поэтому искусство ассоциируется с творческим вдохновением, приподнятым настроением и экстазом.

Есть некоторые несоответствия в определениях Платоном природы музыки. Например, с эстетической точки зрения подчеркивается, что музыка основана на без страдания, объектно-подобном удовольствии, которое напоминает правильно нарисованную геометрическую фигуру. С другой стороны, музыка основана на измерениях, а также на субъективных ощущениях. С этой точки зрения среди видов искусства он более неточен. В дополнение к вышесказанному, можно сказать, что музыка, в отличие от других искусств, одновременно воздействует на человеческую психику и действует как средство обучения.

Музыка не ограничивается вычислениями, но также сочетает в себе интуитивный и иррациональный аспекты. Его тезис объясняется

тем фактом, что музыкальная гармония «строится не на измерении, а на чувствительности, полученной в результате тренировки, поиска размера на ощупь». С этой точки зрения музыка всегда останется неточным видом искусства [1. с. 198].

Античные мыслители считали такой подход к музыке одним из главных условий эстетики античной музыки. Однако Платон считает, что в основе музыки лежит вдохновение, представляющее собой «божественную силу», которая жалеет душу исполнителя. В то время как Вдохновение вдохновляет некоторых, ремесленники пишут и создают только вдохновенно, а не ради искусства. Одухотворенный музыкант сочетает в себе два мира: первый — мир красоты, а второй — мир литературной суеты. В первом мире чистое знание и гармония, а во втором мире хаос и нестабильность. Художник также выступает в роли моста между этими двумя мирами.

В музыкальной эстетике Платона есть четыре особенности. Единство музыки со словами и танцем, связь музыки с гимнастикой, связь музыки с любовью, связь музыки с вином. Чистая музыка иррациональна, непонятна, то есть иррациональна. Но это слово придает ему рациональность. Хотя Платон критически относился к существующей инструментальной музыке, независимо от песни или танца, он утверждал, что синтетические формы музыки появятся в будущем. Помимо чистой музыки, к этим типам также относятся слова (песня, кантата и другие), хореография, сценические движения и т. д. [8. с. 267-268].

Если мы посмотрим на взаимосвязь между музыкой и гимнастикой, то увидим, что педагогический идеал древнегреческих классиков выражается словом «калокагатия», что в переводе означает красивый и доброжелательный. Однако слово «калос» описывает физически развитое тело в результате гимнастических упражнений. Слово «агатос» означает гармоничный и вежливый дух в общественной жизни. Таким образом, слово «калокагатия» основано на здоровом теле, здоровом духе и их гармонии, а для его достижения необходимы гимнастика, музыка, которая понимается как триединство слова и музыки и танца.

Рассматривая категорию гармонии в древнегреческой философии со всех сторон, Платон говорит, что формирование этически совершенной музыки происходит в гармонии, которая возникает из комбинации различных звуков: «В высоком и низком тоне, неограниченном ускорении и замедлении есть предел. формируется в то же время, и формируется самая совершенная музыка» [8. с. 24].

Исследуя этот текст Платона, Лосев пришел к выводу, что с теоретической и эстетической точки зрения для него важно только одно: гармония - это сочетание четко разделенных звуков; каждый звук - это своего рода граница, резко обозначенная перед

бесконечностью, и бесконечный звук перед непрерывностью. Для Платона это означает союз разума и удовольствия. В этом смысле даже ваше «здоровье» это гарантия. Если мы продолжим отсюда, мы можем дойти до морального значения гармонии и придать гармонии более широкий смысл [7. с. 458].

Когда доходит до связи между любовью и музыкой, любовь в музыке продумана и гармонична. Поэтому можно сказать, что музыка - это наука об элементах гармонии и ритма любви. Согласно Платону, любовь проявляется в прекрасном Эроте и в пошлом Эроте. В любви, как и в музыке, можно найти красивые и пошлые удовольствия. Вульгарные удовольствия от музыки могут испортить удовольствие от музыки.

Вообще, говоря о красоте музыки, Платон подчеркивает единство слов, гармонию и ритм. Подходя к музыке как к средству обучения, среди существующих ладов он предпочитает только Дориду и Фригию, а среди инструментов предпочитает в основном кифару и лиру. Таким образом, согласно Платону, главной особенностью музыкального этоса является тембр произведения и тембр инструментов. Он считает другие средства выражения второстепенными. Именно по этой причине он подчеркивает, что в идеальном состоянии следует использовать только серьезные тона и мелодии, которые сохраняют у людей настроение и характер. Для существования идеального государства музыка должна быть искусством, которое формирует дух и характер человека, делает его справедливым и красивым. Как социальный реформатор, он стремился служить музыке и музыкальному образованию, чтобы создать идеальное государство. Его философские и художественные открытия стали основой для дальнейшего развития музыкальной эстетики и психологии творчества.

Говоря об учении Этоса, следует также отметить роль Аристотеля (384–322 гг. до н.э.) в этой области. Хотя он написал различные специальные трактаты по поэзии и ораторскому искусству, он анализировал музыку только в связи с другими проблемами. Он осветил свои идеи о музыке в своих произведениях «Метафизика», «Поэтика», «Риторика» и «Политика». Аристоксен, ученик великого философа, который анализировал музыку только в целом, стал более тесно заниматься музыкой.

Аристотель, как и Платон, подходил к искусству не как к явлению, а как к подражанию объективному существу. Подходя к принципу подражания, Аристотель объясняет происхождение видов и жанров искусства. С помощью цвета и формы, звука, ритма, слов и гармонии можно имитировать как индивидуально, так и вместе. Например, атлетики и в кифаристы используют только гармонию и ритм, в то время как в искусстве танцоров имитация выполняется только с ритмом без гармонии [2. с.215].

С учетом этих аспектов можно сказать, что эстетика Аристотеля похожа на эстетику Платона, но отличается по своему содержанию и направленности. Помимо имитации реальности, искусство - это еще и врожденная физическая потребность. И подражание, и врожденная потребность лежат в основе способности искусства доставлять удовольствие, удовольствие и удовольствие человеку.

Как отмечает А.Ф.Лосев, Аристотель сделал четыре открытия в эстетике музыки. Музыка - это чистый процедурный подход, музыка воздействует на человеческий дух, потому что психика - это поток сознания, в результате сочетания музыкальной процедурной и мысленной процедурной душа испытывает эстетическое удовольствие, благодаря которому музыка приобретает способность отражать мораль, интеллектуальный характер, следует считать великим достижением "древней духовности" [2. с.318].

Согласно Аристотелю, музыка имеет математическую основу и принадлежит к первым божественным принципам существования. Самое обычное единство вещей - это музыка. Гармония и мелодия - первое, они составляют глубокую основу бытия. Он считал гармонию Божий дар, а его природа была божественной и чудесной. В отличие от Платона, Аристотель предпочитал использовать музыку для более чем одной цели. Например, в образовательных целях, для интеллектуального развлечения, то есть для расслабления после напряженной деятельности, для влияния на этическую природу людей, для получения удовольствия от умственных развлечений, для развития ума и т. д.

Если мы сравним подход Платона и Аристотеля с точки зрения музыкального образования, мы увидим, что для Платона музыкальное образование, как и музыка в целом, носит исключительно практический характер и является инструментом, поддерживающим нравственное развитие личности, кроме этого музыка чрезвычайно важна, когда она несет в себе только эстетическую функцию. А Аристотель впервые в истории философии заявил, что музыка содержит эстетические функции, и сказал, что музыка будет самодостаточным явлением. Другими словами, он объяснил, что в классический период философии музыка выполняла другие функции помимо своих педагогических, этических и моральных обязанностей.

Одной из проблем который беспокоил Аристотеля был тот факт, что поэзия и музыка из всех форм искусства, воспринимаемых устно, обладали этосом и что их этическое значение было очевидным. В то время как мелодия не имеет таких свойств, как запах, вкус, цвет, она также имеет этические особенности без присутствия слов. Разъясняя этот вопрос, гениальный философ констатирует, что действия этих чувств являются активными, а суть действия состоит в том, что оно

является индикатором (признаком) этических свойств. [5. с. 71].

Аристотель, считающийся отец социологии и психологии музыки, уделял одинаковое внимание всем настроениям. Использование настроений, влияющих на психику людей и слушателей, и использование их в этических мелодиях проявляется в неестественных оттенках настроения. Другими словами, всем нравятся вещи, которые подходят их индивидуальности, и в этом отношении свобода является главным вопросом при выборе музыки, которая им подходит. Например, в Древней Греции использовались четыре основных режима - Дорида, Мудия, Фригия, Миксолия и три производных - Гиподория, Гипофригия (Иония) и Гиполия. Как и Платон, Аристотель дает этическую характеристику каждой ладе в зависимости от ее применения в воспитательной работе. Например, учитывая мужественный характер лады Дорида, уместно использовать его в обучении молодежи и звучать на инструменте кифара. Страстный характер фригийской лады подчеркивается ее гармонией со звуком флейты. Поэтому Аристотель утверждает: "...хотя можно пользоваться всеми ладами, но применять их должно не одинаковым образом. Для воспитания нужно обращаться к тем ладам, которые всего более соответствуют этическим мелодиям, для аудитории же слушателей, когда музыкальное произведение исполняется другими лицами, можно пользоваться и практическими и энтузиастическими мелодиями" [4. с.57].

Следует отметить, что Аристотель отмечал, что музыка легендарного флейтиста Олимпа радовала душу людей, а это этическое воздействие на психику. Он основан на ритме и мелодии и отражает различные черты. Из этого ясно, что наша ситуация меняется, когда мы воспринимаем ритм и мелодию через рычаг. Когда мы изучаем этическое значение музыки и ее образовательное воздействие на людей, мы видим необходимость не только воспринимать и слушать музыку, но и знать ее независимо.

Причина, по которой Аристотель считал музыку самым мощным этическим инструментом, заключается в том, что ритм и мелодия содержат наиболее приблизительное отражение гнева и спокойствия, доблести и сдержанности и всех противоположностей, а также всех здравых моральных качеств. Это также известно из опыта: когда мы воспринимаем ритм и мелодию своим умом, наше настроение тоже меняется [2. с. 246].

Один из главных вопросов для Аристотеля - поиск этических черт в музыке. Он утверждает, что такими характеристиками обладает только музыка. В этом вопросе Аристотель пришел к тому же выводу, что и философы прошлого, включая своего учителя Платона. Соответственно, Аристотель в результате своих философских исследований утверждал, что только музыкальные категории обладают этической силой.

Философия Платона, как и философия Аристотеля, утверждает, что категории ритма и гармонии имеют жизненно важное значение для людей, особенно для молодежи. Подчеркивается, что люди, обучающие молодежь, должны подходить к этому с осторожностью.

Выводы.

Этос или, музыкально-этическое учение было одной из самых интересных страниц музыкальной философии Античности. Сочетание таких различных областей человеческой деятельности, как музыка и этика, было явлением в истории западной цивилизации. Особое внимание было уделено происхождению учения и, в частности, влиянию на него магических и мифологических верований античности. развитие музыкально-этической мысли с учетом философии Платона и Аристотеля - рассматривался как один из аспектов сложной системы этических взглядов этих философов. подробно обсуждаются музыкальные категории, в которых действует учение Этоса - слово в музыке, гармония, ритм, инструменты и разные режимы. Создав целостное музыкально-этическое учение об этосе, люди и общество в целом смогут пройти по жизни с нравственным саморазвитием и совершенствованием. Музыка, по их мнению, была союзником морального спасения и правильным способом заступиться за моральный упадок.

Музыкальное образование, хотя и странное ни у Платона, ни у Аристотеля, не имело целью

установить эстетический феномен в человеке. Практически из всех текстов обоих философов по эстетическому воспитанию (в основном музыкальному) следует, что это не эстетика, это этическое воспитание. Другими словами, музыкальное образование допускается только тогда, когда оно основано на этических принципах.

Список литературы:

1. Абдуллазаде Г. Древняя и средневековая музыкальная культура. Баку, Картал, 1998, 290 с.
2. Аристотель. Поэтика. Соч. в 4-х томах. Изд-во Мысль, 1983, 646с
3. Гусейнов А.А. Античная этика. М, 2003, 445с.
4. Денеш Золтаи. Этос и аффект: История философской музыкальной эстетики от зарождения до Гегеля. Москва, Протресс, 1977, 366с.
5. Исабабаева А. Этос в древнегреческой музыкальной философии. Турция Кайсери, 2013, 148с.
6. История эстетической мысли. В 6 томах. Том 1, М. Искусство, 180с.
7. Лосев А.Ф. История античной эстетики. Аристотель и поздняя классика. 4 том. М.: Искусство, 1975, 776с.
8. Платон. Сочинения в четырех томах. Т. 3. Ч. 1 / Под общ. ред. А.Ф.Лосева и В.Ф.Асмуса; Пер. с древнегреч. СПб. Изд-во С.-Петербур. ун-та; Изд-во Олега Абышко, 2007. 752 с.

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК: 658:338:006 (479.24)

Гаджизаде Нурлан Эльшан оглы

*Диссертант, Научно-Исследовательский Институт Экономических Реформа
Министерства Экономики Азербайджанской Республики
“Азербайджанский институт стандартизации”, заведующий отделом
ORCID ID: 0000-0003-2158-5362*

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ЭФФЕКТЫ ТЕХНИЧЕСКОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ В ЭНЕРГЕТИЧЕСКОМ СЕКТОРЕ

Hajizadeh Nurlan Elshan oğlu

*Dissertant, Institute for Scientific Research on Economic Reforms.
“Azerbaijan Institute of Standardization”, head of department
ORCID ID: 0000-0003-2158-5362*

ECONOMIC EFFECTS OF TECHNICAL REGULATION IN THE ENERGY SECTOR

DOI: [10.31618/ESSA.2782-1994.2022.2.77.238](https://doi.org/10.31618/ESSA.2782-1994.2022.2.77.238)

Аннотация. Статья посвящена обоснованию значения института технического регулирования в развитии экономики и эффективности расширения его применения в сфере энергетики. Исходя из этого, здесь дается качественная характеристика институциональной системы технического регулирования, представляются в аналитическом ракурсе мировой практики в этой сфере достижения и подчеркивается, что она обеспечивает рост ВВП в большем объеме, чем тарифное регулирование. Принимая во внимание эти новые качества, ведущие развитые страны создают собственный институт технического регулирования и развивают его, постоянно оптимизируя. Всестороннее развитие института технического регулирования рассматривается как актуальный вопрос и приоритетная задача государства, и в традиционной нефтяной стране Азербайджанской Республики, особенно в ее комплексном развитии в энергетическом секторе. Указывается, что, несмотря на создание необходимой нормативно-правовой базы в этом направлении, в качестве соответствующего регулятивного механизма следует широко перейти к этапу разработки технических регламентов в отдельных отраслях экономики. Скоординированное и эффективное проведение этих работ обуславливает формирование единой стратегии в этой области, а также разработку соответствующей государственной программы.

Abstract. The article is devoted to substantiating the importance of the institute of technical regulation in the development of the economy and the effectiveness of expanding its application in the energy sector. Proceeding from this, a qualitative characteristic of the institutional system of technical regulation is given here, it is presented in an analytical perspective of world practice in this area, and it is emphasized that it provides GDP growth in a larger volume than tariff regulation. Taking into account these new qualities, the leading developed countries create their own institute of technical regulation and develop it, constantly optimizing it. The comprehensive development of the institute of technical regulation is considered as an urgent issue and a priority task of the state in the traditional oil country of the Republic of Azerbaijan, especially in its comprehensive development in the energy sector. It is indicated that, despite the creation of the necessary regulatory framework in this direction, as an appropriate regulatory mechanism, it is necessary to move widely to the stage of developing technical regulations in certain sectors of the economy. The coordinated and effective implementation of these works determines the formation of a unified strategy in this area, as well as the development of an appropriate state program.

Ключевые слова: Азербайджанская Республика, энергетический сектор, техническое регулирование, экономические эффекты, институциональная система.

Key words: Republic of Azerbaijan, energy sector, technical regulation, economic effects, institutional system

JEL: D02, E02, K32, O14, Q43, Y8.

JEL: D02, E02, K32, O14, Q43, Y8.

Введение

Энергетический сектор выступает динамичной движущей силой во всей структуре экономики. Этот комплекс является основным ресурсным компонентом энергетической безопасности, экономической безопасности и, в целом, национальной безопасности. Проходящие тенденции здесь лежат в основе важнейших средств развития экономики, поддержания ее баланса и

обеспечения населения бесперебойным энергоснабжением. Однако глобальные вызовы обуславливают внедрение новых регуляторных механизмов в этой сфере. Одним из таких механизмов выступает институт технического регулирования. Это новшество включает в себя различные инструменты. Его аксиологической основой является обеспечение соответствия обязательных требований безопасности,

предъявляемых к продукции, международным нормам и правилам при максимальной интеграции национального рынка в мировую хозяйственную систему.

Техническое регулирование как особый механизм объединяет современные инструменты и средства формирования и реализации государственной политики на новом этапе экономического развития на основе требований глобализации. Он несет обязательную функцию, позволяющую исключить появление на международном и местном рынке опасных продуктов и фальсификатов. Международный опыт также показывает, что меры, осуществляемые с применением этого механизма, обеспечивают рост валового внутреннего продукта - ВВП в большем объеме, чем тарифное регулирование. Исходя из этого, ведущие развитые государства создают и оптимизируют собственный институт технического регулирования, а также используют его как один из важнейших элементов системы требований не только в сфере местного рынка, но и во внешнеэкономических связях.

Всестороннее установление института технического регулирования в Азербайджанской Республике, являющейся традиционной нефтяной страной, в частности, в ее энергетическом секторе, рассматривается как приоритетная задача государства. Это также основано на том, что институционализация технического регулирования в стране даст импульс более эффективному и интенсивному развитию экономики на основе адаптации к международной практике, в частности, повышению эффективности проводимых реформ. С этой точки зрения в статье отражены качественные характеристики институциональной системы технического регулирования, особенности передового мирового опыта в этой области, а также анализ и оценка его экономических эффектов в энергетическом секторе Азербайджанской Республики.

Качественные характеристики институциональной системы технического регулирования

Институт технического регулирования структурно и по своей сути является комплексным и системным. Этот институт включает положения о требованиях к безопасности продукции и связанных с ними процессах, а также об участии в выборе методов и средств обеспечения и сертификации безопасности продукции и в установлении запретов для производителей. Его также следует рассматривать как вид государственного регулирования, предусматривающий использование правовых инструментов для реализации целей социально-экономической политики государства. В общей оценке к техническому регулированию следует относиться как к системе, объединяющей процессы в области определения, применения и выполнения обязательных требований к продукции, применения этих требований на добровольной

основе и, наконец, экономических, технических и правовых отношений по оценке соответствия. Первый из указанных трех элементов реализуется путем принятия и применения технических регламентов на продукцию, второй путем стандартизации, а третий путем сертификации и оценки соответствия с выдачей декларации о соответствии [3, 11, с. 25-27].

С точки зрения требований современной цивилизации, экономический эффект от института технического регулирования очень велик и обширен. С его применением, с одной стороны, предотвращается появление на рынке опасной продукции, а с другой стороны, минимизируются административные барьеры для производителей. Он обеспечивает формирование эффективных условий для реализации государственной социально-экономической политики, в том числе промышленной стратегии, что наряду с этими качественными преимуществами предполагает также создание активной конкурентной среды и внедрение инноваций. Он становится одним из основных факторов увеличения объемов инвестиций на этой основе, одновременно устраняя несправедливые барьеры во внутренней и внешней торговле. При всем этом современный мировой опыт показывает, что усилия в области технического регулирования дают больший прирост ВВП, чем их деятельность в области тарифного регулирования [5, 7].

Техническое регулирование в настоящее время является одним из наиболее динамично развивающихся направлений в законодательстве передовых зарубежных стран. В каждой из отдельных стран существуют специальные модели регулирования, отражающие особенности правовой системы, организации государственного управления, уровень технического развития. Однако в большинстве этих стран нет единых комплексных актов, кодифицирующих сферу технического регулирования, и эта сфера является предметом многочисленных, преимущественно розничных законодательных актов. Только в отдельных отраслях экономики или технических областях действуют соответствующие систематизированные акты. В некоторых странах "рамочный" закон поручает разработку технических регламентов непосредственно определенным министерствам и ведомствам, а не правительству. Существует также особенность, что в большинстве государств мира техническое регулирование осуществляется не парламентом, а правительством или соответствующими полевыми органами управления, и эта функция передается им в делегатском порядке [10, 12, с. 123-127].

Большинство федеративных государств имеют двухуровневую систему технического регулирования, являясь федерациями и субъектами федерации ("национальные" и "региональные" технические регламенты). Они дополняют друг друга и часто выходят из конкуренции. Между ними также практически нет четкой границы, и

сфера правового регулирования здесь определяется в основном эмпирическим путем [13].

В некоторых странах техническое регулирование, как правило, строится по трехуровневой модели. На первом этапе правительство принимает «рамочный» закон, который предусматривает регулирование в той или иной технической сфере. На втором этапе правительство принимает решение об обязанности соответствующего министерства или ведомства разработать соответствующий технический регламент. На третьем этапе эти функции выполняет соответствующее министерство или учреждение [4, 12].

Говоря об опыте института технического регулирования, следует также рассмотреть особенности, связанные с техническими регламентами, которые являются его основным элементом. Следует отметить, что технические регламенты стоят на нижнем уровне иерархии нормативных актов. Как правило, они не содержат норм общего права и не требуют пересмотра действующего законодательства. В международной практике технические регламенты в основном строятся по двум моделям. Первая модель содержит стандарты. Для данной модели характерно создание системы органов, обеспечивающих подробные технические характеристики (*спецификации*) продукции (*услуг*) в соответствии с установленными стандартами. В модели второй директивы в основном формулируются принципы технических решений и требования к ожидаемым результатам и безопасности продукции (*услуг*). В последние годы все чаще используется вторая модель. Эта модель сочетает в себе несколько преимуществ [11]. Среди них можно указать на большую свободу действий при сохранении широкого спектра гибких и ответственных мер, позволяющих адаптировать их технические регламенты к непрерывному процессу обновления техники и технологии при минимальных затратах труда. Важным фактором также является учет технологических и технических возможностей производственных предприятий республики при разработке и принятии технических регламентов на основе директив Европейского Союза.

Во многих странах отдельные технические регламенты разрабатываются ассоциациями производителей товаров (*услуг*) и утверждаются соответствующими административными органами. Однако при разработке технических регламентов соответствующие организации (*ISO, IEC, ITC и др.*) также принимаются во внимание требования международных стандартов, разработанных. В ряде случаев аналогичные организации создаются в рамках региональных объединений (*CEN, CENELEC, ETSI и др.*). При разработке технических регламентов в ряде государств определение мнения заинтересованных сторон, в том числе других министерств и ведомств, а также предприятий, попадающих под их влияние, обязательно носит

прикладной характер. Еще одной важной особенностью является то, что «национальные» технические регламенты дополняются «корпоративными» техническими регламентами, принятыми в основном крупными ТНК. В качестве примера можно привести концерн «Сименс». Таким образом, этот ТМК строит свою деятельность на документе под названием «стандартизация, техническое регулирование и оценка соответствия: основные принципы». В международной практике также встречаются случаи, когда многие страны инкорпорируют международные стандарты в свое законодательство или заимствуют технические регламенты других стран. Между тем, лидерство можно распространить на многие латиноамериканские страны. Таким образом, они взяли и используют технические регламенты, разработанные или утвержденные министерствами и департаментами США [13, 15, 16].

Рассматривая институт технического регулирования конкретно в палитре отдельных стран, мы видим, что в Российской Федерации основные требования в этой сфере реализуются через двухуровневую систему технического регулирования, установленную соответствующим законом и другими законодательными актами. А методы его реализации осуществляются посредством технических регламентов и рекомендательных писем отдельных министерств и организаций. Аналогичный подход применяется в ряде стран, в том числе в системе Европейского Союза и СНГ. В других странах, включая США и Китай, действует одноуровневая система, и в этих странах техническое регулирование является обязательным [12].

В США и Канаде нет комплексных нормативных актов, касающихся технического регулирования. Разработка технических регламентов в этих странах возложена на соответствующие федеральные министерства и ведомства. Однако в США соответствующие технические регламенты могут разрабатываться отдельными штатами, а в Канаде и ряд провинций [12, 13]. Здесь тоже есть один особый момент. Так, в США не признаются энергетические стандарты, принятые в других странах. При этом импортная продукция должна соответствовать соответствующим требованиям федеральных и государственных стандартов. Техническое регулирование здесь осуществляется и во многих других сферах. Например, обработка поверхности Земли проводится администрацией безопасности горнодобывающей промышленности и здравоохранения и другими соответствующими надзорными органами. В Канаде выдача технических регламентов по энергетике, безопасности электроэнергии, газопотребляющему оборудованию находится в компетенции отдельных штатов. Кроме того, необходимая унификация технического регламента обеспечивается с помощью стандартов, разработанных Канадской Газовой Ассоциацией,

Канадской Ассоциацией Стандартов, рядом других национальных общественных объединений. В то же время во всех провинциях принят единый электрический кодекс, разработанный Канадской Ассоциацией. Осуществление технического регулирования в области энергоэффективности возложено на министерство природных ресурсов страны. Его полномочия основаны на законе Об энергоэффективности и положениях актов, принятых на этой основе. Кроме того, это министерство производит холодильные установки, стиральные и посудомоечные машины, электромоторы и т. д. он также определяет уровень эффективности оборудования, такого как [10].

В США в разработке технических регламентов принимают участие заинтересованные стороны - другие министерства, администрации, предприятия и т. д. определение их мнений, которые будут влиять, является обязательным. Так, здесь разработка технических регламентов должна осуществляться в рамках общих норм, установленных законом о правилах административных процедур. Например, соответствующие органы должны публиковать в "Федеральном реестре" информацию о подготовке проектов нормативных актов, в том числе технических регламентов. Заинтересованные стороны могут вносить предложения и замечания по опубликованным проектам и участвовать в публичных слушаниях. Нормативные акты могут вступить в силу не позднее тридцати дней со дня их принятия. Эта аналогичная процедура назначается во многих других странах, таких как ФРГ, Великобритания, Канада, Швеция, Норвегия, Дания и т. д. [12].

В отличие от США и Канады, а также других стран Америки, общеевропейские и национальные системы технического регулирования в рамках Европейского Союза централизованы. Таким образом, техническое регулирование на уровне Европейского союза осуществляется тремя органами CEN, CENELEC и ETSI. Когда эти органы начинают разработку директив, органы технического регулирования государств-членов должны прекратить разработку своих национальных стандартов. Директивы, разработанные общеевропейскими органами технического регулирования, имеют преимущество перед национальными стандартами. При отсутствии общеевропейских стандартов национальные стандарты признаются не только в государстве, в котором они были созданы, но и во всех других государствах Европейского Союза. Координационная функция в области технического регулирования на национальном уровне осуществляется Немецким Институтом Стандартизации в ФРГ, французской ассоциацией стандартизации во Франции, бельгийским институтом стандартов в Бельгии, Датской Ассоциацией стандартизации в Дании, Шведским Институтом Стандартизации в Швеции, Польским Комитетом по Стандартизации в Польше и т. д. осуществляется. В Великобритании, бывшем

государстве-члене Европейского Союза, соответствующие функции выполняет Британский институт стандартов. На современном этапе в рамках Европейского союза идет процесс как вытеснения старых "технических спецификаций", так и дальнейшего расширения сферы применения директив за счет расширения круга товаров (*услуг*), подпадающих под общеевропейское техническое регулирование. Европейский союз, с одной стороны, предусматривает меры контроля за соответствием товаров (*услуг*) директивам, а с другой стороны, устанавливает меры ответственности за их нарушение [12].

В ряде латиноамериканских стран созданы специальные органы с координирующими функциями в области технического регулирования. В Бразилии такими органами являются Национальный Институт Метрологии, Стандартизации и Качества Промышленной Продукции, в Аргентине Аргентинский Институт Стандартизации, в Коста-Рики, Национальная организация Норм и Стандартов, действующая в рамках Министерства Экономики, Промышленности и Торговли, в Панаме Главное Бюро Стандартов и Промышленных Технологий при Министерстве Торговли и Промышленности, в Парагвае Национальный Институт Технологий и Стандартизации [13]. Выдача технических регламентов на отдельные продукты в этих странах осуществляется соответствующими министерствами. В Колумбии и Эквадоре, других латиноамериканских государствах, эти отношения также составляют аналогию. Как подчеркивается, технические регламенты в этих странах имеют американское происхождение.

Экономическая эффективность института технического регулирования в национальном энергетическом секторе

Необходимо проанализировать текущее состояние технического регулирования в национальной энергетике в двойной классификации, исходя из современных системных реалий. То есть этот обзор должен охватывать добычу и производство энергоресурсов в первом цикле и создание, передачу и распределение электроэнергии и тепла во втором цикле.

Первый цикл национальной энергетической инфраструктуры включает в себя многоотраслевой и полноценный производственный комплекс. Здесь зона добычи углеводородов имеет большую территориальную емкость. В целом, весь комплекс, включающий первый оборот, охватывает производство, эксплуатацию, переработку, транспорт и связь, снабжение и логистику, а также широкий спектр услуг.

В настоящее время в Азербайджане ежегодно добывается в среднем вместе с конденсатом около 36 млн. тонн нефти и более 43 млрд. м³ природного газа. Извлекаемые запасы этих ресурсов в нефтяном эквиваленте составляют миллиарды тонн. В "Стратегической Дорожной Карте по Развитию Нефтяной и Газовой промышленности

(включая химическую продукцию) в Азербайджанской Республике” указывается, что в настоящее время около 0,9% добываемой в мире нефти приходится на Азербайджан. В республике разведаны углеводородные ресурсы в объеме 43 млрд. баррелей нефтяного эквивалента (БОЕ), из которых уже добыто 20 млрд. БОЕ [1, 8, 17]. В крупнейшем предприятии нефтеперерабатывающей промышленности Азербайджана в Бакинском НПЗ имени Гейдара Алиева перерабатывается 21 из 24 сортов нефти республики, которые в свою очередь получают 15 наименований нефтепродуктов, в том числе автомобильный бензин, авиационный керосин, дизельное топливо, мазут, нефтяной кокс и другие. За более чем 50 лет здесь были построены новые установки, применены современные технологии, переработано более 300 миллионов тонн нефти, выпущены различные виды нефтепродуктов. Следует также подчеркнуть, что этот НПЗ полностью удовлетворяет потребности республики в нефтепродуктах, причем 45% из них направляются в зарубежные страны. На этом же НПЗ сырье нефтепереработки нафту отправляется на действующее в стране ПО “Azerikimya”. Из нафта здесь производит полиэтилен высокого давления, пропилен, пиролиз, полиэфир, изопропиловый спирт, тяжелую смолу, каустическую соду, серную и соляную кислоты и др. нефтехимические продукции пользующиеся большим спросом на мировом рынке. Производимые на заводе пропилен и этилен в больших количествах отправляются на производственный комплекс “SOCAR Polymer” (Государственная Нефтяная Компания Азербайджанской Республики - SOCAR). Здесь производят полиэтилен высокого давления и полипропилен [8, 17].

Развитие газовой промышленности в Азербайджане также всегда было высоким. Наряду с попутным газом, производимой совместно с нефтью, этот углеводородный продукт добывается и с отдельных газовых месторождений. В стране имеется большая инфраструктура газовой промышленности: от добычи газа до распределения. Наряду с этим здесь действуют крупные заводы, основанные на использовании газового сырья. Среди них следует особо выделить заводы по производству метанола и карбамида. Это свидетельствует о том, что в Азербайджанской Республике имеются отрасли по производству нефтегазовой и соответствующей химической продукции, число которых исчисляется сотнями, а также инфраструктурный комплекс, вводящий их в оборот. В этом инфраструктурном комплексе имеются тысячи различных устройств, оборудования, устройств и механизмов, являющихся продуктами технического регулирования, и они, в большинстве случаев, находятся в сфере требований технических регламентов. Такая ситуация обеснует технического регулирования в нефтегазовой

отрасли (в том числе нефтегазохимии). Также и здесь расширение применения соответствующего законодательства является ключевым принципом государственной политики. Однако аналогичные обязательства есть в нормативно-правовых актах соответствующих государственных органов, которые осуществляют управление и координацию в этой сфере.

Международный опыт показывает, что участники системы технического регулирования в нефтегазовой сфере формируются в 3-х ступенчатую группу [2, 6]. Они, в целом характерны и для Азербайджана:

1. Государственные органы - органы государственного контроля и управления;

2. Отраслевые организации - организации, занимающиеся проектированием, добычей, транспортировкой, переработкой, хранением, транспортировкой и распределением углеводородов;

3. Сервисные организации - организации, оказывающие услуги по проектированию, комплектованию, строительству, регулированию, техническому надзору.

Законодательная система, связанная с системой технического регулирования в нефтегазовой сфере, также совпадает с международным уровнем в целом. К ним относятся законы о техническом регулировании, стандартизации и оценке соответствия, а также соответствующие нормативные акты, гражданский, налоговый и земельный кодексы, законы об энергетике, недрах, газоснабжении и многое другое. Следует отметить, что у Азербайджана есть определенные международные и региональные обязательства в этой сфере. В первую очередь, это касается республиканского законодательства о нефтяных контрактах о разделе продукции. В то же время он должен включать обязательства перед ISO и другими глобальными организациями. Здесь также следует учитывать требования и обязательства Межгосударственного Совета по Стандартизации, Метрологии и Сертификации по СНГ к которому и присоединился Азербайджан [18].

Международный опыт показывает, что система технического регулирования в нефтегазовой отрасли имеет свои особенности, как общие, так и частные. Всего в этой сфере определены 7 основных направлений, связанных с техническим регулированием [2, С. 64]. Глядя на эти направления, мы видим, что они охватывают поиск, разведку, добычу, транспортировку, хранение, переработку углеводородных ресурсов, производство продуктов нефтегазохимии, газораспределение и газоснабжение, нефтегазодобывающее оборудование. А это значит, что нефтегазовая промышленность, в целом, включает в себя механизм технического регулирования. Эти направления объединяют в общей сложности 14 технических регламентов, по одному-три в каждом. Все это составляет

определенную адекватность Азербайджанской Республике, осуществляющей добычу нефти и газа как на суше, так и на море. Исходя из этих реалий, можно представить систему технического

регулирования в нефтегазовой промышленности Азербайджанской Республики и ее основное схематическое обозначение технических регламентов:

Направления технического регулирования	Технические регламенты
Благоустройство месторождений	О разработке морских нефтегазовых месторождений и безопасности объектов.
Добыча углеводородов	1.О безопасности производственных процессов по добыче, транспортировке и хранению нефти и газа. 2.О безопасности производственных процессов по добыче, сбору и подготовке нефти и газа на континентальном шельфе.
Транспортировка, хранение и переработка нефти и газа и продуктов их переработки	1.О безопасности магистрального трубопроводного транспорта, внутренних и местных распределительных трубопроводов. 2.О безопасности процессов добычи и транспортировки жидкого газа и широкой фракции легких углеводородов. 3.О требованиях безопасности при хранении нефти, нефтепродуктов и сжиженного газа.
Переработка нефти и газа	1.О требованиях безопасности нефтеперерабатывающих заводов. 2.О требованиях к бензину, дизельному топливу и некоторым горюче-смазочным материалам. 3. О безопасности производителей газа.
Производство нефтехимической продукции	О безопасности производственных процессов нефтехимической промышленности.
Газораспределение и газоснабжение	О безопасности производственных процессов и систем газоснабжения
Машины и оборудование для нефтегазовой промышленности	1.О требованиях к безопасности нефтегазового оборудования. 2.О безопасности нефтегазового и бурового оборудования для разработки морских нефтегазовых месторождений. 3.О безопасности потребления газа.

Рисунок: Система технического регулирования в нефтегазовой промышленности Азербайджанской Республики.

Источник: разработан автором в соответствии с проведенным анализом и оценками, вытекающими из анализа соответствующих нормативно-правовых документов.

Как видно из рисунка, система технического регулирования в нефтегазовой промышленности Азербайджанской Республики охватывают не только нефтегазовый комплекс, но и нефтегазохимические отрасли, систему топливного и газоснабжения, а также машиностроительную отрасль. Однако следует отметить, что во всем этом комплексе имеется более 60 объектов для применения технических регламентов.

Подводя итоги анализа и исследований технического регулирования в первом инфраструктурном цикле, охватывающем добычу и производство энергоресурсов национального энергетического сектора, продолжим его во втором инфраструктурном цикле в области электроэнергетики - охватывающем создание, передачу и распределение электрической и тепловой энергии. Так, международный опыт показывает, что в ведущих развитых странах электроэнергетика становится сферой широкого применения технических регламентов [13]. Здесь имеются производственные участки и хозяйствующие субъекты, являющиеся объектами достаточного технического регулирования. Следует отметить, что до формирования института

технического регулирования в электроэнергетическом комплексе нормативные документы, обеспечивающие технологические процессы, вопросы безопасности и ситуацию с качеством, существовали и до сих пор господствуют здесь. Эта принципиальная линия представляет собой более высокое доминирование, особенно в области производства электроэнергии и электроснабжения.

Вопросы технического регулирования в электроэнергетической системе являются предметом развития и в Азербайджанской Республике. Прежде чем оценивать это, важно взглянуть на национальный электроэнергетический комплекс республики.

Так, национальная электроэнергетическая система Азербайджана включает в себя 78 электростанций (35 ГЭС, 26 ТЭС и 17 ВИЭ), 34 тысячи подстанций, 1,9 миллиона линий электропередачи и другие объекты электроэнергетики. В эту систему институционально входят крупные госкорпорации и многочисленные независимые электроэнергетические предприятия [9, 17]. В целом, все эти структуры выступают в республике

как объекты национального технического регулирования. Следует подчеркнуть, что в Азербайджане существуют многочисленные законодательные акты, регулирующие национальную электроэнергетическую систему. Среди них выделяются законы “Об энергетике”, “Об электроэнергетике” и “Об эффективном использовании энергоресурсов и энергоэффективности”. Эти законы, наряду с эксплуатацией энергосистемы, обеспечивают ее безопасность в адекватном порядке. Закон “Об энергетике” имеет статус Основного Закона. Закон “Об электроэнергетике” включает в себя “Правила технической безопасности при эксплуатации электроустановок”, “Правила технической эксплуатации электроустановок” и “Правила установки электроустановок”, а закон “Об эффективном использовании энергоресурсов и энергоэффективности” включает “Правила осуществления государственного контроля в области эффективного использования энергоресурсов и энергоэффективности”, “Правила оценки потенциала эффективности по производству электрической и тепловой энергии и переработке природного газа” и “Правила проведения энергетического аудита” [18]. Существует важная необходимость в формировании этих правил в соответствии с требованиями системы технического регулирования в сфере электроэнергетики и их пересмотре. В таком случае разработка и принятие национальных технических регламентов, содержащих обязательные требования, содержащиеся в этих правилах, на основе технических регламентов ведущих стран, приводит к модернизации, повышению эффективности этой сферы.

Проведенный анализ показывает, что применяемые в международной практике технические регламенты в сфере электроэнергетики должны разрабатываться на национальной основе в соответствии с законодательством Азербайджана в области технического регулирования. Кроме того, необходимо определить, на каких объектах Национального электроэнергетического инфраструктурного комплекса необходимо будет применять те или иные технические регламенты. Для этого необходимо еще раз продемонстрировать аналитический подход к национальному электроэнергетическому инфраструктурному комплексу Азербайджанской Республики. Вместе с тем, должна быть четко определена сфера предметов технических регламентов, которые считаются необходимыми в электроэнергетике и которые будут подготовлены. Для этого следует рассмотреть международный опыт и сложившуюся в этом направлении ситуацию.

Заключение

На современном этапе существует реальность, что прогресс экономики обеспечивается за счет трех основных факторов. К ним относятся

инвестиции и создаваемая ими стоимость, производительность труда и технологическое развитие. Тот факт, что каждый фактор является ведущим в этом контексте, не вызывает споров. Однако следует отметить и специфическую роль фактора технологического развития в этом ряду. Ведь технологическое развитие связано с концептами, несущими в себе инновационные идеи, отражающие творческое содержание. Концептный продукт это товар, который демонстрирует эти идеи. А обеспечение высоких стандартов данного товара связано с техническими регламентами, являющимися механизмом технического регулирования. Такая ситуация идентична во всех сферах современной экономики, особенно в энергетическом секторе.

Проведенный нами анализ и оценки сущности, содержания технического регулирования, а также его экономического воздействия показывают, что оно в широком аспекте выступает в качестве новой мощной институциональной системы, стимулирующей экономическое развитие, реализующей правоотношения в области определения обязательного и добровольного применения требований к продукции и оценки соответствия. Во многих областях он становится самостоятельным востребованным экономическим инструментом, отделяя прерогативы от существующих стандартов с помощью механизма их реализации - технических регламентов, а также создавая новые структурированные системы.

Опыт зарубежных стран, где широко развит институт технического регулирования, показывает разнообразие форм в этой системе. Глядя на качественные характеристики этих форм, можно выделить следующие основные тенденции:

- в большинстве государств мира техническое регулирование содержит не единые комплексные акты, а законодательные акты различных отраслей экономики в розничной торговле. В большинстве же федеративных государств существует двухуровневая система технического регулирования, не имеющая четких границ между ними, но являющаяся национальной и региональной, дополняющей друг друга, конкурирующей и во многом определяемой эмпирическим путем;

- как правило, ряд стран обеспечивают систему технического регулирования по трехуровневой модели в рамках принятия “рамочного” закона, разработки и реализации технических регламентов соответствующими центральными государственными органами, другие - путем создания специальных органов-институтов с координирующими функциями. В ряде случаев эта система строится в рамках региональных объединений;

- существует также группа стран, где отдельные технические регламенты разрабатываются в ассоциациях производителей товаров и услуг и утверждаются соответствующими административными органами,

а “национальные” технические регламенты дополняются “корпоративными” техническими регламентами, принятыми ТНК. Есть страны, которые, инкорпорируя технические регламенты других, унифицировали их. Во всех случаях при разработке технических регламентов учитываются требования стандартов, разработанных соответствующими отраслевыми международными организациями.

Однако следует отметить, что принятие технических регламентов, стандартов и процедур оценки соответствия в отдельных странах также создает технические барьеры. Поэтому в этой сфере существуют тенденции социально-экономического развития, климатические условия, национальные традиции, вкусовые подходы и т.д. такие ситуации могут по-разному обуславливать правила, стандарты и процедуры, сформулированные в этих странах.

Твердая определенность института технического регулирования, вступившего в новый этап развития, как в Азербайджанской Республике, так и, в частности, в национальном энергетическом секторе, ставит перед ним многочисленные задачи в качестве государственного приоритета. Учитывая, что в этом направлении уже сформирована соответствующая нормативная база, принят рамочный закон и другие правовые акты, в скором времени следует перейти к этапу разработки отраслевых технических регламентов. В скоординированном и эффективном проведении этих работ существует большая необходимость в разработке отдельной концепции, а также соответствующей государственной программы. При разработке данной концепции должны учитываться многочисленные адекватные факторы, связанные с растущим потенциалом страны, тенденциями ее развития, социально-экономическими и географическими параметрами, производственными отношениями, сферой внешних связей и стратегией реформ, проводимых во всех сферах, и она должна носить общесистемный характер и широко охватывать и другие подсистемы экономики. При этом эти работы должны строиться на балансе интересов и партнерских отношениях государственных органов и компаний, регулироваться точными механизмами и специальным соответствующим координационным органом (“*Delivery unit*”).

Список литературы

1.Алиев И.Г. Каспийская нефть Азербайджана. М.: Известия, 2003, 798 с.

2.Буренков Н.Н. Техническое регулирование в нефтегазовой отрасли: методические указания к практическим занятиям / Южно-Российский государственный политехнический университет (НПИ) имени М.И. Платова. Новочеркасск: ЮРГПУ (НПИ), 2016, 27 с.

3.Гительман Л.Д., Ратников Б.Е. Энергетический бизнес: Энергетика как сфера бизнеса. М.: Дело, 2006, 600 с.

4.Джуран Дж. Качество в истории цивилизации. Эволюция, тенденции и перспективы управления качеством. В 3-х томах. М.: Стандарты и качество. 2015.

5.Матушкина И.Ю., Онищенко Л.А. Техническое регулирование: технические регламенты и стандартизация. Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2018, 208 с.

6.Мороз В.М., Хаценко А.Н. Развитие технического регулирования в нефтегазовом комплексе. Вестник Саратовского Государственного Социально-Экономического Университета. Саратов: 2011, 4№, С. 96-99.

7.Назаров В.Н., Карабегов М.А., Мамедов Р.К. Основы метрологии и технического регулирования. СПб: СПбГУ ИТМО, 2008, 110 с.

8.Самедзаде З.А “Этапы большого пути - Экономика Азербайджана за полвека, её новые реалии и перспективы”. Баку: Издательско-Полиграфический Центр “НУРЛАР”, 2004, 936 с.

9.Султанов Ч.А. Электроэнергетика Азербайджана. Баку: Чашыоглы, 2013, 223 с.

10.Техническое регулирование (*под ред. В.Г.Версана, Г.И.Элькина*). М.: Экономика, 2008, 678 с.

11.Цапко Е.А. Основы технического регулирования. Томск: Изд-во Томского политехнического университета, 2013, 287 с.

12.<https://www.smolnews.ru/news/425791> - Ю.В.Наторова. Техническое регулирование в зарубежных странах: основы и принципы.

13.<https://cyberleninka.ru/article/n/tehnicheskoe-regulirovanie-v-zarubezhnyh-stranah/viewer> - Лафитский В.И. Техническое регулирования в зарубежных странах.

14.www.europa.eu.int - Европейский Союз.

15.<http://www.iea.org> - Международное Энергетическое Агентство.

16.www.itu.int - Международный Союз Электросвязи.

17.www.president.az - Официальный сайт Президента Азербайджанской Республики.

18.www.e-qanun.az. - Законодательные акты Азербайджанской Республики.

Краснова І.

д.е.н., професор, професор
кафедри банківської справи та страхування КНЕУ ім. В.Гетьмана,
Київ, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-4507-6629>

Лавренюк А.

здобувач рівня PhD кафедри
банківської справи та страхування КНЕУ ім. В.Гетьмана,
Київ, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-0398-4418>

ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ ЦИФРОВОЇ ФІНАНСОВОЇ ІНКЛЮЗІЇ

Krasnova I.,

Doctor of Economics, Professor,
Professor Department of Banking and Insurance
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman
Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-0398-4418>

Lavreniuk A.,

PhD student of the Department of Banking and Insurance
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman
Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-0398-4418>

CHALLENGES AND OPPORTUNITIES OF DIGITAL FINANCIAL INCLUSION

DOI: 10.31618/ESSA.2782-1994.2022.2.77.241

Анотація. Низький рівень цифрової фінансової грамотності громадян є однією з актуальних проблем української банківської системи та економіки в цілому. Висвітлено вплив фінтех інновацій на формування інклюзивної фінансової поведінки населення. Цифрові фінансові послуги останніми роками виступають як ключовий чинник фінансової інклюзії. В статті обґрунтовано ролі та значення цифрової фінансової грамотності, визначено чинники, що стимулюють розвиток. Виокремлено складові цифрової фінансової грамотності, серед яких важливу роль відіграють цифрове мислення та цифрова комунікація. Досліджено динаміку поведінки споживачів фінансових послуг різних поколінь.

Abstract. The low level of digital financial literacy of citizens is one of the urgent problems of the Ukrainian banking system and the economy as a whole. In recent years, digital financial services have been a key factor in financial inclusion. The article substantiates the roles and significance of digital financial literacy, determines the factors that stimulate its development. There are the components of digital financial literacy, among which digital thinking and digital communication plays an important role. The financial services consumer's behavior of different generations has been investigated in dynamics.

Ключові слова: фінансова інклюзивність, цифрова фінансова інклюзивність, фінансова грамотність, цифрові фінансові технології, інновації, фінтех.

Key words: financial inclusion, digital financial inclusion, financial literacy, digital financial technologies, innovations, fintech.

Вступ. Дослідження свідчать, що невід'ємним фактором економічного зростання країни є інноваційний фінансовий розвиток (Levine, 2005). Цей взаємозв'язок є двостороннім. Також виявлено позитивну кореляцію між фінансовою інклюзією та економічним зростанням (Sahay et al., 2015). Існує низка досліджень, які розкривають позитивний вплив фінансової інклюзії на подолання бідності та зменшення соціальної нерівності (Beck, Demircuc-Kunt, and M. S. Martinez Peria, 2007; Demircuc-Kunt et al., 2017; Sahay and Čihák, 2020; Prymostka L. O., Krasnova I. et al., 2020). В багатьох роботах доведено прямий вплив фінансової інклюзії на економічне зростання для країни з низьким рівнем фінансової інклюзії та з низьким рівнем доходу (Sahay et al., 2015; Loukoianova et al., 2018).

В центрі уваги у фінансових питаннях має бути споживач та рівень його фінансової грамотності. Проте в умовах діджиталізації фінансових ринків, набуває значення не просто володіння навичками, вміннями, компетенціями використання фінансових знань в цілях забезпечення власної фінансової захищеності та збагачення, а й вміння використовувати інформаційні технології, забезпечувати захист конфіденційності даних, безпеку даних та залишатися економічно незалежним. Розвиток фінансових інновацій та інформаційних технологій у разі збільшує актуальність дослідження саме цифрової фінансової інклюзивності, як наступного рівня фінансового грамотності.

Все це обумовлює актуальність дослідження цифрової фінансової інклюзивності громадян.

Основні результати дослідження. Цифрова фінансова інклюзія (*Digital financial inclusion, DFI*) не дуже відрізняється від поняття традиційної фінансової інклюзії (*Financial inclusion, FI*). *DFI* це фаза розширення *FI*, в межах якої починають домінувати інноваційні технології як агент змін, який може призвести до революційного розвитку в загальному світовому фінансовому секторі. Проте, фінансово грамотна людина не є апіорі фінансово грамотною в умовах цифрових трансформацій. *DFI* передбачає, що фінансові послуги надаються індивідуально, дистанційно в безготівковій формі з

використанням різних електронних пристроїв, від яких всі учасники угоди отримують переваги (Klapper 2017). Враховуючи беззаперечну важливість і перспективи *DFI*, банки прагнуть до повноцінного впровадження цифрових фінансових послуг. *DFI* не тільки надає переваги для фінансово ізольованих та малозабезпечених верст громадян (рис. 1), але й допомагає банкам досягти стабільності (Ahamed and Mallick 2019). Це, в свою чергу, сприяє досягненню цілей сталого розвитку до 2030 року (Banna et al. 2020).

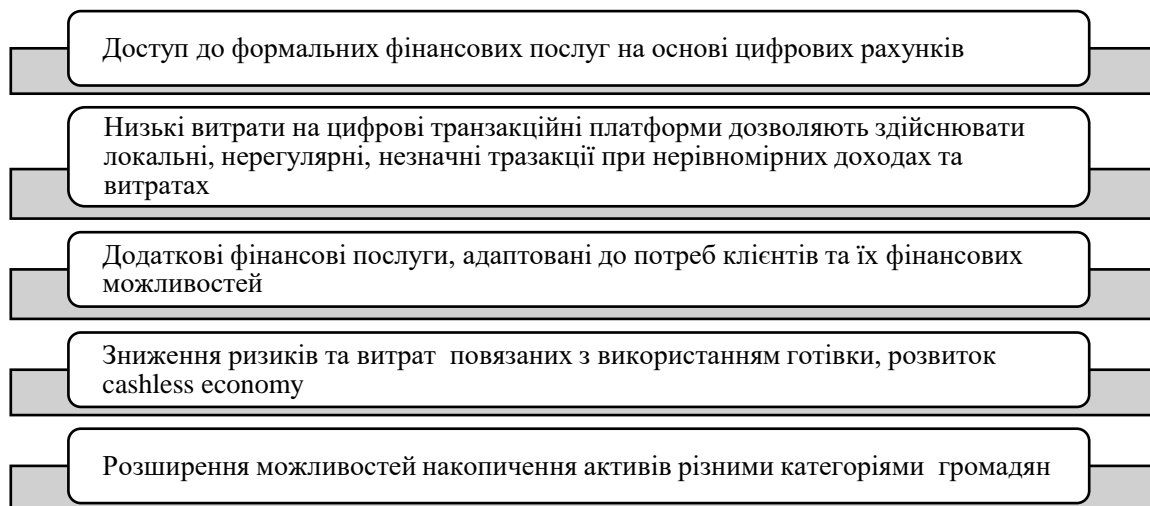

Рис. 1. Переваги цифрової фінансової інклюзії для громадян
Джерело: складено авторами

Вплив фінтех інновацій на цифрову фінансову поведінку домашніх господарств найбільш всього проявляється через такі фінансові послуги: платежі,

кредитування, заощадження населення та страхування (рис. 2).

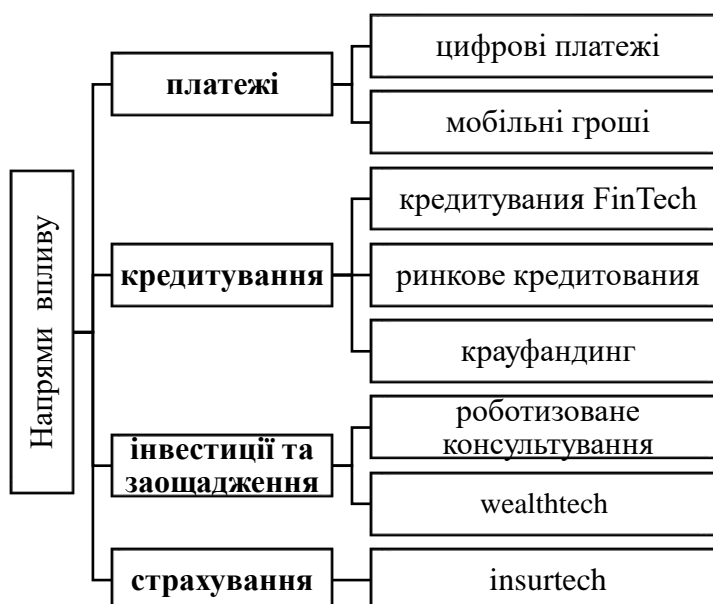

Рис. 2. Напрями впливу FinTech на фінансові послуги
Джерело: складено авторами

Забезпечуючи доступ та можливість активного використання доступних фінансових послуг, DFI може принести значні переваги банківським, небанківським та нефінансовим установам. Мобільні телефони (MT) та хмарні технології (XT), штучний інтелект (AI), машинне навчання (ML), Big Data analytics (BD), прогностичний аналіз (Data Science, DS) та блокчейн технології роблять фінансові операції менш дорогими та зручнішими для клієнтів. Ці технологічні інновації здані збільшити близькість до клієнтів, знизити експлуатаційні витрати та покращити ефективність та досвід клієнтів щодо користування традиційними фінансовими послугами. З активним впровадженням цифрових технологій змінюється характер товарно-грошових відносин. Громадяни мають можливість сплачувати за покупки без

готівки не тільки з використанням пластикових карток, а й ще за допомогою гаджетів – смартфонів, смарт-годинників, браслетів, каблучок, тощо. З'являються нові фінансові продукти, інструменти та навіть нові форми активів, такі як криптоактиви та цифрові гроші.

Цифрова фінансова грамотність передбачає не тільки знання цифрових фінансових технологій, інструментів та ресурсів інтернету, а й вміння їх ефективного та надійного використання в межах здійснення фінансових операцій. За останні роки саме сектор цифрових платежів продемонстрував розвиток через поширення швидкісних нових цифрових платформ та додатків, альтернативних процесингових мереж, що позитивно сприймаються громадянами, а вікові кордони користувачів розширюються (рис. 3).

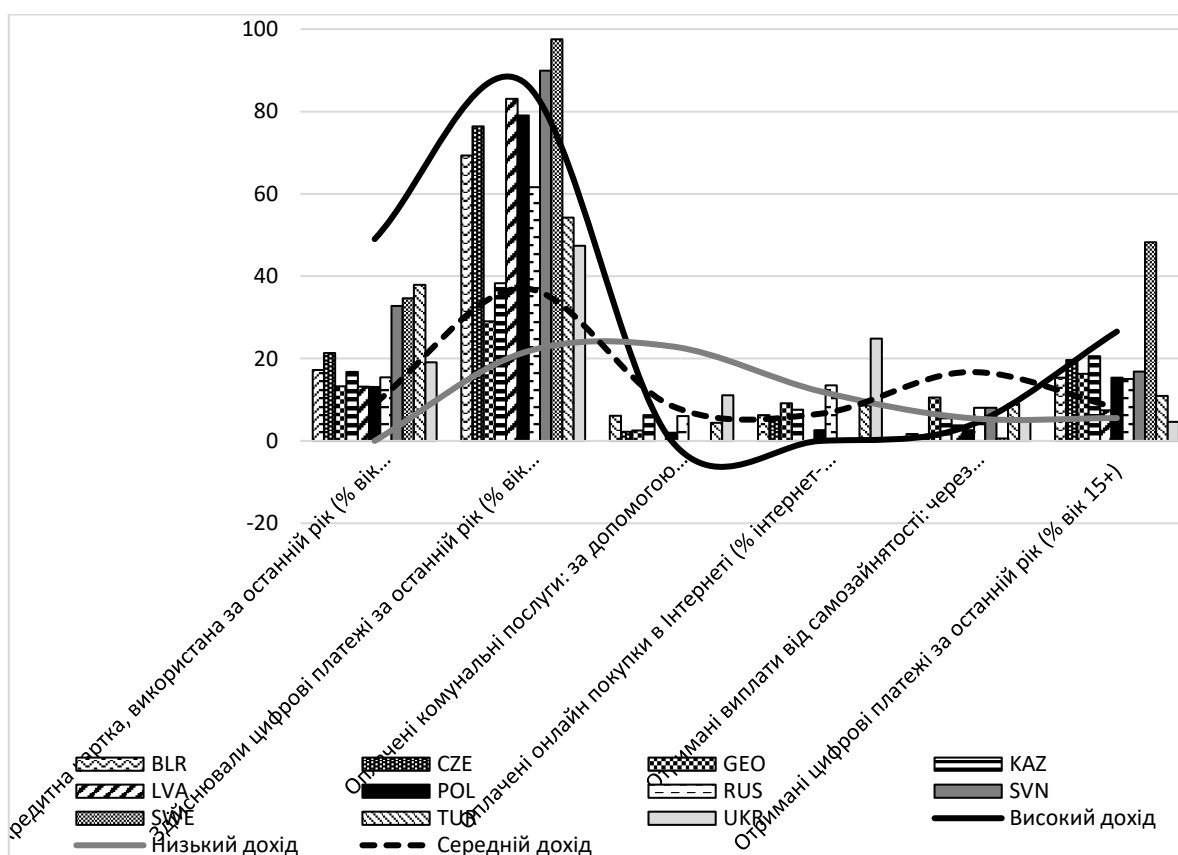

Рис. 3. Частка цифрових платежів в окремих країнах, за 2017 рік
Джерело: побудовано авторами за даними Світового банку (WB)

Використання інноваційних технологій забезпечення фінансової інклюзії потребує підвищення рівня не просто фінансової грамотності, а саме цифрової фінансової грамотності населення, яка вимагає формування навичок пошуку та використання інформації, фінансових інструментів та критичного мислення. Навички використання цифрового простору двадцять першого століття є ключовим фактором досягнення фінансової інклюзії. Практично кожен аспект сучасного життя зараз має цифровий вимір. Освіта може відбуватися в Інтернеті; співпраця з колегами, в тому числі із різних країн, також може відбуватися в Інтернеті; фінансові послуги все

більше переходять в Інтернет. Чинниками активізації цифрової грамотності є природні зміни поведінки користувачів при зміні парадигми поколінь (тисячоліття, зумери чи хоумлендери та покоління Альфа), так і розвиток нових технологій на основі індивідуалізації. Проте, варто пам'ятати, що індивідуалізація призводить до дезінтермедіації, усунення фінансового посередника. Традиційний тип взаємодії банку та клієнта, який не передбачав інтеграції з внутрішніми процесами клієнта, замінюється прямим контактом за запитом клієнта. Це призводить до розвитку клієнтоорієнтованного підходу, за якого вирішальна роль відводиться

споживачам фінансових послуг, що вимагає прозорості ринку, високої інформованості про технічні можливості та умови цього процесу.

Об'єктивними чинниками, що сприяють динамічному підвищенню фінансової грамотності на сучасному етапі, є:

— підвищення ступеня автономності клієнта з наданням послуг без прямого контакту та послуг, що індивідуально визначаються споживачем;

— розвиток інноваційних фінансових інструментів та альтернативних каналів продажу фінансових послуг;

— віддалений доступ, дистанційна реєстрація і обробка даних;

— цифровізація функцій управління грошовими активами;

— впровадження технологій блокчейна та розвиток фінтех.

Проте зауважимо, для того, щоб бути частиною цієї цифрової реальності важлива не просто цифрова креативність, яка фактично представляє собою функціональну підсистему, важливі саме навички використання цифрового простору. **Цифрові навички є базою, проявом цифрової грамотності.**

Усталено визначення цифрової грамотності на даний час немає. Робоча група з цифрової грамотності ALA визначає цифрову грамотність як «здатність використовувати інформаційні та

комунікаційні технології для пошуку, оцінки, створення та передачі інформації, що вимагає як когнітивних, так і технічних навичок» [3]. Тим самим розвиток цифрової фінансової грамотності пов'язаний з необхідністю формування цифрового інтелекту (*digital Intellectus*) як набору компетенцій, який дозволяє впевнено приймати рішення і правильно діяти в різних підсистемах цифрової економіки.

На наш погляд, цифрова фінансова грамотність передбачає сукупність таких знань, вмінь та навичок (рис. 4), що є складовими цифрової грамотності:

— володіння різноманітними навичками - технічними та когнітивними - необхідними для пошуку, розуміння, оцінки та передачі інформації про фінансові уподобання та очікування;

— здатність застосовувати різноманітні фінансові технології, в тому числі інноваційні, належним чином та ефективно для управління особистісними фінансами;

— розуміння взаємозв'язку між технологіями, інноваціями, особистою конфіденційністю та використанням інформації для інтерпретації результатів та оцінки якості фінансових послуг;

— наявність потреби та володіння навичками користування базовими фінансовими послугами (фінансова грамотність).

Рис. 4. Складові цифрової фінансової грамотності
Джерело: Побудовано авторами

Рушійною силою цифрового інтелекту (*digital Intellectus*) є цифрове мислення та цифрова комунікація. Інформація в сучасному світі є максимально доступною та в значних обсягах. Важливо набути вмінь правильно виокремлювати необхідний набір, обсяги та канали отримання та транслявання інформації. Тобто кожен індивід повинен вміти встановлювати кордони своєї відкритості, в тому числі фінансової, з автоматично виникаючими ризиками. Digital – комунікація це навички взаємодії в цифровому форматі, який

акумулює цифрову історію позиціонування людини. Практично в будь-якій ситуації здатність збирати, зберігати, аналізувати та оцінювати дані створює конкурентні переваги. Цифрові дані є основою всіх цифрових технологій, що швидко розвиваються, в тому числі в сфері фінансів. Це обов'язково має бути враховано в програмах підвищення фінансової грамотності. При збільшенні цифрового навантаження важливо орієнтуватися в контексті та інформації з кількох джерел (об'єднання даних), що вимагає знання

опорних фінансових термінів і процедур. Крім того, фінансова грамотність передбачає готовність до постійного навчання в умовах швидкого навчання знань. Будь які стратегічні рішення мають спиратися на комплекс технологічних рішень, що включає інформаційно-комунікаційну інфраструктуру, програмне забезпечення із використанням методів машинного навчання, процеси та сервіси з обробки даних та виконання рішень.

У той же час, варто визнати, що значна частина населення не володіє цими навичками, технологіями і що це питання, яке потребує вирішення. Тому фінансові установи, школи, вищі навчальні заклади, уряд та фінансові регулятори мають розробляти політику, орієнтовану на підвищення цифрової фінансової грамотності для різних верст населення.

З цього погляду цікаво дослідити поведінку споживачів фінансових послуг різних поколінь. Покоління Y, або їх ще називають «цифрові аборигени», дуже важливий сегмент клієнтів для

банків, оскільки вони починають досягати пікового віку фінансових споживачів і в найближчому майбутньому будуть основним джерелом прибутку для банків.

Інтернет та мобільні прилади є основними каналами для 2/3 клієнтів покоління Y. Дослідження PwC показують, що ступінь, в якому банк використовує новий цифровий набір функцій, буде грати дуже важливу роль у процесі вибирання банку для цієї групи клієнтів навіть більше за такі критерії як зручність розташування філіалів, відділень чи навіть бренд.

Оскільки покоління¹ міленіумів (покоління Y) перевищує у своїх потребах та можливостях покоління X, то потреби перших стимулюють розвиток цифрових платформ та технологій та виводять їх на передній план. У свою чергу, покоління X, їх ще називають бейбі-бумери, намагається не відставати від своїх попередників та максимально триматися одного рівня. Також покоління X у деяких показниках намагаються наздогнати молоде покоління (рис. 5).

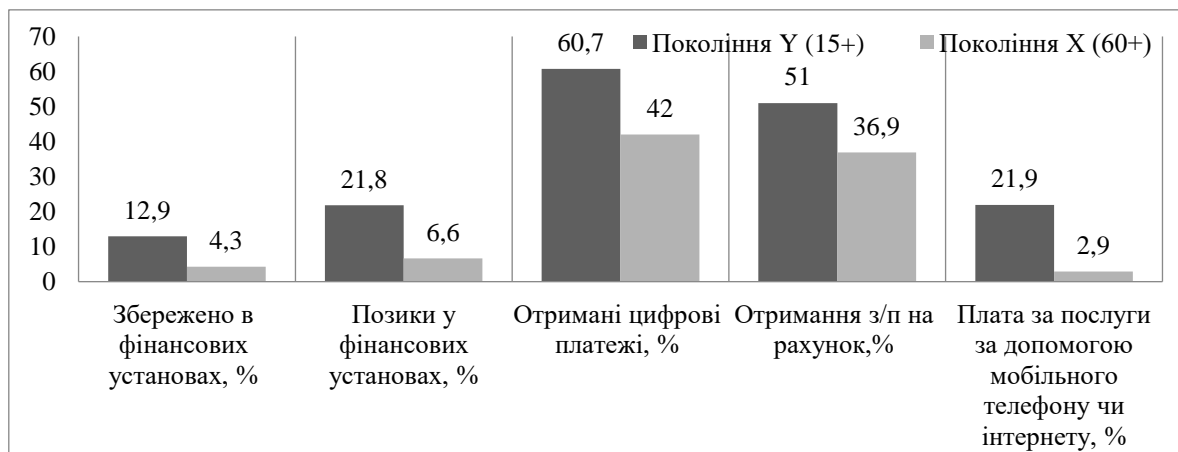

Рис. 5. Використання окремих фінансових послуг в Україні у розрізі вікових груп, 2017 рік
Джерело: Побудовано авторами за даними AIF

В умовах цифрової економіки батьки починають надавати дітям мобільні пристрої в середньому із трьох років. До підліткового віку вже понад 97% дітей користуються комп'ютерами, смартфонами чи планшетами. У підлітковому віці підлітки самостійно здійснюють в середньому по кілька (4-5) фінансових транзакцій на тиждень. Старше покоління відстає від представників покоління Z щодо наявності досвіду використання сучасними фінансовими інструментами. Без розуміння цифрового середовища, фінансова грамотність сьогодні неможлива. Особливо

серйозні проблеми щодо цього виникають у представників покоління X і навіть Y.

Тим, хто народився в цьому столітті, начебто простіше, оскільки вони освоюють цифрове середовище з дитинства. У той самий час практичне освоєння інструментів – не завжди означає розуміння сенсу тих фінансових операцій, якими користуються. Треба також мати на увазі, що самі по собі цифрові технології не забезпечують безпеку фінансових транзакцій. Пристрої та програмні продукти містять велику кількість вразливостей. Кібершахраї використовують як ці вразливості, так

¹ На думку прихильників «теорії поколінь», створеної американськими вченими Нейлом Хоув і Вільямом Штраусом в 1991 р., покоління - це група людей, народжених в певний віковий період, які зазнали впливу одних і тих же подій і особливостей виховання, зі схожими базовими цінностями, сформованими в період дитинства. Зараз в світі живуть і працюють представники шести поколінь:

покоління GI (1900- 1923 р.н.), мовчазне покоління (1923-1943 р.н.), покоління бейбі-бумерів (1943-1963 р.н.), покоління X (1963-1984 р.н.), покоління міленіум, або Y (1984-2000 р.н.), покоління Z (с 2000 р.н.). Два останніх покоління називають також «цифровим» поколінням (в перекладі з англ. Digital Native - «цифровий людина»).

і цифрову грамотність/неграмотність та психологічні особливості людей.

Відповідно до проведеного аналізу, покоління Y є більш активними споживачами фінансових послуг. Це пояснюється тим, що їх чисельність випереджає за чисельністю покоління X. Так, потреби міленіумів виводять розвиток цифрових платформ на передній план.

Висновки. Банкам обов'язково потрібно навчитися розуміти клієнта та реагувати завчасно на його уподобання, але при цьому чим сучасніший клієнт, тим важче відповідати його цифровим вимогам. Потрібно розвивати надійну, безпечну, ефективну та широко доступну систему роздрібних платежів та інфраструктуру інформаційно-комунікаційних технологій, які б забезпечували всіх користувачів зручним, надійними точками обслуговування для здійснення фінансових послуг. Перехід на цифрові технології та розвиток *цифрової фінансової інклюзивності* повинен визначатися потребами населення й слугувати їх задоволенню.

Список літератури

1. AIF Member Institutions. Retrieved from: <http://www.afi-global.org/afi-network/members>. (on the date 23.12.2021)
2. Ahamed, M. M., and Mallick, S. K. (2019). Is financial inclusion good for bank stability? International evidence. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 157(C), 403–427
3. American Library Association (ALA). *Digital Literacy, Libraries, and Public Policy: Report of the American Library Association Digital Literacy Task Force*. ALA, Chicago
4. Banna, H., Hassan, M. K., and Alam, M. R. (2020b). Digital financial inclusion, Islamic banking stability and sustainable economic growth. In M. Saraç and M. K. Hassan (Eds.), *Islamic perspective for sustainable financial system* (pp. 131–152). Istanbul: Istanbul University Press.

5. Beck, T., A. Demirgüç-Kunt, and M. S. Martinez Peria. (2007). "Reaching Out: Access to and Use of Banking Service across Countries." *Journal of Financial Economics* 85: 234-66.
6. Demirgüç-Kunt A and others, *Global Findex Database 2017: Measuring Financial Inclusion and the Fintech Revolution* (World Bank Group 2018)
7. Klapper, L. (2017). How digital payments can benefit entrepreneurs. IZA World of Labor, Institute for the Study of Labor (IZA), Bonn, Iss. 396. doi:10.15185/izawol.396
8. Levine, Ross, 2005. "Finance and Growth: Theory and Evidence," *Handbook of Economic Growth*, in: Philippe Aghion & Steven Durlauf (ed.), *Handbook of Economic Growth*, edition 1, volume 1, chapter 12, pages 865-934, Elsevier.
9. Loukoianova, E., Y. Yang, and others (2018). "Financial Inclusion in Asia-Pacific," *Asia and Pacific Departmental Paper No. 18/17*, International Monetary Fund, Washington, D.C.
10. Sahay, R., M. Čihák, P. N'Diaye, A. Barajas, S. Mitra, A. Kyobe, Y.N. Mooi, and S.R. Yousefi (2015). "Financial Inclusion: Can It Meet Multiple Macroeconomic Goals?" *IMF Staff Discussion Note 15/17*, International Monetary Fund, Washington, D.C.
11. Prymostka L. O., Krasnova I., Prymostka O., Nikitin A., & Shevaldina V., (2020). Financial inclusion in ukraine: determinants and evaluation. *FINANCIAL AND CREDIT ACTIVITY: PROBLEMS OF THEORY AND PRACTICE*, Vol. 2(33), 500-512. - Retrieved from: <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v2i33.207218> [in Ukrainian]
12. Sahay, R., and M. Čihák (2020). "Finance and Inequality." *IMF Staff Discussion Note 20/01*, International Monetary Fund, Washington, D.C.
13. World Bank group. (2018). *The Global Findex Database 2017. Orgfinancial Inclusion*. Retrieved from <https://globalfindex.worldbank.org>.

ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

UDC 347.4 Civil law and process.

Guyvan Petro Dmytrovych

*Professor of Poltava Institute of Business,
Candidate of Law Sciences, Honored Lawyer of Ukraine.
Poltava*

THE PERIOD OF VALIDITY OF A PERSON'S RIGHT TO PROTECTION OF HIS CIVIL RIGHTS. THEORETICAL ASPECTS.

Summary. This article is devoted to the research of the topical issue of the characteristics of such a substantive legal institution as the statute of limitations in relations governed by private law. A comparative analysis of legal mechanisms that mediate the order and time of occurrence of a person's right to sue, and the time of its occurrence. After all, the issue of timely exercise of subjective law is very important in society. It is established that after the expiration of the statute of limitations, the substantive law cannot be enforced, but it, without ceasing in content, acquires the so-called "natural" nature. But in such circumstances, the question arises: how long will there be a protection obligation that constitutes the content of such a relationship? From the methodological point of view, the work substantiates the thesis that with the expiration of the statute of limitations the regulatory right is terminated and thus the subject of protection itself is terminated. In fact, it is not. It is emphasized that the term is a necessary and integral element of the content of substantive civil law, the certainty in this regard will also provide certainty in the application of the necessary legal protection tools. It is emphasized that the legal analysis of the commented temporal coordinates should be carried out not within the limits of the existence of the protected (regulatory) right, but within the limits of the protective one, that is, of what arose as a result of the offense. After all, the modern development of civil doctrine allows us to conclude that subjective substantive law is realized within the regulatory legal relationship, and in case of violation of the latter there is a new separate protective obligation, within which the protection is carried out, in particular, through claims. At the same time, it is obvious that coercive property does not exhaust the protective property of the law. In most cases of non-judicial remedies, the law does not restrict the creditor's use of such remedies over time. That is, the right to exercise the protection authority, which is part of the relevant protection obligation, exists for the duration of the law itself, except when the law explicitly establishes a special period of its validity. The violated substantive law after the expiration of the statute of limitations does not remain completely unprotected, although the degree of its protection is somewhat reduced.

Key words: statute of limitations, right to protection, civil term.

Formulation of the problem. The development of legal science has revealed the important role that time plays in modern civil relations, forming their certainty and stability, ensuring the specificity of the rights and responsibilities of participants in civil circulation, ensuring their discipline. The urgency of temporal issues for legal science stems, first of all, from the fact that all objects of study and regulation (legal relations) develop over time, are dynamic. Therefore, their duration refers to those parameters that determine and shape the legal nature of a legal phenomenon. The regulation of deadlines is a traditional legal mechanism that has its own unique way of influencing the course of relations in society, which have a legal form.

Given the generally accepted concept of the division of civil law into regulatory and protective, the question of the duration of the relevant subjective rights and their corresponding responsibilities is relevant. Since the term is a necessary and integral element of the content of substantive civil law, the certainty in this regard will also provide certainty in the application of the necessary legal tools. Currently, the issue of timely exercise of subjective law is very relevant. In particular, the temporal relationship between the right of action and regulatory law is important. Unfortunately, the effectiveness of the application of certain legal norms

governing the course of certain terms is not the main criterion for establishing the scope of the legal institution. Therefore, we must conduct a scientific study of this issue, because the seriousness of the question of the possibility of the existence in the time of regulatory and protective substantive law requires serious attention.

Analysis of recent research and publications. In the scientific literature, issues of temporal influence on the possibility of realization of subjective law within the civil legal relationship have been studied by such scholars as V.P. Griбанov, O.S. Joffe, B.B. Cherepakhin, V.V. Luts, V.I. Vilnyansky, D. Chechot, P.M. Rabinovich, S.O. Slipchenko, etc. At the same time, some aspects of the general issue remain unresolved. Therefore, it is necessary to analyze the question of the duration of the very subjective right to which the creditor claims judicial protection, and the relationship of this temporal factor with the time of existence of the protection right aimed at protection. If we agree with the once popular thesis that the regulatory right is terminated with the expiration of the statute of limitations, then we could talk about the termination of the right to judicial protection in connection with the termination of the subject of protection. But, in fact, it is not.

Isolation of previously unsolved parts of the general problem. It has long been believed in society that the inaction of the authorized person is socially unacceptable and has certain undesirable consequences [1, p. 298-299]. However, this social need was not fully realized with the help of legal tools. Today, science convincingly proves the need for different legal deadlines for the implementation of subjective substantive law, because, as a rule, the legislator considers it necessary to limit the existence of a particular obligation and the relevant substantive rights and obligations that constitute its content. At present, in our civil science and law enforcement practice, discussions continue on the assignment of various specific deadlines that determine the duration of certain powers or responsibilities of a person to certain types. Therefore, the question of determining the legal essence of a civil term is becoming increasingly important. Therefore, the **purpose of this work** is to develop adequate temporal approaches to the regulation of civil protection relations.

Presenting main material. The statute of limitations has gradually acquired the legal significance that it still has today - the period during which a person can exercise his substantive right to judicial protection of violated civil rights or interests by properly suing him or another authorized person. This change in the assessment of the legal nature of this period could not help but be reflected in the scientific perception of the relationship between the emergence and termination of the period of existence of the claim and the duration of the subjective right that received the violation. The question of the existence of a certain subjective right outside the statute of limitations has always been quite relevant and, as historical analysis of his research shows, difficult. Of course, civil studies of these connections have taken place within the framework of the only generally accepted concept we have criticized so far, according to which the power to sue was considered an element of the subjective right itself, and acquired the ability to enforce after the offense. Within the framework of this concept, the scientific analysis of the duration of substantive law in view of the expiration of one of its integral elements - harassment - quite logically led to incorrect conclusions.

The current legislation also contributes to the assertion of erroneous legal position, some of which explicitly indicate the existence of regulatory law in a person who not only can not exercise it due to the duration of the offense, but generally missed the deadline for protection. For example, after the expiration of the statute of limitations on the requirements of the owner to return the property after the lease, the enforcement of this claim is impossible, he does not cease to be the owner, but the property remains with the untitled owner, who will acquire ownership Article 344 part 3 of the Civil Code of Ukraine.

However, it is clear that the commented theory is not able to cover all cases of protection of infringed rights, for example, this applies to issues related to the protection of property rights. The latter can exist both

in the regulatory state, which has an absolute character, and in the state of the right to protection, which is mediated within the framework of protective obligations. In this case, the violation of property rights, for example, is not associated with the loss of possession, does not terminate the regulatory right, which continues to exist for all other entities except the infringer. In turn, due to the violation of regulatory property rights, it can be protected by coercion. However, the commented theory on the continued existence of the violated right after its violation and after the expiration of the statute of limitations does not fit into the specific realities, which are that as a result of one violation there may be several different in content and form of protection of both non-judicial and judicial protection.

There are also unsubstantiated cases when the right to sue (statute of limitations) does not begin from the moment when the commissioner is aware of the violation of his right (say, when the right to sue arises from the time of receipt of information about the offender). What is the state of subjective substantive law from the moment of violation to the beginning of the antiquity? After all, the law has already lost its regulatory characteristics, and has not yet acquired protection. Despite the fact that civil law has taken some steps to determine the share of property owned by the untitled holder (acquisitive prescription, mechanism for protection of property rights, etc.), a significant period of time the property owner may remain a person who does not have, and often even deprived by law, the ability to exercise property rights (for example, a person who received property from the owner, but did not return it within the statute of limitations - Part 3 of Article 344 of the CCU). All these and other problems do not allow to satisfy the described theory of the continued existence of regulatory subjective law both before and after the expiration of the claim period.

At the same time, the legal construction, according to which the substantive subjective right is terminated with the expiration of the claim period, is even less balanced and rational. Thus, criticizing the theory of repayment of subjective substantive law at the end of the statute of limitations in connection with its inability to comply with the rule of Part 1 of Art. 267 of the CCU, we seem to agree with the supporters of another legal approach, according to which regulatory law with the expiration of the statute of limitations continues to exist, but being deprived of appropriate coercive protection. In fact, this is not the case. Let us allow ourselves to be critical of both points of view.

The problem of both directions of research was, first of all, that all scientific concepts developed in civilization on this issue were reduced to one or another justification of the regulatory mechanism established by law, and given the existing inviolable normative rule to adjust the content of specific social relations. . So, we've got a lot of big but ineffective theories. For example, the thesis of the continued existence of regulatory law after the coincidence of the statute of limitations can not be supported by anything, except the

rule of Part 1 of Art. 267 of the CCU, according to which the debtor who performed the obligation after the expiration of the statute of limitations, is not entitled to demand the return of the performed, even if he did not know about the expiration of the statute of limitations. Using this rule as a dogma, researchers have logically come to the wrong conclusion: the obligation (and hence the relevant subjective rights and legal obligations included in its content) begins from the moment of its origin and will continue until committed or terminated. After all, since in Part 1 of Art. 267 of the CCU refers to the fulfillment of an existing obligation, it does not end with the coincidence of the statute of limitations.

The second concept, which was aimed at legally substantiating the inexpediency and ineffectiveness of the existence of subjective civil law, deprived of the ability to be enforced, also practically reduced to adapting its basic provisions to the specified regulations on the proper performance of the obligation. In the end, this led to a generally promising area of research leading to inconsistencies and confusion. In our opinion, the main mistake here was to change the legal message and legal conclusion in the study of this temporal phenomenon.

Any legal analysis must be based not on the state of the normative superstructure, which is a secondary manifestation, but on a careful study of the nature and legal nature of the material relationship. And only the assessment of its internal properties will lead to the conclusion: since the civil relationship, and hence subjective law, continues to exist after the expiration of the statute of limitations (loss of its judicial implementation), so the debtor's performance is due, and the latter is not has the right to demand the return of the execution with reference to the fact that he did not know about the expiration of the statute of limitations, as enshrined in law. Thus, the legislation reflects the factual nature of social relations, researched and scientifically substantiated, and not vice versa.

And another, no less important drawback of these two directions is that they carried out a legal analysis of the commented temporal coordinates within the existence of a protected (regulatory subjective) right. The fact is that the modern development of civil doctrine allows a completely different assessment of the real nature of the relationship. According to the new civil concept, subjective substantive law is exercised within the regulatory legal relationship, and in case of violation of the latter there is a new separate protective obligation, which includes, in particular, claims, the duration of which is determined by the statute of limitations. Today, this theory has undeniable dominance in civilization [2, p. 26].

One of the shortcomings of the commented legal approaches is also the fact that their apologists considered only judicial protection to be appropriate, ie in fact the autonomous existence of other protection rights of the person, except the right to sue, was denied. However, it is obvious that coercion does not exhaust the protective nature of the law. Therefore, according to the law, the authorized person can protect his

material right with the help of other legal tools: operational measures, administratively, etc. After all, appealing to a debtor with a non-judicial claim that can be satisfied by the latter is also a kind of exercise of subjective protection law. At the same time, it is logical to assume that their implementation after the expiration of the statute of limitations is possible only if the existence of the protective substantive law.

Therefore, in the study of commented public relations, it should be borne in mind that civil law provides not only judicial mechanisms to protect violated civil rights [3, pp. 38-39]. In most cases, there are no regulations on non-judicial remedies regarding the period of their implementation: the law does not restrict the creditor's use of such remedies in time. And this can mean only one thing: the right to exercise the protection authority, which is part of the relevant protection obligation, exists for the duration of the civil protection law itself, except when the law explicitly establishes a special period of validity. Thus, the implementation of protection measures with the help of non-judicial jurisdictions, the use of permitted operational influence on the infringer outside the statute of limitations is a legitimate way to protect the violated substantive law. The violated substantive law after the expiration of the statute of limitations does not remain completely unprotected, although the degree of its protection is somewhat reduced.

Therefore, not only the content of the current civil law, but also the very essence of the commented relations do not give grounds to link the duration of the protected subjective right with the time of existence of the protected. For example, the overdue right to receive payment under the contract of sale can not exist in the regulatory regime and is terminated. From the time of the offense there is another - protection and legal relationship, the content of which includes various subjective rights of the carrier, aimed at terminating or compensating for the consequences of the violation, including identical in content regulatory protection right to demand performance in kind: pay freight costs. These protective powers can be exercised in a variety of ways: voluntarily by taking active action by the creditor or by performing the duty of the debtor, by applying jurisdictional or non-jurisdictional measures provided by civil law. If a person has chosen the judicial method of exercising his / her protection right, he / she has the right to obtain it if he / she exercises the substantive right to a claim (claim) due to him / her. Such exercise of the right is characterized by a certain established duration of the relevant power - statute of limitations, after this period the right to sue is terminated, and with it does not arise the right to enforce the protection claim. As we can see, only one power is exercised during the statute of limitations - harassment, and its course cannot be qualified as a time of implementation of a regulatory obligation or a protective legal relationship.

This legal approach makes it possible to assess the rule of Part 1 of Art. 267 CCU. First, as we have convincingly shown, the statute of limitations does not regulate the duration of the regulatory relationship, so

its expiration in no way affects the absence of regulatory subjective law. Secondly, the end of the statute of limitations does not terminate the protection of subjective law, which began from the moment of the offense, but only establishes the temporal coordinates for the element of this law - the claim, the implementation of which during the statute of limitations provides further judicial protection. Therefore, it is quite obvious that with the expiration of the statute of limitations, the duration of the protective subjective right of the commissioner continues, which at the same time loses the ability to enforce. Therefore, the relevant protective duty of the defaulting debtor to stop or compensate for the breach may be voluntarily performed by him after the expiration of the statute of limitations, for example, by voluntary transfer of funds. And such fulfillment of the long-standing security duty was meant when constructing the rule of Part 1 of Art. 267 of the CCU, such implementation by virtue of a direct indication of this rule will be appropriate.

Finally, given the modern view of protection rights as separate from the regulatory independent powers of the person, the question of the existence of a violated subjective right after the expiration of the statute of limitations becomes quite simple. The statute of limitations does not apply to regulatory civil law at all, as the latter is exercised through the voluntary performance by the obligor of his duty properly. Instead, the possibility of enforcing the claims stated in the lawsuit is an element of another - the protection of subjective civil law. This right at a certain stage of its existence has a coercive capacity, which is exercised through the state jurisdiction. It is this possibility of protection law and personifies the right to sue in the material sense (claim), which is subject to satisfaction. After the expiration of the claim, the protection right of its holder continues to exist, no longer having a claim.

Taking into account the research conducted in this chapter, we can draw some generalizing **conclusions**. The debate that has long been held in civil doctrine as to whether or not substantive law itself is terminated with the expiration of the statute of limitations is no longer so acute. The vast majority of scholars now believe that the expiration of the statute of limitations does not affect the existence of regulatory law, with which it is quite possible to agree. At the same time, almost all researchers are talking about the validity of the protected right itself, and this fact is related to the rule set out today in Part 1 of Art. 267 CCU. The following argument is made: it is due to the fact that the violated subjective right continues to exist after the statute of limitations has expired that voluntary performance of the duty is appropriate and irrevocable.

We cannot agree with this thesis. Article 267 of the Civil Code of Ukraine and similar norms of other codes refer to the voluntary fulfillment not of the debtor's regulatory obligation, but of what arises for him from the protection obligation. As you know, the content of the protection law may include both the requirement to perform the duty in kind and the requirement to pay a penalty, termination of

employment, compensation for material and moral damage (Article 16 of the CCU). Accordingly, the debtor has a certain obligation that corresponds to each of these requirements: to act in kind, to pay a penalty, to compensate for non-pecuniary damage, and so on. It is this obligation, performed after the expiration of the statute of limitations, is discussed in the commented legal norm, so the implementation of any of these requirements through the voluntary actions of the debtor will be appropriate.

In view of all the above and based on an analysis of the nature of the relationship under study, we will certainly come to the conclusion that there is a protective subjective civil law beyond the statute of limitations. It is erroneous to say that the creditor can no longer demand anything from the debtor, and the debtor is not obliged to do anything [4, p. 84]. On the contrary, the performance of his duty by the obligor is the realization of the material right of the creditor. On the other hand, the conclusions about the lack of a protective mechanism after the expiration of the claim period are unfair. The protective legal relationship contains a non-litigation requirement against the debtor. Such a requirement is not extinguished by prescription, and its voluntary implementation by the latter means the protection of violated civil rights after the expiration of the statute of limitations.

We have already made relevant proposals in the literature, and we will cite them again on occasion. "We believe that some other socially acceptable point of reference should be determined, according to which the social interest in the existence of the most long-standing subjective right is completely lost. It is proposed to indicate this period five years after the expiration of the statute of limitations for the relevant requirements. However, given the social purpose of certain subjective rights, this period may be different or differentiated on certain grounds. But the fact that the maximum duration of a long-standing subjective right must be set, we believe, is obvious. This will contribute to both the certainty of material turnover and the stabilization of the relationship itself" [5, p. 185].

LITERATURE:

1. Pidoprigora O.A., Kharitonov E.A. Roman law. Kiev: Jurinkom Inter, 2003. 512 p.
2. Krashennikov E.A. The subject of judicial protection and the subject of implementation in the claim proceedings. Mechanisms for the protection of subjective civil rights. Sat scientific works. Edited by V.V. Butnev, Yaroslavl. 1990. YarSU. Pp. 17-26.
3. Motovilovker E.Ya. The right to sue in the mechanism of protection of subjective civil rights. Mechanisms for the protection of subjective civil rights. Sat scientific works. Ed. by V.V. Butnev, Yaroslavl: YarSU, 1990. P. 36-46.
4. Ring M. The effect of the statute of limitations in Soviet civil law. Soviet state and law. 1953. №8. Pp. 76-85.
5. Guyvan P.D. Theoretical questions of terms in private law: monograph. - Kharkiv: Law, 2014. 632 p.

УДК 343.9

ББК 67

Карепанов Николай Васильевич

кандидат юридических наук,

доцент кафедры криминалистики Уральского государственного

юридического университета (Екатеринбург),

Российская Федерация, Екатеринбург, ул. Комсомольская, д. 21.

Адрес: Екатеринбург, проспект Ленина, д. 69, корп. 2, кв. 108, телефон: 8 (902) 8799905.

Научная специальность: 12.00.12 – криминалистика, судебно-экспертная деятельность, оперативно-розыскная деятельность.

ОСОБЕННОСТИ ВЕРСИОННОГО ПРОЦЕССА В ИСПОЛЬЗОВАНИИ МЕТОДОВ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОГО ПОЗНАНИЯ

Nikolai V. Kararepanov

Candidate of juridical science,

associate professor of the Department of criminalistics at the Ural State

Law University (Yekaterinburg),

Russian Federation, Yekaterinburg, Komsomol'skaya str., 21.

Address: Yekaterinburg, Lenin Ave., 69, Korp. 2, Sq. 108, Phone: 8 (902)8799905.

FEATURES OF THE VERSIONAL PROCESS IN THE USE OF METHODS OF FORENSIC COGNITION

DOI: [10.31618/ESSA.2782-1994.2022.2.77.239](https://doi.org/10.31618/ESSA.2782-1994.2022.2.77.239)

Аннотация. В статье изложены некоторые теоретические вопросы о содержании и структуре теории, как научном знании. Методы криминалистического познания используются в получении достоверных знаний об объектах исследования (следах). Движение процесса познания осуществляется от следствия к предполагаемой причине, что вынуждает выдвигать определенное количество версий. Агрегирование следов, как процесс системного их подбора для цельного восприятия прошедших событий заключается, с точки зрения ситуационного подхода, в устранении проблемной ситуации (недостаточности достоверной информации) и трансформации ее в простую.

Обращает на себя внимание характер обоснованности версии, которая представляется недостаточностью и неполнотой противоречивых и вероятностных сведений. Преодоление проблемных ситуаций при поиске, исследовании и использовании следов событий преступлений связано со сложной структурой процесса выдвижения версий (этапами). Начало такой динамики характеризуется тотальным сбором всего несистемного массива сведений. В результате эвристического мыслительного процесса поступающие сведения анализируются и дают основания для выдвижения неких уже достаточно обоснованных предположений в виде версий. Версии проверяются, фильтруются и трансформируются в достоверные сведения.

Совсем другой характер имеет стратегическая неопределенность, которая формирует конфликтную ситуацию. Полезны в рамках нашего исследования ретросказательные и предсказательные версии. Комментируя сложность взаимоотношений между версиями следует обратить внимание на то, что чаще различные предположения могут быть несовместимыми (*инверсии, дизъюнкции*) и совместимыми (*конъюнкции*). При этом следует отличать несовместимые версии от контрверсий, как особого их вида.

Версионный процесс поиска и исследования следов неких событий носит ярко выраженный эвристический характер. Особенно успешно применение версий при обстоятельствах максимального ограничения содержательной информации. В этих суждениях проявляется новая парадигма, основанная на постоянной смене одного научного направления другим. Так выражена сущность теории версий, основанная на эффективной эвристической научной концепции.

Abstract. The article presents some theoretical questions about the content and structure of the theory as scientific knowledge. Methods of forensic cognition are used in obtaining reliable knowledge about the objects of research (traces). The movement of the process of cognition is carried out from the effect to the alleged cause, which forces to put forward a certain number of versions. And the aggregation of traces, as a process of their systematic selection for the holistic perception of past events, consists, from the point of view of the situational approach, in eliminating the problem situation (lack of reliable information) and transforming it into a simple one.

Attention is drawn to the nature of the validity of the version, which seems to be the insufficiency and incompleteness of contradictory and probabilistic information. Overcoming problem situations in the search, study, and use of traces of crime events is associated with a complex structure of the process of putting forward leads (stages). The beginning of such dynamics is characterized by the total collection of the entire non-systemic array of information. As a result of the heuristic thought process, the incoming information is analyzed and gives grounds for putting forward some already sufficiently substantiated assumptions in the form of versions. Versions are checked, filtered, and transformed into reliable information.

Strategic uncertainty, which forms a conflict situation, has a completely different character. Retro scient and predictive versions are useful in our research. Commenting on the complexity of the relationship between versions, it should be noted that more often different assumptions can be incompatible (*inversions, disjunctions*) and compatible (conjunctions *and*). At the same time, it is necessary to distinguish incompatible versions from counter versions, as a special kind of them.

The versional process of searching for and studying traces of certain events has a pronounced heuristic character. The application of versions is particularly successful in circumstances where the content is limited as much as possible. These propositions manifest a new paradigm based on the constant change of one scientific direction from another. This is how the essence of version theory is expressed, based on an effective heuristic scientific concept.

Ключевые слова: теория, научные знания, логика, следы, ретросказательные и предсказательные версии, инверсии, дизъюнкции, конъюнкции, контрверсии,

Keywords: theory, scientific knowledge, logic, traces, retro scient and predictive versions, inversions, disjunctions, conjunctions, counterversions and,

Методы познания используются в получении достоверных знаний об объектах исследования, в нашем случае – о следах. С другой стороны, назначение самих знаний определяется их использованием в практической деятельности. Исходя из таких суждений, основная цель учения о следах состоит в разработке методов обнаружения (выявления), исследования и использования следов преступлений, способствующих процессу абстрактного моделирования происшедшего, идеального воспроизведения событий.

Используя методы познания, особенно в начале исследования следов, в основном субъекты расследования имеют дело с последствиями происшествий, а не с причинами. Отсюда и движение процесса познания осуществляется от следствия к предполагаемой причине, а не наоборот². Предположения в этом контексте означают, что субъект познания (расследования) вынужден выдвигать определенное количество версий. По мере концентрации следов (сведений о событии преступления) число версий сокращается, поскольку увеличение объема информации уменьшает вариации обоснованных предположений. При благоприятных обстоятельствах расследования система получаемых сведений от обнаруженных и исследованных следов событий, связанных с преступлением, приведет к конкретной единственно верной версии (модели происшедшего). При этом субъект расследования использует различные механизмы мыслительной деятельности.

Агрегирование следов, как процесс системного их подбора для цельного восприятия прошедших событий заключается, с точки зрения ситуационного подхода, в устранении проблемной ситуации (недостаточности достоверной информации) и трансформации ее в простую. Уже давно стало общеизвестным определение

проблемной ситуации Л. Я. Драпкина как «своеобразное противоречие между известным и неизвестным, специфическое соотношение между знанием и незнанием по уголовному делу, при котором искомое отсутствует в исходных данных, но находится в неоднозначной связи с уже установленными, но недостаточными и противоречивыми фактами, в какой-то мере ограничивающими и направляющими вероятный поиск правильного решения»³. Проблемная ситуация характеризуется *информационной неопределенностью* (отсутствие информации для решения задач) и *информационной определенностью* (наличие достаточной информации для возможного решения любых задач). Информационная определенность не предполагает дифференциацию возможностей и оставляет для решения только один вариант. Информационная неопределенность допускает множественность возможных решений и имеет сложную структуру. В математических науках и в философии выделяют четыре ее разновидности: сематическую, стратегическую, синтаксическую и прагматическую.

Сематическую неопределенность часто называют «главной», поскольку ее преодолением связано с особой трудностью поиска дополнительных источников (носителей) сведений из-за их чрезвычайно латентного характера. Кроме того, именно такая неопределенность для своего решения требует достижение истины и достоверности⁴. Неопределенность такого типа лежит в основе проблемных ситуаций. Для разрешения проблемных ситуаций основным является метод выдвижения и проверки следственных версий. В логическую структуру версий входят исходные данные, получаемые при обнаружении (выявлении) следов событий, связанных с преступлениями, или исследовании их субъектом расследования или экспертом (специалистом), то есть сведения

² Драпкин Л. Я. Логические, эвристические и интуитивные механизмы мышления следователя в процессе раскрытия и расследования преступлений: Монография. – Екатеринбург: Издательский дом Уральского государственного юридического университета, 2018. С. 4.

³ Драпкин Л. Я. Криминалистические и оперативно-розыскные аспекты раскрытия и расследования преступлений: учеб. Пособие. Екатеринбург, 2014. С. 19 -26.

⁴ Льюс Р. Д., Райфа Х. Игры и решения. М., 1961. С. 352 -353.

фактической базы версионного процесса. А также, информация, содержащаяся в оперативной и долговременной памяти исследователя о его личном и коллективном опыте, научных и иных знаниях (теоретическая база версионного процесса). В результате эвристического мыслительного процесса поступающие сведения анализируются и дают основания для выдвижения неких уже достаточно обоснованных предположений в виде версий. Версии проверяются, фильтруются и трансформируются в достоверные сведения.

Совсем другой характер имеет *стратегическая неопределенность*, которая формирует *конфликтную ситуацию*, тактическое противодействие обнаружению и исследованию следов событий преступлений⁵. В этом случае в параметры неопределенности включают в себя планы, намерения и их реализацию противных следствию сторон. Сущность конфликтной ситуации заключается в соперничестве, а отягощается взаимной информационной неопределенностью.

Для оптимального решения сложных задач по выявлению, исследованию и использованию следов, преодоления проблемных и конфликтных ситуаций необходимо обязательно выдвигать версии. Только процесс их выдвижения и последующей проверки позволит успешно пройти своеобразное познавательное состояние: противоречие между знанием и незнанием, когда сведения об искомом обстоятельстве находятся в некой предполагаемой связи с возможно установленными фактами. Такое диалектически выраженное противоречие создает сильное познавательное возбуждение, направленное на трансформацию проблемных и конфликтных ситуаций из неопределенных структур в более простые и понятные информационные системы. Версия, как написал в своей последней работе Л. Я. Драпкин, - «это обоснованное фактическими данными предположение следователя, дающее одно из возможных объяснений уже выявленных исходных данных (фактической базы), позволяющее на их основе и с привлечением соответствующей информации, содержащейся в теоретической базе версии (тезауруса), вероятностно установить еще неизвестное, но предполагаемое и возможное искомое, подлежащее дальнейшему доказыванию или фальсификации»⁶.

Обращает на себя внимание характер обоснованности версии, которая представляется недостаточностью и неполнотой противоречивых и вероятностных сведений. Вместе с тем по мере наполнения исходных данных фактической базы и

тезауруса вывод версии становится все более обоснованным. Так при поиске следов событий, связанных с преступлением, сведения, характеризующие обстановку происшедшего, локализация и свойства уже обнаруженных следов, позволяют предположить место выявления логически связанных новых. Особенно, если использовать при этом известные сведения теоретической базы (объяснительная и установительная функция версии). Например, при обнаружении следа повреждения на трупe яремной вены (*venae jugulars*) и отсутствии признаков обильного кровоизлияния, можно с уверенностью предположить, что нанесение раны могло произойти где-то в другом пространстве, которое предстоит выявить. Поскольку обе функции следственной версии неразрывны и взаимообусловлены, то повышение ее функционального содержания неизменно повышает вероятность функции установления, версия становится более перспективной. Чем больше будет известно о ране на шее трупа и наша информация о теоретическом процессе последствий такого повреждения, тем точнее можно предсказать и место убийства.

Конечно, преодоление проблемных ситуаций при поиске, исследовании и использовании следов событий преступлений связано со сложной структурой процесса выдвижения версий. Как любое объемное действие оно состоит из нескольких взаимосвязанных этапов.

Начало такой динамики характеризуется тотальным сбором всего несистемного массива сведений во время фактического производства процесса поиска и выявления следов событий, связанных с преступлением. Вместе с тем такой же точно процесс происходит при исследовании уже обнаруженных следов или использовании их в судопроизводстве. Все такого рода действия невербального характера нередко являются явно недостаточными. И тогда, уже на первом этапе выдвижения версий возникает необходимость выявления, исследования и использования следов памяти человека (произвести действия вербального характера). Так, у очевидцев происшествия можно уточнить траекторию движения преступника, характер его действий, инструментарий, им используемый и т. п. Такого рода сведения помогут определить территориальную границу поиска, предметность выявляемых следов, увеличить до максимума информационный массив фактических данных.

На следующей ступени версионного познания происходит мысленное осознание всего полученного материала, глубокий и всесторонний

⁵ Воробьев Н. Н. Развитие теории игр//Нейман Дж., Моргенштерн О. Теория игр и экономическое поведение. М., 1970. С. 650–659; Урсул А. Д. Отражение и информация. М., 1973. С.

⁶ Драпкин Л. Я. Логические, эвристические и интуитивные механизмы мышления следователя в

процессе раскрытия и расследования преступлений: Монография. – Екатеринбург: Издательский дом Уральского государственного юридического университета, 2018. С. 50.

его анализ, а, главное, систематизация массива выявленных данных. Иными словами, окончательно формируется основная фактическая база версии. Кроме того, на этой же стадии логически устанавливаются еще неизвестные, не выявленные обстоятельства. Формируется совокупность неизвестных сведений, подлежащих неперемому изысканию.

На третьем этапе происходит очень сложный процесс мыслительной деятельности, состоящий в извлечении полезных сведений из памяти субъекта исследования, или иных источников для раскрытия информации из общего тезауруса (от греческого *thesaurus* – сокровище, запас знаний – система знаний в какой-либо области⁷). Эта процедура осуществляется путем использования логических методов (анализа, синтеза, аналогии, обобщения и т. п.). В некоторых источниках, особенно в области кибернетики, математики, теории управления, эта совокупность действий именуется *фильтрацией* всех ранее приобретенных сведений (для обозначения такой операции используется общепринятый символ в виде перевернутой греческой буквы дельта). Приемы фильтрации позволяют оценить данные, сосредоточенные в информационном массиве и распределить их по определенным группам. В частности, все что содержится в используемом тезаурусе, субъекта исследования можно отнести к абстрактным теоретическим сведениям о следах, как-то относящихся к происшедшему; из- них - к достоверным сведениям; а из последних – к ценным данным. В формальной логике содержание этого процесса можно выразить и с помощью символов⁸. В любом случае при применении совокупности всех трех фильтров выделяются только ценные и достоверные сведения, а недостоверные, не относимые и незначительные данные игнорируются.

Таким образом происходит формирование теоретической базы версии, содержание которой иногда значительно дополняет сведения фактической базы версии и повышает перспективность выдвигаемых предположений. В этом также заключается функция тезауруса (фона – запас или багаж приобретенных знаний⁹) – пополнение знаниями, приобретенными в процессе профессиональной и иной деятельности.

Четвертый, пожалуй, самый ответственный и сложный этап построения версий, формирование версионного умозаключения. Как известно, эта процедура принимает форму нетрадиционного модуса условно-категорического силлогизма, когда вывод делается от следствия к основанию. При добросовестном выполнении всех условий и правил версионной методики, обогащенной эвристической природой вероятности поиска,

такого характера версионный вывод позволяет успешно решать задачи выявления, исследования и использования следов событий, связанных с преступлениями.

Сами по себе версии, выдвигаемые в ходе поиска, выявления, исследования или использования следов, весьма разнообразны и их применение зависит от характерных особенностей. Следственные версии значительно отличаются от оперативно-розыскных, поскольку имеют разный правовой характер и направление исследований. Хотя эвристические основы весьма схожи. Что не скажешь о экспертных версиях, которые имеют абсолютно другой познавательный уровень и рамки исследования. В судопроизводстве принято выделять отдельно судейское сообщество, что вполне обосновано. В таком контексте можно утверждать, что при исследовании доказательств, основанных на полученных в процессе расследования уголовного дела следах, версионный процесс на стадии судебного следствия приобретает несколько особый характер.

Вместе с тем во всех случаях версии могут по степени конкретности приобретать характер типовых и специфических. Специфические версии более предпочтительны, поскольку носят конкретный характер в отношении определенного единичного обстоятельства, подлежащего выявлению или установлению. Также, вполне известны версии, определяемые как общие и частные, а также, комплексные и простые.

Интересны и полезны в рамках нашего исследования ретросказательные и предсказательные версии. Конечно, большинство версий носят ретросказательную направленность. Это обстоятельство объясняется тем, что деятельность по обнаружению, исследованию и использованию следов связана с прошлыми событиями и носит опосредованный характер. Вместе с тем, одновременно одни и те же операции со следами осуществляются с помощью предсказательных версий. Мы понимаем, что, выдвигая обоснованные предположения о существовании еще не обнаруженных следов на каком-то локализованном пространстве, происходит установление фактов настоящего, а не будущего. Так же точно, исследуя уже имеющиеся в распоряжении исследователя следы, выдвигаются версии о сведениях еще неизвестных, о свойствах и составе веществ подлежащих установлению, то есть устанавливаются явления опять-таки настоящего. Предсказательные версии одновременно с ретросказательными выдвигаются и судом при производстве судебного следствия, когда происходит оценка следовых сведений, осуществляется использование следов в судопроизводстве. В этот момент, восстанавливая в

⁷ Большой словарь иностранных слов. М., 2000. С. 648.

⁸ Горский Д. П., Ивин А. А., Никифоров А. Л. Краткий словарь по логике. М., 1991. С. 170–171.

⁹ Пойа Д. Математика и правдоподобные рассуждения. М., 1975. С. 212.

принципе события прошлого по сведениям, полученным при исследовании следов (моделируя прошедшее), в настоящем времени проявляются те самые обоснованные предположения суда о свойствах представленных доказательств.

Комментируя сложность взаимоотношений между версиями следует обратить внимание на то, что чаще всего различные предположения являются несовместимыми обстоятельствами, исключают друг друга. Такие отношения выражаются в форме логических операций *инверсии* (логическая операция, которая каждому высказыванию ставит в соответствие новое высказывание, значение которого противоположно исходному) и строгой *дизъюнкции* (логическая операция, которая каждым двум высказываниям ставит в соответствие новое высказывание, являющееся ложным тогда и только тогда, когда оба исходных высказывания ложны).

Вместе с тем известны логические совместимые отношения между версиями, построенными для установления (или отрицания) одного и того же обстоятельства - *конъюнкция* (логическое умножение) — логическая операция, ставящая в соответствие каждым двум высказываниям новое высказывание, являющееся истинным тогда и только тогда, когда оба исходных высказывания истинны. В этом случае известны несколько таких форм: подчинение; соподчинение; перекрещивание между собой¹⁰.

Так, при версии необходимости поиска следов крови в квартире А, как на месте предполагаемого убийства, может быть выдвинута версия о нахождении следов крови в квартире Б, как возможном альтернативном месте преступления. В этом случае версии несовместимы, логическая операция инверсии. В то же время, если эти версии ложные, то и версия о том, что иные следы совершенного убийства могут быть обнаружены в этих квартирах – ложная (строгой дизъюнкция). Если в ходе проверки обеих квартир в них выявлены следы крови, то версия обнаружения там иных следов убийства истинна (конъюнкция в форме подчинения). Что несколько опровергает суждение А. М. Ларина о невозможности совмещения версий одного и того же обстоятельства¹¹. Впрочем, здесь больше вопрос толкования того, что можно отнести в выдвижении версий к одному и тому же обстоятельству.

При этом следует отличать несовместимые версии от контрверсий, как особого их вида. Отличие последней в том, что она строится с помощью логической операции вероятностного

отрицания основной версии. Причем контрверсия не связана с фактической базой версии, практически – это огульное отрицание¹².

Естественно, что при обнаружении, исследовании и использовании следов событий, связанных с преступлениями, используются поисковые и исследовательские версии. Первые помогают выявлять сами следы (источники и носители информации), а вторые – предназначены для преодоления трудностей, возникающих при получении искомым сведений из уже установленных следов. Точно также розыскные версии создают условия для направления поиска уже установленных субъектов событий.

Версионный процесс поиска и исследования следов неких событий носит ярко выраженный эвристический характер. Только в простых ситуациях механизмы выдвижения (построение) версий основаны на принципах классической традиционной логики. В любых проблемных ситуациях проявляется неиссякаемый запас творчества при создании версий, работают эвристические механизмы при операциях с ними, рождаются правдоподобных рассуждений. Л. Я. Драпкин в своей работе выделил несколько общих эвристических принципов, которые, по его мнению, имеют значение для построения версий¹³.

Одним из первых утверждений явилось то, что эвристические операции используются тогда, когда предстоящий процесс можно представить только вероятно, нечетко. С другой стороны эвристическая последовательность действий на порядок повышает процессы принятия решений в сложных условиях. Любой всеобщий (универсальный) метод решения проблемных ситуаций состоит из множества специализированных приемов (версий), ориентированных на достаточно широкие классы аналогичных задач¹⁴. Особенно успешно применение версий при обстоятельствах максимального ограничения содержательной информации.

В этих суждениях проявляется новая парадигма, основанная на постоянной смене одного научного направления другим, конечно, при учете определенной преемственности положительного содержания пройденного пути познания¹⁵. В этом выражена сущность теории версий, основанная на эффективной эвристической научной концепции.

Список литературы.

1. Большой словарь иностранных слов. М., Центрполиграф. 2000. 815 с.

преступлений: Монография. – Екатеринбург: Издательский дом Уральского государственного юридического университета, 2018. С. 59–60.

¹⁴ Половинкин А. И. Предисловие//Мюллер И. Эвристические методы в инженерных разработках. М., 1984.

¹⁵ Кун Т. Структура научных революций. М., 1977.

¹⁰ Кондаков Н. Н. Логический словарь. М., 1971. С. 388–389, 485, 490–491.

¹¹ Ларин А. М. От следственной версии к истине. М., 1976. С. 59.

¹² Уемов А. И. Логические ошибки. М., 1958.

¹³ Драпкин Л. Я. Логические, эвристические и интуитивные механизмы мышления следователя в процессе раскрытия и расследования

2. Воробьев Н. Н. Развитие теории игр//Нейман Дж., Моргенштерн О. Теория игр и экономическое поведение. М., Наука. 1970. 708 с.
3. Горский Д. П., Ивин А. А., Никифоров А. Л. Краткий словарь по логике. М., Просвещение. 1991. 208.
4. Драпкин Л. Я. Логические, эвристические и интуитивные механизмы мышления следователя в процессе раскрытия и расследования преступлений: Монография. – Екатеринбург: Издательский дом Уральского государственного юридического университета, 2018. 104 с.
5. Драпкин Л. Я. Криминалистические и оперативно-розыскные аспекты раскрытия и расследования преступлений: учеб. Пособие. Екатеринбург, Издательский дом Уральского государственного юридического университета 2014. 196 с.
6. Кондаков Н. Н. Логический словарь. М., Наука. 1971. 720 с.
7. Кун Т. Структура научных революций. М., Прогресс. 1977. 300 с.
8. Ларин А. М. От следственной версии к истине. М., Юридическая литература. 1976. 200 с.
9. Льюис Р. Д., Райфа Х. Игры и решения. М., Издательство иностранной литературы. 1961. 642 с.
10. Пойа Д. Математика и правдоподобные рассуждения. М., Наука. 1975. 464 с.
11. Половинкин А. И. Предисловие//Мюллер И. Эвристические методы в инженерных разработках. М., Радио и связь. 1984. 144 с.
12. Уемов А. И. Логические ошибки. М., Госполитиздат. 1958. 120 с.
13. Урсул А. Д. Отражение и информация. М., Мысль. 1973. 231 с.

References.

1. Big Dictionary of Foreign Words. M., Tsentrpoligraf. 2000. 815 s.
2. Vorobyov N. N. Razvitie teorii igra/Neyman Dzh., Morgenshtern O. Teoriya i ekonomicheskoe devizhenie. M., Nauka. 1970. 708 s.
3. Gorskii D. P., Ivin A. A., Nikiforov A. L. Kratkii slovar'po logiki. M., Prosveshchenie. 1991. 208.
4. Drapkin L. Ya. Logical, heuristic, and intuitive mechanisms of the investigator's thinking in the process of disclosure and investigation of crimes: Monograph. – Yekaterinburg: Publishing House of the Ural State Law University, 2018. 104 s.
5. Drapkin L. Y. Criminalistic and operational-search aspects of disclosure and investigation of crimes: ucheb. Posobie. Ekaterinburg, Publishing House Ural state legal university 2014. 196 s.
6. Kondakov N. N. Logizny slovar'. M., Nauka. 1971. 720 s.
7. Kun T. Struktura nauchnykh revolyutsii. M., Progress. 1977. 300 s.
8. Larin A. M. Ot investigative'noi versii k stine. M., Yurydychna literatura. 1976. 200 s.
9. Lewis R. D., Rifa H. Games and Solutions. M., Publishing House of Foreign Literature. 1961. 642 s.
10. Poya D. Mathematica i pravdomnosmennye razvodstveniya. M., Nauka. 1975. 464 s.
11. Polovinkin A. I. Predislovie//Muller I. Eurysticheskie metody v engineeringnykh razdyakh. M., Radio i svyaz' . 1984. 144 s.
12. Uemov A. I. Logical errors. M., Gospolizdat. 1958. 120 s.
13. Ursul A. D. Reflection and information. M., Mysl. 1973. 231

#1(77), 2022 часть 2
Восточно Европейский научный журнал
(Санкт-Петербург, Россия)
Журнал зарегистрирован и издается в России
В журнале публикуются статьи по всем
научным направлениям.
Журнал издается на русском, английском и
польском языках.

Статьи принимаются до 30 числа каждого
месяца.
Периодичность: 12 номеров в год.
Формат - А4, цветная печать
Все статьи рецензируются
Бесплатный доступ к электронной версии
журнала.

Редакционная коллегия

Главный редактор - Адам Барчук

Миколай Вишневецки

Шимон Анджеевский

Доминик Маковски

Павел Левандовски

Ученый совет

Адам Новицки (Варшавский университет)

Михал Адамчик (Институт
международных отношений)

Питер Коэн (Принстонский университет)

Матеуш Яблоньски (Краковский
технологический университет имени
Тадеуша Костюшко)

Петр Михалак (Варшавский университет)

Ежи Чарнецкий (Ягеллонский университет)

Колуб Френнен (Тюбингенский
университет)

Бартош Высоцкий (Институт
международных отношений)

Патрик О'Коннелл (Париж IV Сорбонна)

Мацей Качмарчик (Варшавский
университет)

#1(77), 2022 part 2
Eastern European Scientific Journal
(St. Petersburg, Russia)
The journal is registered and published in Russia
The journal publishes articles on all scientific
areas.
The journal is published in Russian, English
and Polish.

Articles are accepted till the 30th day of each
month.
Periodicity: 12 issues per year.
Format - A4, color printing
All articles are reviewed
Free access to the electronic version of journal

Editorial

Editor-in-chief - Adam Barczuk

Mikolaj Wisniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Pawel Lewandowski

Scientific council

Adam Nowicki (University of Warsaw)

Michal Adamczyk (Institute of International
Relations)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jablonski (Tadeusz Kosciuszko
Cracow University of Technology)

Piotr Michalak (University of Warsaw)

Jerzy Czarnecki (Jagiellonian University)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Institute of International
Relations)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (University of Warsaw)

**Давид Ковалик (Краковский
технологический университет им. Тадеуша
Костюшко)**

**Питер Кларквуд (Университетский
колледж Лондона)**

Игорь Дзедзич (Польская академия наук)

**Александр Климек (Польская академия
наук)**

**Александр Роговский (Ягеллонский
университет)**

Кехан Шрайнер (Еврейский университет)

**Бартош Мазуркевич (Краковский
технологический университет им. Тадеуша
Костюшко)**

Энтони Маверик (Университет Бар-Илан)

**Миколай Жуковский (Варшавский
университет)**

**Матеуш Маршалек (Ягеллонский
университет)**

**Шимон Матысяк (Польская академия
наук)**

**Михал Невядомский (Институт
международных отношений)**

Главный редактор - Адам Барчук

1000 экземпляров.

Отпечатано в ООО «Логика+»

198320, Санкт-Петербург,

Город Красное Село,

ул. Геологическая,

д. 44, к. 1, литера А

«Восточно Европейский Научный Журнал»

Электронная почта: info@eesa-journal.com,

<https://eesa-journal.com/>

**Dawid Kowalik (Kracow University of
Technology named Tadeusz Kościuszko)**

Peter Clarkwood (University College London)

Igor Dzedzic (Polish Academy of Sciences)

**Alexander Klimek (Polish Academy of
Sciences)**

Alexander Rogowski (Jagiellonian University)

Kehan Schreiner (Hebrew University)

**Bartosz Mazurkiewicz (Tadeusz Kościuszko
Cracow University of Technology)**

Anthony Maverick (Bar-Ilan University)

Mikołaj Żukowski (University of Warsaw)

Mateusz Marszałek (Jagiellonian University)

**Szymon Matysiak (Polish Academy of
Sciences)**

**Michał Niewiadomski (Institute of
International Relations)**

Editor in chief - Adam Barczuk

1000 copies.

Printed by Logika + LLC

198320, Region: St. Petersburg,

Locality: Krasnoe Selo Town,

Geologicheskaya 44 Street,

Building 1, Litera A

"East European Scientific Journal"

Email: info@eesa-journal.com,

<https://eesa-journal.com/>